

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SOSYAL MESAFENİN NİYETLİLİK ALGISI VE
AHLAKİ DUYGULARDAKİ DEĞİŞİMLERE ETKİSİ**

Zeynep Ecem PİYALE
2501130881

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Sevim CESUR
İstanbul, 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Zeynep Ecem PİYALE Numarası : 2501130881
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Psikoloji Anabilim Dalı Danışmanı : Doç. Dr. Sevim CESUR
Tez Savunma Tarihi : 29.05.2018 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "Sosyal Mesafenin Niyetlilik Algısı ve Ahlaki Duygulardaki Değişimlere Etkisi"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. SEVİM CESUR		KABUL
2- DOÇ. DR. ÖZLEM SERTEL BERK		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM BAĞCI HEMŞİNLİOĞLU		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. DİANE SUNAR		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKLEM TEKDEMİR YURTDAS		

ÖZ

SOSYAL MESAFENİN NİYETLİLİK ALGISI VE AHLAKİ DUYGULARDAKİ DEĞİŞİMLERE ETKİSİ

ZEYNEP ECEM PİYALE

Klasik atıf teorilerinin öne sürdüğü üzere niyetlilik atıfları faillerin kim olduğuna göre değişiklik gösterebilmektedir. Yapılan birçok araştırma kişilerin kendilerine ve iç grup üyelerine, ihlaller karşısında daha az niyetlilik atfettiklerini göstermiştir. Sonrasında geliştirilen Kurgu Düzeyi Kuramı (Eyal, Liberman ve Trope, 2008) atıflara zihinsel kurgu düzeyleri olarak bakmış ve bu kurgu düzeylerinin psikolojik, zamansal veya sosyal mesafelerden etkilendiğini öne sürmüştür. Bu durumun aynı zamanda ahlaki karar alma süreçlerinde de etkisi olduğu düşünülmüştür. Algılanan niyetlilik kavramının ahlaki karar alma süreçlerindeki önemi aşikardır. Atıf yanlılıklarının da gösterdiği üzere algılanan niyetlilik kavramının içerikten etkilenip etkilenmediği ahlak psikolojisi çerçevesinde göz ardı edilmiştir. Shweder, Much, Mahapatra ve Park'ın (1997) öne sürdüğü üzere ahlaki kararlarımız da kültüre ve içeriğe bağlıdır. Ahlaki kararlar da kültürler ve bireyler arası değişiklik gösterebilir. Dahası, Rozin, Lowery, Imada ve Haidt'in (1999) öne sürdüğü üzere bu farklı içerik ihlallerine karşı hissedilecek olan duygular dahi farklılık gösterebilmektedir (CAD- AKİ teorisi- Otonomi-Kızgınlık, Topluluk- Aşağı görme, Kutsallık-Tiksinme ilişkisi). Bu çalışma atıf yanlılıklarını ve Shweder ve diğerlerinin üç etik kodunu birleştirerek algılanan niyetliliğin sosyal mesafeden etkilenip etkilenmediğini araştırmıştır. Aynı zamanda, ahlaki duygular ve farklı ahlak içerikleri arasındaki bağlantı ve sosyal mesafenin bu bağlantıdaki etkisi de incelenmiştir. Bu amaçla, deneysel bir desen oluşturulmuş, sosyal mesafenin ve ahlaki içeriklerin manipülasyonu yolu ile algılanan niyetlilik ve ahlaki duygulardaki değişiklik analiz edilmiştir. Beklenildiği üzere, atıf yanlılığı Otonomi ve Topluluk etik kodunda gözlenirken, Kutsallık etik kodunda ortadan kaybolmuştur. Aynı zamanda, ahlaki duygular bakımından da Otonomi-Kızgınlık, Kutsallık-Tiksinme arasında bağlantı bulgulanırken Topluluk- Aşağı görme ilişkisine erişilememiştir. Ahlaki duygular ve etik

kodları arasındaki bağlantıda sosyal mesafenin rolüne bakıldığında yakın sosyal mesafe durumunda Kutsallık-Tiksinme ilişkisi de bozulmuştur. Bulgular ve olası açıklamaları kuramsal çerçevede tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Niyetlilik, Ahlaki duygular, Sosyal Mesafe, Ahlaki karar alma süreçleri

ABSTRACT

THE EFFECT OF SOCIAL DISTANCE AND DIFFERENT MORAL CONTEXTS ON PERCEPTION OF INTENTIONALITY AND MORAL EMOTIONS

ZEYNEP ECEM PİYALE

Classical attribution bias theories posit that people tend to attribute less intentionality toward themselves and also in group members. Later developed Construal Level Theory (Eyal, Liberman and Trope, 2008) approached attributions as different construals affected by psychological, temporal or social distances. It was claimed that different construals would have an effect on moral judgments as well. Perception of intentionality is also a very essential component of moral judgments and has been studied in moral psychology, however, the importance of context is overlooked both explaining moral judgments and perception of intentionality. Shweder, Much, Mahapatra and Park (1997) elaborated morality in context and culture dependent and articulated that moral judgments can change across cultures and individuals. Later on, Rozin, Lowery, Imada and Haidt (1999) found that even emotions felt towards moral violations can differ across different moral contexts explaining Autonomy-Anger, Contempt- Community and Disgust-Divinity link (CAD-triad). This research aimed to connect attribution bias and Shweder's three moral ethics and sought to find interaction between moral domains and social closeness within perception of intentionality. Also, connection between moral emotions and different moral domains and the importance of social closeness were investigated. For this purpose, an experimental design was constructed and social distance and moral ethics contexts were manipulated and change in the perception of intentionality and moral emotions were analyzed. As expected, results demonstrated attribution bias in Autonomy and Community violation evaluations but not in Divinity violations. Moreover, Autonomy-Anger, Disgust-Divinity links were revealed but Contempt-Community relation was not observed. Findings

showed different results when social closeness was placed in the interaction. When the CAD-triad was analyzed with different social distance conditions the link between Disgust-Divinity link in close condition was lost. Possible explanations were discussed in terms of theoretical perspectives.

Keywords: Intentionality, Moral emotions, Social closeness, Moral judgments

ÖNSÖZ

Bu çalışma ahlaki karar alma süreçlerinde niyetlilik ve sosyal yakınlık etkisini saptayabilmeyi ve bu süreçte ahlaki duygularda oluşması beklenen değişimleri gözlemleyebilmeyi amaçlamaktadır.

Bu yolda ahlak psikolojisine olan ilgimi keşfetmemi bana Jonathan Haidt'in "Righteous Mind" kitabını vererek sağlayan ve ilk akademik çalışmamı bana olan güveni ve desteğiyle gerçekleştirmeme ön ayak olan Selçuk Şirin'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tezimin yazım sürecinde ve diğer bütün akademik çalışmalarımda bütün sabrı ile benden desteğini esirgemeyen, akademik kariyerimde yolumun kesişmesine şükrettiğim, yolumu belirlememe yardımcı olan tez danışmanım ve akıl hocam Sevim Cesur'a ne kadar teşekkür etsem az. Hem akademik olarak hem de bana kattığı diğer bütün şeyler için ve daha iyi bir akademinin var olabileceğine olan umudumu canlı tutmamı sağladığı için kendisine minnettarım.

Tez yazım sürecinde soruları, önerileri ve destekleyici tutumu ile her zaman yanımda olan Diane Sunar'a da teşekkürlerimi iletmek isterim. Her cümlesinin ve aktarımının paha biçilemez bir deneyim olduğu sevgili hocama akademik kariyerimdeki yön belirleyici rolü için teşekkür ederim.

Aynı zamanda, yola beraber çıktığım ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen birlikte her zaman daha güçlü olacağımıza inandığım Beyza Tepe'ye,

İş hayatımı bütün yoğunluğuna rağmen gülümseten anılarla dolduran, destekleri ile her daim yanımda hissettiğim Işık Üniversitesi'ndeki çalışma arkadaşlarım ve hocalarıma,

Ve son olarak en iyi eğitime sahip olmam için emek harcayan ve harcamakta olan, tarifsiz sevgileri ile her zaman yanımda olduklarını hissettiğim canım aileme tüm kalbimle teşekkür ederim.

Zeynep Ecem Piyale

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Atıf Kuramları	3
A. Heider'in Atıf Kuramı	3
B. Kelley'nin Atıf Kuramı- Birlikte Değişim Modeli	4
C. Weiner'in Atıf Kuramı	5
D. Atıf Yanlılıkları	5
II. Sosyal Mesafe	9
A. Kurgu Düzeyi Kuramı	12
III. Niyetlilik.....	15
IV. Üç Etik Kodu.....	19
V. Ahlaka Sezgisel Yaklaşım	23
VI. Ahlaki Duygular	29

İKİNCİ BÖLÜM

HİPOTEZLER

I. Araştırmanın Tahminleri ve Problemleri	36
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

I. Araştırmanın Deseni.....	37
II. Katılımcılar	38
III. Veri toplama araçları	38
A. Bağımsız Değişken Ölçümleri.....	38
B. Bağımlı Değişken Ölçümleri	40
IV. İşlem	42
V. Verilerin İstatistiksel Analizi	44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

I. Hikayelerin Şiddet İçeriklerinin Değerlendirmeleri	44
II. Üç Etik Koduna Göre Algılanan Yanlışlık, Cezalandırma, Hissedilen Yakınlık Ve Arkadaşlık Potansiyeli	45
III. Sosyal Mesafe Ve Üç Etik Kodunun Niyetlilik Algısına Etkisi.....	46
IV. Üç Etik Kodunun Ve Sosyal Mesafenin Ahlaki Duygulara Etkisi	49
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	65
EKLER	75

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo. 1 Hikayelerin Şiddet İçeriğinin Betimleyici İstatistikleri.....	45
Tablo. 2 Duygu Toplam Puanlarının Korelasyonları.....	49
Tablo. 3 Ahlakî duyguların farklı etik kodlarına ve sosyal mesafeye göre gösterdiği değişim tablosu	53

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil. 1 Algılanan yanlışlık, cezalandırma isteği, algılanan yakınlık ve arkadaş kalma potansiyelinin bar grafiği	46
Şekil. 2 Etik kodlarındaki niyetlilik algısının sosyal mesafeye olan değişimini gösteren bar grafiği...	48
Şekil. 3 Etik kodlarındaki niyetlilik algısının sosyal mesafeye olan değişimini gösteren plot grafiği .	48
Şekil. 4 Ahlaki duyguların sosyal mesafeye göre değişimini gösteren bar grafiği	50
Şekil. 5 Ahlaki duyguların farklı ahlaki kodlara göre değişimini gösteren bar grafiği	51

KISALTMALAR LİSTESİ

AKİ : Aşağı Görme, Kızgınlık, İğrenme

GİRİŞ

Ahlak kavramı, sosyal psikoloji tarihi boyunca dert edinilen ve çalışılan bir konu olmuştur. İnsanların ahlaki kararlarını neye göre aldıkları, bu kararları alırken hangi kriterleri kullandıkları, hangilerini görmezden geldikleri temel araştırma sorularından yalnızca birkaçıdır. Ahlak kavramına olan bakış açıları da bu tarihsel süreçte birbirinden farklılaşmış ve dönüşüm geçirmiştir. Erken dönemlerde ahlaka daha monist ve evrensel bir bakış açısıyla bakan Kohlberg'in ve Piaget'nin bilişsel gelişimsel ahlak anlayışı son yıllarda antropolojik çalışmaların da etkisiyle yerini çoğulcu yaklaşıma bırakmıştır. Zarar ve adalet kavramları ahlakın değişmez merkez noktaları olarak kabul edilirken bu tez çalışmasında da çalışılan ve Shweder'in öne sürdüğü üç etik kuramı gibi çalışmalar, ahlaka kültürel bir bakış açısı geliştirmiş ve farklı ahlak anlayışlarının farklı temeller içerebileceğini düşündürmüştür. Çoğulcu yaklaşımlar ile birlikte ahlak çalışmaları farklı değişkenlerle birlikte çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışma da bu çalışmaları takip eder nitelikte Shweder'in öne sürdüğü farklı etik kavramlarının ve sosyal yakınlığın birbiri ile etkileşime girmesi sonrası niyetlilik atıfları ve ahlaki duygularda oluşabilecek farklılara odaklanmayı tercih etmiştir. Bir davranışın ahlaken yanlış olarak nitelendirilmesi için niyetlilik aranıp aranmadığı, niyetlilik atfının sonradan meşrulaştırma süreci olarak kullanılıp kullanılmayacağı ve sosyal yakınlığın bu süreçteki yeri farklı ahlaki içeriklerle birlikte incelenmiştir. Böylelikle, sosyal psikolojide çokça bahsedilen atıf yanlılıklarının farklı ahlaki içeriklerde gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmıştır. Ek olarak, farklı ahlaki meseleler karşısında hissettiğimiz duygularda bir değişiklik olup olmayacağı literatürdeki AKİ teorisi (Aşağı görme, Kızgınlık, Tiksiniş teorisi) de kullanılarak araştırma sorusu olarak çalışmada yerini almıştır. Bu doğrultuda, niyetlilik algısını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek atıf teorilerinden bahsedilecek, ardından ahlak kavramı içerisinde sosyal mesafe ve niyetlilik kavramı ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır. Çalışmanın bel kemiğini oluşturan ve ahlakın rasyonel bir süreçten ibaret olmadığını ve sezgisel ve kültüre gömük yanlarının da

olabileceğini kabulden hareket ederek Shweder'in üç ahlak etik kodu ve Haidt'in sosyal sezgici modeli detaylandırılacaktır. Sezgisel ahlak anlayışı ile çokça beraberce çalışılmaya başlanmış olan ve bu çalışmanın da araştırma sorularından biri olan ahlaki duygulara ise en sonda değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Atıf Kuramları

Sosyal Psikoloji alan yazınına 1950’li yıllarda giriş yapmış ve sonraki yıllarda en temel kavramlardan biri haline gelmiş olan atıf kavramı, davranışı açıklama, neden sorusunu yanıtlama, çıkarsama yapma ve kişiyi suçlama veya davranış kaynaklı karakter yüklemeleri yapma anlamlarını içerisinde barındırmaktadır (Malle, 2011). Bu bölümde, atıf kuramlarıyla ilgili genel bir sunuş yapılacak, ayrıntılı olarak ise niyetlilik ve sorumluluk atıfları üzerinde yoğunlaşılacaktır.

A. Heider’in Atıf Kuramı

Atıf kuramlarının kurucusu olarak kabul edilen Heider, çalışmalarına duyuşal bilgiler ile dışarıdaki nesnelerin nasıl algılandığını araştırarak başlamıştır. İlerleyen yıllarda ise dikkatini daha çok insan etkileşimi ve insanların birbirlerinin davranışlarını nasıl algıladıkları üzerinde yoğunlaştırmıştır (Malle, 2011). Bu noktada, insanların birbirilerini algılaması işleminin cansız objeleri algılama sürecinden daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunun farkına varmış ve kavramsal çerçevesine niyetlilik, istekler, amaçlar, duygular ve diğer zihinsel durumlar yönünde yapılan çıkarsamaları (inferences) da eklemiştir (Malle, 2011). Heider, atıfların tutarlı bir dünya görüşü ve çevrenin kontrol altında tutulması açısından gerekli olduğunu öne sürmektedir. Kağıtçıbaşı (1999), davranışların ve nedenlerinin açıklanabilmesinin bu kontrolü daha kolay kıldığını belirtmektedir. Heider (1958) de kuramında insan algısının bu yönlerine dikkat çekmeye çalışmıştır. Değişirlik (variance) failin süregelen davranışlarına; değişmezlik (invariance) ise çıkarsanan algılara, niyetlere, nedenlere, özelliklere ve duygulara karşılık gelmektedir. Heider (1958) nedenlerin, niyetlerin ve duyguların insan algısının çekirdeğinde olduğunu ve açık davranışlarla da kendilerini dışarı yansıttıklarını düşünmektedir. Modelinde failin gerekçeleri merkezi bir role sahiptir. Olayların altında yatan nedenler, özellikle de diğer insanların gerekçeleri, değişmezlik (invariance) ile bağlantılıdır (Heider, 1958). İnsanlar aynı zamanda bir davranışla alakalı nedensellik ilişkisi

kurduklarında iki kavramsal modelden yararlanmaktadırlar; kişisel olmayan nedensellik (impersonal causality) ve kişisel nedensellik (personal causality). Kişisel olmayan nedensellik kavramı, niyetlilik barındırmayan (hapşırma, üzgün hissetme gibi) fiziksel olarak gerçekleşen olaylar için, kişisel nedensellik kavramı ise failin niyetli bir şekilde yaptığı davranışlar için kullanılmaktadır (mutfağı temizleme veya birini akşam yemeğine davet etme gibi). Heider'e göre kişisel nedensellik, x'in davranışını niyetli bir şekilde gerçekleştirmesine karşılık gelmesi dolayısıyla amaca yöneliktir (Malle, 2011). Heider, bir eylemin sonuca ulaşması için kişisel güçlerin ve çevresel güçlerin birleşmesinin birlikte hareket ettiğini söylemektedir. Bir başka deyişle eylemin sonucunun gerçekleşmesi için; failin eylemi gerçekleştirmek için girişimde bulunması, failin çabası ve yeteneği gibi destekleyen faktörlerin rol oynaması ve çevrenin uygun olması gerekmektedir. Failin girişimde bulunması, niyetliliğin icra edilmesidir; diğer durumlar ise eylemin başarılı bir şekilde sonuçlanması için önemli rollere sahiptir (Heider, 1958; Malle, 2011). Heider, çalışmalarında özellikle içsel ve dışsal faktörlerin ayrımını yapmamış, fakat atıf teorilerinde egemen olacak içsel-dışsal faktör ayrımının ve insan-durum ikili yapısının (dikotomisinin) öncüsü olmuştur.

B. Kelley'nin Atıf Kuramı- Birlikte Değişim Modeli

Kelley'nin atıf teorisi (1967), atıf kavramının nedensel açıklamalarının sistematik olarak incelenmesi bakımından literatürde ilk olma özelliğini taşımaktadır (Malle, 2011). Kelley, Heider'in teorisindeki genel kavramları benimsemiş ve atıf sürecinde dışsal ve içsel atıf tercihlerini ve nasıl uygulandıklarını incelemiştir (Malle, 2011). Teorisindeki ana tema, olası davranış sebepleri ile etkileri arasındaki ortak değişkenleri, kendi deyimiyle kovaryasyonları tespit etmektir (Koçak, 1999). Kelley'e göre, bu ortak değişkenler, kişinin kendi ruh haline ve başkalarının davranışlarına yaptığı atıfları açıklamak üzere kullanılmaktadır (Koçak, 1999). Davranışın nedenleri, davranışı algılayanda (perceiver), uyaranda (stimulus) veya koşulda (context) aranmaktadır. Atıfların oluşturulması sürecinde ise üç tip bilgiden faydalanılmaktadır; tutarlılık (consistency), belirginlik (distinctiveness) ve fikir birliği (consensus) (Kağıtçıbaşı, 1999, Topaloğlu,

2006). Kişinin başka durumlarda/zamanlarda da aynı davranışı gerçekleştiriyor olması tutarlılık, sadece o durum/zaman içerisinde o davranışı gerçekleştirmesi belirginlik, başka kişilerin de aynı durumlarda/zamanlarda aynı şekilde davranması ise fikir birliği kategorisine yerleştirilmiştir. Kelley, fikir birliğinin ve belirginliğin düşük, tutarlılığın ise yüksek olduğu durumlarda insanların içsel atıflar gerçekleştirdiğini öne sürmüştür. Öte yandan, tutarlılık ve fikir birliğinin düşük, belirginliğin yüksek olduğu durumlarda ise dışsal atıfların yani duruma bağlı yüklemelerin daha çok yapıldığını ileri sürmüştür (Kelley, 1967).

C. Weiner'in Atıf Kuramı

Weiner de atıf kuramları literatürüne başarı veya başarısızlık gösteren insanların diğer insanlar tarafından değerlendirilmeleri ve duygular üzerine araştırmalar yürüterek katkı sağlamıştır (Malle, 2011). Weiner, içsel-dışsal nedensellik ilişkisine, sabitlik (stability) ilkesini tamamlayıcı olarak eklemiştir. Yapmış olduğu araştırmalar, daha az çaba sarf ettiği için başarısız olan insanların (sabit olmayan/değişebilir, içsellik taşıyan) yeterli yetenekleri olmadığı için başarısız olan insanlara (sabit/değişmez, içsel) nazaran daha olumsuz değerlendirildiklerini ortaya koymuştur (Malle, 2011; Weiner ve diğ., 1971). Çalışmalarına ayrıca kontrol faktörünü katmış ve failin gerçekleşen durumlar üzerinde kontrol gücünün değerlendirme süreçlerinde ne gibi değişiklikler yaratabileceği üzerinde durarak devam etmiştir. Araştırmaları sonrası elde ettiği sonuçlar, kontrol edilebilir durumlarda olumsuz sonuçlarla karşılaşan faillelere karşı, kontrol dışı durumlar sonucu olumsuz sonuçlarla karşılaşan faillelere nazaran daha fazla kızgınlık duygusu hissedildiğini ortaya çıkarmıştır (Malle, 2011; Weiner, 1982). Bu noktada Weiner, Kelley'nin teorisinde öne sürdüğü kovaryasyon olmadan da içsel-dışsal atıfların gerçekleştirilebildiğini göstermiştir.

D. Atıf Yanlılıkları

Atıf kuramlarının kuramsal çerçevesi insanların bu yüklemeleri rasyonel ve akılcı bir şekilde yaptığını düşünmeye itiyor olsa da, atıf mekanizmaları çoğu zaman biliş düzeyinde otomatik olarak

gerçekleşmektedir. Heider ve Kelley'nin öne sürdükleri gibi insanların çevrelerini bilim insanı gibi gözlemledikleri ön kabulü alan yazınında eleştirilen bir nokta olmuş, bu kabulün görgül çalışmalarda karşılaşılan birçok tutarsızlıkları açıklamaktaki yetersizliğin nedeni olabileceği söylenmiştir (Ross, 1977). İnsanlar bilişsel olarak cimridir, dolayısıyla mümkün olabilecek en az düzeyde zihinsel enerji harcama, bunun sonucu olarak da kolaylıkla çıkarsama yapabilecekleri yöntemler kullanma eğilimindedirler (Ross, 1977, Kahneman, 2011). Atıf sürecinde kolay hatırlanabilecek, hali hazırda kabul edilmiş ve belirgin özellikleri taşıyan nedenlerin ve açıklamaların kullanılması, harcanması gereken zihinsel çabayı en aza indirmektedir (Ross, 1977). Fakat zihnin kullanmayı tercih ettiği bu kısa yollar, yapılan atıfların bazı önyargıları ve yanlılıkları (bias) beraberinde getirme ihtimalini arttırmaktadır.

İnsanların belirgin dışsal faktörlerin varlığında dahi içsel/bireysel atıfları kullanmayı tercih etmeleri gözlenen başlıca yanlılıklardan biri olup temel atıf hatası (fundamental attribution error) olarak adlandırılmıştır (Kuşdil, Üzümcüker, Çavuşoğlu ve Turhan, 2014). Temel atıf hatası, insanların, kendi davranışları için dışsal/çevresel nedenler yüklemesi, başkalarının davranışları için ise içsel/kişisel nedenler yükleme eğiliminde olması olarak açıklanmaktadır (Koçak, 1999).

Bir diğer atıf yanlılığı olan kendini kayırma eğiliminde (self-serving bias) ise insanlar, başarıları için içsel, başarısızlıkları için ise dışsal atıf yapma eğiliminde olmaktadır (Koçak, 1999). Bir öğrencinin sınavdan yüksek not aldığına kendi zekasına, düşük not aldığına ise sınav esnasında gözetmenin dikkatini dağıtmasına atıfta bulunması bu yanlılığa örnek olarak verilebilir. Başarılı olunan durumlarda içsel atıfların yapıyor olması egoyu yüceltme, başarısız olan durumlardaki dışsal atıflar ise egoyu koruma işlevi görmektedir (Topaloğlu, 2006). Bu eğilimin kökeninde güdüsel olarak özgüvenin korunması ve gelebilecek tehditlere karşı benlik algısını koruma yatmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999). Başarıya ulaşabildiği durumların olağan ve sürekli olarak kabul edilip sabit ve içsel özelliklere yüklenmesi, başarısızlık durumlarının ise olağandışı algılanıp sabit olmayan ve dışsal özelliklere yüklenmesi ise bu yanlılığın oluşma nedenine karşı geliştirilen bir diğer

açıklamadır (Kağıtçıbaşı, 1999). Öte yandan bu eğilimin görülme sıklığında kültürel farklılıkların da mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Benliğe hizmet eden kendini övme davranışı geleneksel olarak hoş karşılanmadığı için toplulukçu toplumlar bireyci toplumlarla karşılaştırıldığında daha nadir görülmektedir (Chandler ve diğ.; Kashima ve Triandis, 1986, 1981 akt., Kağıtçıbaşı, 1999).

Davranışı gerçekleştiren fail ve faili gözlemleyeni içeren aktör-gözlemci yanlılığı da atıf yanlılıklarından birisi olarak alan yazınında yerini almaktadır. Bu yanlılık içerisinde durumları algılayan kişiler, davranışın faili oldukları durumlarda dışsal atıflarda bulunurken, davranışı gözlemleyen konumunda olduklarında ise aynı davranış için failin içsel/kişisel özelliklerine atıfta bulunmaktadır. Algısal dikkatin kişinin fail ve gözlemci oluşuna göre değişmesinin bu yanlılığın kaynağı olabileceği düşünülmektedir. Durum değerlendirmesi esnasında fail konusunda dikkat çevreye yönelmekte iken, gözlemci konumunda ise olayı gerçekleştiren fail üzerinde yoğunlaşmaktadır (Jones ve Nisbett, 1972; Kağıtçıbaşı, 1999). Bir diğer açıklama ise aktörlerin davranışı gerçekleştirmeden önce buna karar vermiş olmaları ve bu kararlarını etkileyen nedenleri kolaylıkla hatırlayabilmelerinin bir fark yarattığı, öte yandan gözlemcilerin bu nedenleri gözleyen olarak sadece tahmin etmeye çalıştıkları yönündedir. Bu doğrultuda davranışı gerçekleştiren aktör kendini, bir başka deyişle onu bu niyetli davranışa iten nedensel geçmişi ve inançları daha iyi açıklayabilmektedir (Malle, 2011). Malle (2006b), yaptığı meta analiz sonrası, aktör- gözlemci yanlılığı konulu analizlerdeki etki büyüklüklerinin sıfıra yakın olduğunu belirtmiş, bu ilişkide aktör ve gözlemcinin sosyal yakınlığının ve olayın olumlu/olumsuz olup olmadığının önemli biçimlendirici etkisi olduğunu bulgulamıştır (Malle, 2006b).

Atıf süreçlerinin öz saygı motivasyonu ile ilişkilendirilmesi, farklı atıf süreçlerinin farklı kişilik özellikleri ve yatkınlıkları ile açıklanabileceği yönündeki düşünceler, bu süreçlerin bağlamdan yalıtılmasına sebep olmuştur. İnsanların yaptıkları açıklama ve çıkarsamaların bulundukları konumdan nasıl etkilendiği göz ardı edilmiştir. Atıf teorisinin daha sosyal olması gerektiğini savunan Hewstone ve Jaspars (1984), Tajfel ve Turner'ın (1986)

geliştirdiği ve grup içi, grup dışı ve gruplar arası ilişkileri, aidiyet duygularını inceleyen Sosyal Kimlik Kuramı'nın çerçevesini kullanarak önerdikleri atıf modelini oluşturmuşlardır. Sosyal Kimlik Kuramı, Sosyal Mesafe başlığı altında ayrıntılıca açıklanacaktır. Hewstone ve Jaspars (1984), atıfların köken olarak sosyal olabileceğini, başka bir deyişle sosyal etkileşim yoluyla oluşturulabileceği, güçlendirilebileceği ve sosyal bilgiden etkilenebileceğini söylemektedirler. Ek olarak, atfın nesneyle ilişkisi bakımından da sosyal olduğunu, sosyal gruplarına, bireysel koşullara veya sosyal sonuçlarına göre beklenebileceğini belirtilmektedirler. Atıf yöntemlerinin farklı toplum ve gruplarda değişkenlik göstermesi, atıfların sosyal olarak düşünülmesi için bir sebep olmalıdır (Hewstone ve Jaspars, 1984).

Hewstone ve Jaspars (1984) oluşturdukları atıf modeline dört sosyal boyut eklemişlerdir; fail ve algılayanın sosyal sınıflandırması, yargılamanın gerçekleştiği sosyal içerik, paylaşılan sosyal bilişin doğası ve açıklanacak olanın sosyal doğası. Kişinin kendisini ve diğerlerini sınıflandırdığı sosyal gruplar, sosyal sınıflandırma boyutu altına girer. Farklı sosyal gruplardaki insanların iç grup ve dış grup üyelerinin davranışlarını nasıl açıkladıkları bu boyutta incelenebilir. Bu boyutta, kişinin sosyal kimliğini olumlu hale getirmek için ait olduğu grubu kayıran atıflar yapması beklenebilir (Kuşdil ve diğerleri, 2014). Pettigrew (1979) sosyal kimlik kuramı ve atıf kuramını birleştirici çalışmalar yapmış ve “nihai atıf hatası” (ultimate attribution error) kavramını ortaya atmıştır. Nihai atıf hatasını, dış gruba ait olumlu özelliklerin dışsal, olumsuz özelliklerin ise içsel atıflarla açıklanması eğilimi olarak açıklamıştır. Öte yandan, iç grubun olumlu özellikleri içsel, olumsuz özellikleri ise dışsal nedenlerle açıklanmaktadır (Kuşdil ve diğerleri, 2014). İkinci boyut olan yargılamanın gerçekleştiği sosyal içerik, atıf sürecinde çevredeki grupların varlığının kişi üzerinde etkisiyle, paylaşılan sosyal biliş ise faydalanılan bilgilerin sosyal boyutuyla ilişkilidir (Kuşdil ve diğerleri, 2014). Moscovici (2000, sf. 18) tarafından geliştirilen gruplar tarafından sosyal olarak paylaşılan ve ortak olarak kullanılan sosyal temsiller olduğunu öne süren sosyal temsiller teorisi bu bakış açısıyla aynı yöndedir (Kuşdil ve diğerleri, 2014). Moscovici (2000), sosyal temsillerin “yabancı olanı tanıdık hale getirme” işlevini sağladığını ifade etmektedir. Kuşdil ve diğerleri (2014)

tarafından, bireyin aidiyet kurduğu grup ile ortak kullandığı sosyal temsillerin de atıf sürecinde etkili olabileceği tahmin edilmiştir. Üçüncü boyut olan paylaşılan sosyal biliş, belirlenen nedensel şemaların temsilleri ve onların ulaşılabilirliği bakımından atıf sürecinde önem taşımaktadır (Hewstone ve Jaspars, 1984). Modelde yer alan dördüncü boyut olan açıklanacak olanın sosyal doğası, konunun sosyal yönüyle bağıntılıdır. Sosyal atıfların, sosyalleşme sürecinden etkilenebileceği ve açıklanacak olanın sosyal doğasının paralel olarak değişebileceği söylenmektedir (Hewstone ve Jaspars, 1984).

Atıf kuramları çerçevesinde gerçekleşen süreçlerin daha sosyal olduğu düşüncesi, sosyal mesafe kavramına dikkat çekmiştir. Bir sonraki bölüm sosyal mesafe kavramını ayrıntılarıyla inceleyecektir.

II. Sosyal Mesafe

Temsillere dayanan zihinsel kestirme yöntemleri, insanların hangi gruba ait olduğuna ve o grubun özelliklerini ne kadar temsil ettiğine bakarak karar vermelerine yol açabilmektedir (Kahneman ve Tversky, 1973; akt. Kağıtçıbaşı, 1999). Kişi ile ilgili oluşturulan temsiller, kişinin özelliklerine bakarak hangi kategoriye ait olması gerektiği yönünde de karar verilmesini hızlandırmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1999). Atıf yanlılıkları ile öne sürülen hipotezler, insanların diğer insanlara sosyal mesafe, yani başka bir deyişle kurdukları sosyal tanıdıklık seviyesine göre farklı davrandıklarını göstermektedir. Trivers (1971) bu durumu evrimsel kökenleri ile açıklamaya çalışmıştır. Trivers, soy sürekliliğini sağlamak için insanların genlerini paylaştıkları insanları kayırdığını ve onlara diğerlerine oranla daha fazla yardım etmeye meyilli olduklarını öne sürmüştür. Bahsi geçen akraba özgeciliğinin yanı sıra, Trivers (1971) karşılıklı özgecilik kavramını da ortaya atmıştır. Bu özgecilik türünün ise, tarafların birbirlerini tanıdıkları, işbirliği içerisinde tekrar tekrar birbirlerini etkiledikleri durumlarda yapılan iyiliğin karşılığını vererek evrimleştiği söylenmektedir. Karşılıklı özgecilik çerçevesinde hile yapmayıp birbirine karşılıklı yardım edenler daha uzun süre hayatta kalma potansiyeline sahiptirler. Bu durumu teşvik edecek sosyal ve ahlaki duyguların da evrimleştiği söylenmektedir (Pinker, 2002). Bu görüşe

göre, empati ve kendini karşındakinin yerine koyma iyilik yapmaya iterken, minnettarlık ve sadık olma hissi ise iyiliğin karşılığını vermeye motive eder. Suçluluk ve utanç duygularının hak yemeyi önlediği, öfkelenmek ve hor görmenin ise hilekarlardan ve hilekarlıktan uzak durmayı ve bu tip insanları cezalandırmayı motive ettiği öne sürülmüştür. Özgecilik ve duyguların birbiriyle kenetlenerek hareket etmesiyle ise “ortaklıklar, arkadaşlıklar, ittifaklar ve toplumlar” doğmaktadır. Pinker (2002), Boş Sayfa isimli kitabında, tarihsel süreç boyunca insanların ait oldukları sosyal gruplara da, ailelerine atfettikleri duyguları yönlendirerek dayanışma içine girdiklerinden bahseder. “Kardeşlik” benzeri sözlü metaforların yanı sıra, ortak paylaşılan gelenekler, ideolojiler ve düşünce yapıları bu dayanışmayı güçlendirmektedir (Pinker, 2002).

Tajfel ve Turner’ın (1986) oluşturduğu Sosyal Kimlik Kuramı bireyin sosyal içerikleri nasıl tanımladığı üzerinde durmaktadır (Tajfel, 1982; Hewstone ve Jaspers, 1984). Bu kurama göre, insanların tabiatında, “kendilerini bir gruba ait hissetme” eğilimi ve kendilerini tanımlarken kimliklerinin bir parçası olarak kullanabilecekleri bir gruba aidiyet hissetme yönelimleri vardır (Demirtaş Madran, 2011). Bu öz-tanımlar sosyal sınıflandırma, sosyal kimlik, sosyal kıyaslama ve psikolojik ayırt edicilik (distinctiveness) olarak dört kavramla tanımlanmaktadır. Sosyal sınıflandırma, teorinin başlangıç noktasını oluşturmakta ve dünyanın sosyal kategoriler ve gruplar şeklinde düzenlenmesine işaret etmektedir (Tajfel, 1982). Bir başka ifadeyle, kişinin kendisinin nereye ait olduğu yönündeki algılarını, ait olma ile ilgili duygularını içermektedir. İnsanlar, ait oldukları ve başka grupları kıyaslama yoluyla olumlu bir sosyal kimlik edinmeye gayret etmektedirler (Hewstone ve Jaspers, 1984). Kişilerin öz değerleri, ait oldukları grupların öz değerlerinden etkilenmektedir (Hortaçsu, 2007). Dolayısıyla grup aidiyet hissinin kaynağında, genellikle benliğin olumlu ve yüceltici değerlendirilme isteği olduğu düşünülmüştür. (Demirtaş Madran, 2011). Gruplar arası kıyaslamalar, ait olunan gruba ilgili oluşturulan psikolojik ayırt ediciliği ve farklılaşmayı, dolayısıyla da grup tanımları üzerinden öz güven desteği sağlamaktadır. Bu farklılaştırma bilişsel, davranışsal veya değerlendirme düzeyinde gerçekleşebilmekte ve bu yönüyle

de niteleyici (attributional) olabilmektedir (Hewstone ve Jaspers, 1984). Grup aidiyeti içerisinde kendisini iyi hissedenden bireyin, grubuyla özdeşleşerek 'iç grup yanlılığı' içerisine girmesi ve grup üyelerini koruyucu kollayıcı bir tavra bürünmesi olası bir bilişsel süreçtir. Başarılı bir gruba ait olan birey, o gruba aidiyetini en üst boyutta hisseder ve bu başarıya ilişkin kendi kimliğine de pay çıkarır. İnsanlar, ait oldukları grubu daha üstün algıladıkları için ve aidiyetlerinin bir parçası olarak gördükleri için de *iç grup kayırmacılığı* yaparlar (Demirtaş Madran, 2011). Beri yandan, hissettiği bu aidiyetle birlikte, o gruba ait olmayan herkes de dış grubun bir parçası haline gelecektir. Hewstone'nun (1990) konu ile ilgili yaptığı derleme sonuçları, nihai atıf hatası kavramıyla örtüşerek insanların iç grup üyelerinin gerçekleştirdiği olumlu davranışlar için içsel, olumsuz davranışlar için ise dışsal atıflarda bulunduklarını göstermektedir. Öte yandan, dış grup üyelerinin davranışlarını değerlendirirken başarısızlıklarının kökeninin yeteneksizlik, başarılarının ise şans eseri olduğuna atıfta bulunmaktadır (Hewstone, 1990).

Van Prooijen (2006) sosyal mesafe ve grup üyeliği gibi sosyal kategorilerin ahlaki durumlarda yapılan muhakemelerle ilgili yapılan doğruluk/yanlışlık algısına aracılık ettiğini öne sürmüştür. Öyle ki yaptığı araştırmada (1986), negatif tutumların suçluluk durumunun belirli ve kesin olduğu durumlarda iç grup üyelerine, belirsiz olduğu durumlarda ise dış grup üyelerine yönelik olarak arttığını bulgulamıştır. Van Prooijen (1986) pozitif ayırt ediciliğin korunması için grup ahengine tehdit oluşturan kişiye karşı cezalandırıcı tutumların arttığını bulgulamıştır. Suçluluk durumunun belirsiz olduğu durumlarda ise grup normuna aykırı olan davranışı kabul etmek yerine cezalandırıcı atıfları dış grup üyesine atfetmek çözüm olabilmektedir. Suçluluk durumunun belirli ve kesin olması ise ahlaki cezalandırmaya yol açabilmektedir. Suçluluğun belirsiz olduğu durumlarda grup aidiyetini korumak adına atıf yanlılıklarına başvurulabiliyorken, belirli olduğu durumlarda grubun bütünlüğünün korunması 'hatalı' grup üyesinin uzaklaştırılması yolu ile sağlanabilmektedir.

Xiao, Wohl ve Bavel (2015) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, dış gruplarla olan ilişkilerde grupların fiziksel yakınlıklarının etkisi olup

olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla, Amerikalı katılımcılardan diğer ülkelerle olan uzamsal yakınlıklarını tahmin etmeleri istenmiştir. Sonuçlar, katılımcıların tehdit edici olarak algıladıkları ülkeleri uzamsal olarak daha uzak algılamak, tehditkar olmayanları ise daha yakın algıladıklarını göstermiştir (Xiao, Wohl ve Bavel, 2015). Bu araştırmanın bulguları da insanların tehdit kaynağını uzaklaştırmak istemelerini destekler niteliktedir.

Linke (2012) ise, çalışmasında katılımcılarının ahlaki sınır aşımalarında üçüncü kişi hakkında yaptıkları değerlendirmelerini, gelişimsel olarak çeşitli yaş aralıklarında çalışmıştır. Katılımcıların niyet atıfları, cezalandırmaya ilişkin düşünceleri, ahlaki kararları ve duygusal tepkileri sunulan kısa hikayelerle ölçülmüştür. Linke (2012) araştırmasını iki çalışmaya bölmüş; ilkinde katılımcılarına, aktörleri sosyal ilişki içine girdikleri saldırgan olarak, ikinci çalışmada ise kurban olarak sunmuştur. Sonuçlar, saldırgana olan yakınlık arttıkça katılımcıların sınır aşımalarına verdikleri ahlaki değerlendirmelerinin daha yumuşak olduğunu göstermiştir. Öte yandan, sosyal mesafe arttıkça katılımcıların saldırgana yaptıkları negatif duygu atıflarında artış gözlenmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise, kurban yakınlık arttıkça sınır aşım hikayelerinde yanlışlık bulma ve olaylara negatif duygular atfetme sıklıklarının anlamlı ölçüde arttığı gözlenmiştir (Linke, 2012).

Görüldüğü üzere, sosyal mesafe kişilerin yaptıkları atıfları önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Bu çalışmanın odak noktası olarak bu atıf değişikliklerine özellikle de sosyal mesafenin ahlaki karar verme süreçlerindeki atıf yanlışlıklarına olan etkisine yoğunlaşılacaktır. Bu doğrultuda sosyal mesafeyi kurgusal düzeyler olarak ayrıştıran Kurgu Düzeyi Kuramı'ndan bahsetmek sosyal mesafenin atıf süreçlerindeki etkisini kavrayabilmek adına faydalı olacaktır.

A. Kurgu Düzeyi Kuramı

Kurgu Düzeyi Kuramı (Construal Level Theory), psikolojik/sosyal/mekânsal/zamansal mesafeleri kurgu düzeyleri ile birleştirmektedir (Eyal, Liberman ve Trope, 2008). Bu kurama göre, muhakemeler zihinsel kurguları yansıtır. Uzaklık arttıkça durumun

muhakemesinin soyutluluğu ve evrensel yönleri artar; öte yandan ikincil, somut ve içeriksel yönlerinde azalma olur. Dolayısıyla uzaklık hissedilen durumların muhakemesinde, zihnimiz daha yoğun süreçlerden geçer ve yorumlama daha çok kullanılır (Eyal, Liberman & Trope, 2008). Kurgu düzeyleri kişinin zihinsel anlayışını düzenler. Uzaklık-yakınlık algısına göre kişilerin değerlendirmeleri, tahminleri, muhakemeleri de değişiklik gösterir ve ortaya çıkan sonuçlara kurgu düzeyleri aracılık eder (Trope & Liberman, 2010). Yüksek kurgu düzeyi, düşük kurgu düzeyine göre daha soyut, üst anlamlı (superordinate) zihinsel temsiller içerir. Soyut temsillerde tutarsız ayrıntılar elendiği veya özümsemiği için, daha basit, belirli, şematik ve prototipik olma özelliği taşırlar (Fiske & Taylor, 1991; akt. Trope & Liberman, 2010). Dolayısıyla soyutlama esnasında rastlantısal bilgiler kaybolur, aynı zamanda da daha önce yapılandırılmış temsiller depolandıkları yerden geri çağırılır. Bu nedenledir ki, soyutluluk ve yüksek kurgu düzeyindekiler, o duruma ait içerikten yoksun olur ve daha çok genel manayı ve davranışın değerini içerirler (Trope & Liberman, 2010). Bir başka ifadeyle, olaylar gelecekte kurgulandığında ve mekânsal veya sosyal olarak uzakta olan grup ve bireylere uygulandığında, insanlar ahlaki muhakemelerini ahlaki prensipleri kullanarak oluşturmaya yatkın olurlar. Aynı durum, yakında gerçekleştiğinde ise muhakemeler ahlaki içerikten (implication) yoksunlaşmaktadır (Eyal ve Liberman, 2012). Yüksek ve düşük kurgu düzeyleri arasındaki algı farklılıklarının orman analogisi üzerinden düşünülmesi kavramsal açıklık getirmeyi kolaylaştırmaktadır. Ormanın uzaktan ve bir bütün olarak görülmesi, ormanın bütününe odaklanılmasına yol açarak yüksek kurgu düzeyini oluşturmaktadır. Öte yandan, aynı ormana daha yakından bakılması, düşük kurgu düzeyinde olduğu gibi ağaçlara teker teker odaklanılmasına olanak vermektedir (Henderson, Wakslak, Fujita ve Rohrbach, 2011).

Kurgu düzeyi kuramına göre uzaklık-yakınlık algısı birçok düzeyde gerçekleşebilmektedir. Henderson, Fujita ve Liberman (2006) yaptıkları çalışmada, mekânsal olarak uzak kişi ve durumlar ile ilgili yapılan çıkarsamalarda, değişmez karakteristik özelliklere yönelik atıfların yapıldığını, daha yakında olanlarla ilgili çıkarsamaların ise durumsal

kısıtlamalardan daha fazla etkilendiğini ortaya çıkarmışlardır. Eyal, Liberman ve Trope (2008) ise zamansal olarak uzak gelecekte gerçekleşeceği söylenen ahlaki durumların değerlendirilmesinde, insanların daha saldırgan olduklarını bulgulamışlardır. Bu sonuç, uzak gelecekte gerçekleşecek varsayımsal olayların yüksek kurgu düzeyi içerisinde oluştuğunu, dolayısıyla durumlar arası farklılıklardan etkilenmeden ahlaki prensipler üzerinden değerlendirildiğini düşündürmektedir. Eyal, Liberman ve Trope'in (2008) yaptığı çalışmanın üçüncü deneyinde, sosyal mesafe kendi-başkası ayrımında incelenmiş ve katılımcılardan, sunulan durumlardaki failleri kendileri veya bir başkası olarak değerlendirmeleri istenmiştir. Üçüncü kişi gözünden yapılan değerlendirmeler, yüksek kurgu düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Bulgular, bu durumda yapılan ahlaki yanlışlık değerlendirmelerinin beklendiği gibi, diğer durumlara göre daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Liviatan, Trope ve Liberman (2008) sosyal yakınlığı kişiler arası benzerlik göstergesi olduğu görüşünden hareket ederek bir araştırma yapmış ve bu araştırmada başkalarının eylemleri hakkındaki algıyı keşfetmeyi amaçlamıştır. Çalışmalarının üçüncü deney setinde sosyal yakınlığı yabancı ve arkadaş ayrımı eksenini manipüle etmişlerdir. Bir başka deyişle eylemleri gerçekleştiren kişileri yabancı kişi ve değerlendiricinin arkadaşı şeklinde değiştirerek sunmuşlardır. Sonuç olarak yakınlığın, bir başka deyişle benzerliğin, kişileri üst anmalı (superordinate) bilgi işlem süreçlerinden uzaklaştırdığını ve daha düşük kurgu düzeylerine yönelttiğini bulgulamışlardır (Liviatan, Trope ve Liberman, 2008).

Kurgu Düzeyi Kuramı ve ahlaki duygular arasındaki bağı kurmak üzere araştırmalar yapan Agerström ve Björklund (2012), duyguları yüksek ve düşük kurgu düzeyli olarak ikiye ayırmıştır. Yüksek düzeyli duyguların düşük düzeyli duygulardan farklı olarak, doğrudan olan deneyimin ötesine geçtiğini savunmuşlardır. Utanç ve suçluluk duygularının hissedilmesinin perspektif alma ile ilişkili olduğu öne sürülmüştür. Öte yandan üzüntü ve haz duygularının kişinin kendi deneyimini aşması zaruri değildir. Ahlaki ihlaller sonrası taraflara hissedilen ahlaki kızgınlık ise sosyal açıdan uzak bir perspektif gerektirmektedir. Kurgu Düzeyi Kuramı çerçevesinde soyut, yüksek kurgu düzeyli durumların sonucunda, bu uzak sosyal perspektife

sahip duygular açığa çıkmaktadır. Farklı ahlaki durumlara verilen farklı duygusal tepkiler oldukça fazla çalışılmaktadır fakat bu durumlarda failin değerlendiriciye olan sosyal mesafesi gibi durumları hesaba katan çalışmalar çok sınırlıdır. Bu çalışma bu noktada literatürdeki bu boşluğu da doldurma çabasıdır. Ahlaki duygular ve farklı içerikler arasındaki ilişki ve konu ile ilgili yapılan çalışmalar ilerleyen bölümlerde detaylandırılacaktır.

Araştırmanın bir diğer önemli değişkeni olan niyetlilik ahlaki karar alma süreçlerinde etkili olan bir değişkendir. Niyetlilik atıfları, atıf kuramlarının öne sürdüğü üzere failin kim olduğuna bağlı olarak değişebilmektedir. Bir anlamda failin kim olduğuna göre niyetlilik atıflarında da farklı kurgu düzeyleri kullanıldığı düşünülebilir. Bu bağlamda bir sonraki bölümde niyetlilik kavramının incelenmesi faydalı olacaktır.

III. Niyetlilik

İnsanlar kendilerini ve diğerlerini rasyonel ve amaca yönelik hareket eden failler olarak görmektedirler. Bu bakımdan niyetlilik atfı, ahlaki muhakemeleri gerçekleştirirken önem taşımaktadır, çünkü niyetlilik atfı bir kişinin neden o şekilde davrandığını anlamının en belirgin yolunu vermekte ve insanların tutumlarını, özelliklerini ve genel ahlaki karakterlerini yansıtmaktadır (Morse, 2003). Dolayısıyla, niyetliliğin karar alma süreçlerinde merkezi bir role sahip olduğu kabul edilmektedir (Malle, 2006a). Yapılan araştırmalara göre, küçük yaştaki çocuklar dahi karar alma aşamasında niyetliliğin olup olmadığına dikkat etmektedirler (Premack, 1990, akt. Malle, 2006a). Niyetlilik sosyal algının düzenlenmesinde bir kıstas olarak kullanılabilmekte ve sosyal etkileşimin düzenliliğinin sağlanması için gerekmektedir. Dahası niyetlilik, kişilere suçluluk ve mesuliyet atfederken de normatif bir role sahiptir (Malle, 2006a). Bu yönüyle, niyetlilik atfının sadece betimleyici bir muhakeme şekli olmadığı söylenebilir (Knobe, 2003). Geleneksel bakış açısında, bir durumun yanlış olup olmadığına karar verilirken öncelikli olarak durumun gerçekleşmesinde niyetlilik olup olmadığının incelendiği söylenmektedir. (Pellizzoni, Girotto ve Surian, 2010). “Kötü olan (evil)” kavramı Zimbardo (2004) tarafından “kasıtlı olarak masum insanları aşağılayıcı, düşürücü, zarar verici şekilde davranan” olarak

tanımlanmıştır (Zimbardo, 2004 akt. Graham ve Haidt, 2012). Kişiyi eylemi üzerinden suçlama eğilimi, davranışı gerçekleştiren kişinin davranışını kasıtlı yaptığına inanıldığı durumlarda gerçekleşmektedir (Heider, 1958). Öte yandan, niyetlilik değerlendirmelerinde kullanılan kontrol, ihlalin öngörülebilir olup olmaması gibi çeşitli kriterlerin değerlendirilemiyor oluşunda suçlama davranışlarında da farklılık gözlenebilmektedir. Örneğin kasıtlı olmadan kazara verilmiş zarar yani sonucun daha olumsuz olduğu durumlar, sonuçları öngörülebilen davranışlara göre daha fazla ayıplanabilmektedir (Malle, 2006a). Sonuçta hiçbir değişiklik olmamasına rağmen eylemi anlatırken kullanılan dilin dahi niyetlilik atıflarına etkisi olduğu yapılan araştırmalar tarafından tespit edilmiştir. Knobe'nin (2003) yaptığı çalışmalar, sonuçta hiçbir değişiklik olmamasına rağmen 'yardım etme' veya 'zarar verme' kelimelerini kullanılıp kullanılmamasının niyetlilik atıflarını değiştirebileceğini göstermiştir. Bir şirketin müdürünün kâr sağlamak için yeni bir uygulama getireceğini ve bu uygulamanın çevreye öngörülebilir bir yan etki olarak ya zarar ya da yarar sağlayacağını okuyan iki katılımcı grubu müdürün niyetliliğini değerlendirmiştir. Sonuçlar katılımcıların müdürün yardım edeceğini düşündüğü durumu kasıtsız, zarar vereceğini düşündüğü durumu ise kasıtlı olarak değerlendirdiğini göstermiştir (Knobe, 2003). Eylemi yapan kişinin niyetli olup olmadığı hususu ahlaki karar alma süreçlerini de etkileyebilmektedir. Chakroff ve diğerlerinin 2015 yılında yapmış oldukları araştırmanın bulguları da insanların yapmış olduğu ahlaki ihlallerde niyetlilik ve kazara ihlal edilmenin önem taşıdığını, katılımcıların niyetli ihlallerde daha sert karar aldıklarını göstermektedir. Bir diğer ilginç sonuç olarak ise Chakroff ve diğerleri (2015) niyetlilik ögesinin saf olmayan (impure) eylemlerle karşılaştırıldığını, en fazla zarar (harm) içeren eylemlerde ahlaki kararları güçlendirdiğini bulgulamışlardır. Young ve Saxe (2011) de zarar içeren ihlallerin niyetlilik ögesine, saflık (purity) ihlallerinin ise daha çok fiili veya öngörülen sonuca bağımlı olduğunu saptamışlardır. Failin niyetinin masum olduğu durumlarda, katılımcıların kazara zarara yol açan davranışlara daha ılımlı yaklaştığı gözlemlenmiş, fakat bu durum ensest gibi saf olmayan davranışlarda saptanamamıştır. Saflık normlarının bozulması daha çok kişinin kendi davranışlarıyla ilgili iken, zarar normlarının bozulmasında ise içerikteki

üçüncü kişi bilgisi daha işlevsel role sahiptir. Bu varsayıma göre, tabu yıkıcı davranışlardan ve enstest ilişkiye girmekten kaçınmak kişinin kendisinin özellikle özen gösterdiği durumlardır. Dolayısıyla kendisiyle alakalı bir durum olarak saflık normunun bozulması niyetlilikten öte, fiili veya öngörülen sonuçlarla birlikte düşünülmektedir (Young & Saxe, 2011). Paralel olarak zarar içeren eylemlerde ise üçüncü kişiler durum değerlendirilmelerinde yer alabileceğinden, niyetlilik ahlaki kararlarda kritik bir role sahip olmaktadır. Cinsellik ve yemek ile ilgili olan ve saflık içermeyen (impure) eylemlerde ise etki, gücünü kaybetmektedir (Chakroff ve diğ., 2015). Chakroff, Dungan ve Young (2013) yaptıkları bir başka çalışmada zarar ve saflık içeriklerinin yanı sıra, davranışların hedefinin yani kişinin kendisine mi yoksa başkasına mı yönelik olduğunun da muhakeme sürecinde önem taşıyabileceğini öne sürmüşlerdir. Zarar ihlalleri ikili bir yapıya sahipken, saflık ihlallerinin bu yapıyı taşımadığını iddia etmişlerdir. Araştırma, katılımcıların kendilerine yönelik davranışları daha saf olmayan olarak, başkasına yönelik davranışları ise zararlı olarak değerlendirdiklerini bulgulamıştır. Ek olarak, araştırmacılar, katılımcıların kendilerine yönelik davranış değerlendirmelerinde niyetli ve kazara ayrımı arasındaki farkın küçüldüğünü gözlemlemişlerdir. Son olarak, failin karakterine yoğunlaştığı durumlarda katılımcıların kendilerine yönelik davranışlara daha sert yaklaştıkları, öte yandan bu durumun diğerine yönelik davranışlarda tam tersi şekilde gerçekleştiği saptanmıştır (Chakroff ve diğ., 2013). Bahsedildiği üzere, failin kim olduğunun ahlaki karar alma süreçlerindeki niyetlilik kararlarında önemli olduğu gösterilmektedir. Bu doğrultuda, kişinin kendisi dışında iç grup üyelerinden bir kişinin fail olduğu ahlaki içeriklerde de aynı şekilde davranıp davranmayacağı sorusunu cevaplamak da ilginç olacaktır.

Niyetlilik kavramının önemine Heider (1958) tarafından dikkat çekilmiş olsa da klasik atıf teorileri niyetlilikten ziyade daha çok eğilim ve nedenler üzerinde durmuştur (Kelley, 1973; akt. Hughes & Trafimow, 2014). Daha sonraki modeller ise kişilerin niyetli ve niyetsiz hareketleri yapabildikleri ve çoğul çıkarımlarda bulunabildiklerini ortaya çıkarmıştır (Hughes & Trafimow, 2014).

Malle (2006a), niyetlilik kavramını folklorik-kavramsal çerçeveye oturtarak niyetli davranışı işaretleyen zihinsel durumlardan bahsetmektedir. Çocukların zihin kuramında niyetlilik kavramına çok erken yaşlarda önem vermeye başladığının altını çizerek, gözlenebilen davranışların yanı sıra davranışın gerçekleştirilmesine yönelik zihinsel inanç ve isteklerin de niyetli davranışı açıklarken kullanıldığını söylemektedir. Bu teoriye göre, insanlar, fail, niyet, inanç ve neden olarak uyarıcıları filtreleme ve gruplama sistemine algısal ve bilişsel olarak sahip olmakla birlikte, bu kategoriler ve birbirleriyle olan ilişkilerine göre varsayımlarda bulunmaktadır. Folklorik teoriye göre, insanlar niyetli ve niyetli olmayan davranış ayrımını bir anda yapmakta ve bu ayrımı yapabilmek için beş kategoriye kullanılmaktadırlar. Bu kategoriler, bir sonucun çıkmasına yönelik istek (desire), yapılan eylemin o sonuca götüreceğine dair olan inanç (belief), kişinin yaptıklarına yönelik farkındalık (awareness), davranışı gerçekleştirmek üzere becerî (skill) sahibi olmak ve son olarak ise davranışı gerçekleştirme niyeti (intention) olarak belirlenmiştir (Malle, 2011). Bir başka deyişle, bir davranışın niyetli olarak gözükmesi için faillerin isteği, belli bir sonuç çıkacağı yönünde inancı, davranışa yönelik planlaması, davranışı gerçekleştirebilmek için becerisi ve davranışı yaptığına yönelik farkındalığı olması gerekmektedir (Malle, 2006a). İnanç ve istek kategorileri niyetin oluşması için öncül rol taşımaktadır (Malle, 2011). Öte yandan, niyetlilik atfında kimi zaman asimetrliler olabileceğini ve bu beş zihinsel durumun yokluğunda da insanların niyetlilik atıflarında bulunabildiğini bulgulayan araştırmalar da mevcuttur. Özellikle olumsuz davranışların değerlendirilmesi sürecinde, niyetlilik kavramının değerlendirme sürecine daha fazla dahil olduğu ortaya çıkarılmıştır (Malle, 2006a).

Uyum (coherent) perspektifi (Hughes & Trafimow, 2014) ise niyetlilik de dahil olmak üzere birçok ipucunun davranışın açıklanması süreçlerinde kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu bakış açısına göre, bağlama bağlı bilgi ve failin karakteri, tarafların hangi ipucunu daha belirgin şekilde gördüğü ve hangi açıklamayı tercih ettiği ile etkileşim halindedir. Bir başka deyişle, niyetlilik kararları, zihinsel durum, karakter ve davranışsal ipuçlarına ve bunların birbirleri ile olan etkileşimlerine dayanmaktadır.

Niyetlilik ile ilgili yapılan son alışmalar (Gray ve Wegner, 2009), insanların diğerklerini anlama sürecinde, eylemlilik (agency) ve deneyim (experience) olarak iki boyut altında dūřındıklerini önermektedir. Eylemlilik davranışın planlanma kapasitesini, deneyim ise karmaşık duyguların deneyimlenme kapasitesini ifade etmektedir. Gray ve Wegner (2009) tarafından öne sürülmüş olan tiplere teorisine göre, ahlak ikili atıflar içermektedir. Kavramsal ereve; kurban- kötü insan, kahraman- yardıma muhtaç; fail- failin o davranışına maruz kalan alıcı gibi ikilikler barındırmaktadır. Bir kişinin ahlaksızca davrandığı durumlarda, bu ikilik üzerinden niyetlilik ve suçlayıcı atıflar yapıldığı d ş n lmektedir (Hughes & Trafimow, 2014).

Görüldüğü üzere, failin kim olduğunun yanı sıra, ahlaki ihlallerin içerikleri ( rneğin saflık veya zarar ihlali olması) niyetlilik atıflarında değişiklik gözlenmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada da Chakroff ve diğerklerinin (2013) alışmasında yaptığı gibi farklı ahlaki içeriklerin kullanılması uygun g r lm şt r. Fakat saflık ve zarar ihlal içeriklerinin yanı sıra toplumsal görev ihlallerini de içinde barındıran Shweder'in (1997)   ahlak etik kodunu çevreleyen ahlaki içeriklerin kullanılması tercih edilmiştir. Bir sonraki bölüm bu etik kodlarına değinecektir.

IV.   Etik Kodu

Ahlak evrensel midir, yoksa kültüre özgü kurallar bütünü m d r sorusu alan yazınında değişik şekillerde yanıtlanmıştır. Plato ve Kant, erdem (virtue) ve akılcılık üzerinden ahlakın evrensel olduğunu öne sürmüştür. Bu doğrultuda düşünen Piaget ve Kohlberg gibi psikologlar ahlakın gelişimine odaklanmış ve hak, adalet ve zarar vermeme üzerinden monistik bir yaklaşım benimsemişlerdir (Guerra ve Giner-Sorolla, 2010). Piaget'nin ve Kohlberg'in öncülüğünü yaptığı bu rasyonalist ahlaki model anlayışına göre, ahlaki karar alma, muhakeme yetisinin gelişmesi ile şekillenmektedir (Monin, Pizarro & Beer, 2007). Turiel (1983) de ahlakın hak ve zarar vermeme kavramlarından beslendiği, bağlamdan bağlama değişmeyeceği ve sabit olduğu üzerinde hemfikir olmuştur. Değişim gösterebilecek tek şeyin ahlak çalışmalarında da

çokça yer verilen “Adet/uzlaşım (convention)” olduğunu söylemiştir (Turiel, 1983, akt., Haidt & Joseph, 2006). Öte yandan, göreceli bakış açısı bu hak temelli ahlak anlayışının sadece batı kültürleri için geçerli olduğunu, ahlakın değerlendirildiği kültür ile bağıntılı olduğunu öne sürmektedir. Bu türden bir yaklaşım, ahlakın evrensel yanları olduğunu göz ardı etmemektedir fakat ahlakın bütün olarak tekleştirilmesinin karşısında durmakta ve hakların ötesinde kişiler arası ilişkiler, dini normlar, görev (duty) gibi konuların da ahlaki alana sokulması gerektiğini savunmaktadır (Guerra ve Giner-Sorolla, 2010). Shweder, Mahapatra ve Miller (1987) Hindistan’da ve Amerika’da yapmış oldukları etnografik çalışmalarda, Amerikalılar ve Hintler arasında ahlaken doğru ve yanlış olan durumlar yönünden farklılık olduğunu, Hintlerin hak ve zarar dışında saflığın, maneviyatın, hiyerarşik düzene saygının da ahlaki tanım kümesinde yer aldığını bulgulamışlardır. Sosyal düzenin de ahlaki düzen olarak sayılabileceğini, kültürün ve geleneklerin de ahlakla doğrudan bağlantılı olduğunu, dolayısıyla kültürden kültüre değişiklik gösterebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu noktadan yola çıkarak, Shweder, Much, Mahapatra ve Park (1997), ahlakın üç etik kodunu sunmuşlardır: Otonomi (autonomy), topluluk (community) ve kutsallık (divinity). Her bir etik kodunun farklı ahlaki bütünlükleri sağlamaya yönelik olduğunu belirtmişlerdir.

Otonomi kodu zarar, adalet, hak konularını ilgilendiren durumları düzenleme üzerine kurulmuştur. Bu yönüyle otonomi etiğinin, kişisel seçimleri ve bireyseldiliği beslediği düşünülmektedir. Dolayısıyla bireyci toplumların bu etik koduna daha fazla önem verdiği farz edilmektedir. Bu etik kodu içerisinde ahlaki karar veren bireylerin daha çok zarar, hak, adalet, özgürlük, eşitlik, bireyseldilik ve kişisel seçimler yönünden değerlendirme yaptıkları söylenmektedir (Rozin, Lowery, Imada & Haidt, 1999).

Topluluk kodunun görev, hiyerarşi, dayanışmaya ağırlık verildiği durumlarda kullanıldığı düşünülmektedir. Bu kod çerçevesinde ahlaki bütünlük, ‘toplum’ ve toplumu oluşturan öğeleri korumak anlamına gelmektedir. Topluluk kodu içerisinde değerlendirilecek bir davranış ahlaken yanlış olarak nitelendiriliyorsa o kişinin topluma borçlu olduğu görevleri yerine getirmekte başarısız olduğu, sosyal hiyerarşiye uygun davranmadığı

düşünülebilir. Ahlaki muhakeme; görev, rol gereklilikleri, otoriteye saygı, sadakat, grup onuru, dayanışma ve toplumun korunması kavramları ile doğrudan orantılıdır (Rozin ve diğ., 1999). Topluluk etiği içerisinde muhakemesini gerçekleştiren insanın hayat amacı, içsel olarak kolektivist öğelere bağımlı gelişen kimliği ile bağıntılıdır (Shweder ve diğ., 1997).

Kutsallık etik kodu içerisinde önem kazanan kavramlar ise ilahi düzen, doğal düzen, maneviyat, günah, saflık ve kirliliktir. Bu koda göre, doğal olanın küçültülmemesi, insan ruhunun korunması ve gözetilmesi ahlaki bütünlük için gereklidir (Shweder ve diğ., 1997). Aynı zamanda kutsallık, ruhun alçaltılmaması ve kirletilmemesi bu etik kodun içerisinde önem taşıyan kavramlardır (Rozin ve diğ., 1999). Douglas (1966) kirliliğin toplumun işlevini devam ettirmesi için araçsal önem taşıdığını ve hijyenin ve kirlilikten uzak durma arzusunun ortamı düzenlemek adına pozitif bir gayret olduğunu öne sürmüştür. Douglas kirliliğin temelinde hijyene gösterilen özenin ve geleneksel saygının yattığını da eklemektedir (Douglas, 1966). Bu doğrultuda, kutsallık kavramının da sosyal düzenin devam ettirilmesi ile ilişkili olduğu düşünülebilir.

Bu üç etik kodu kullanılarak birçok araştırma yapılmıştır. Haidt, Koller ve Dias'ın 1993 yılında yapmış olduğu araştırmada Brezilya ve Amerika örnekleminde katılımcılara beş adet tabu ihlali içeren hikaye verilmiştir. Bu tabu ihlallerinin içeriklerinde zarar olmamasına özen gösterilmiş, böylelikle Kohlberg gibi ahlak teorisyenlerinin öne sürdüğü ahlaki yanlışlık ve zarar ikiliğinin elenmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların hikayelerdeki durumlara karşı geliştirdikleri muhakemeler otonomi, topluluk ve kutsallık ekseninde kodlanmıştır. Ek olarak, muhakemelerini normatif düzeyde bırakan katılımcılar için norm beyanı (norm statement) kodu eklenmiştir. Araştırma sonucu, Amerika ve Brezilya örneklemindeki üniversite öğrencilerinin birbirlerine benzer olarak en çok otonomi etiğini kullandıklarını göstermektedir. Fakat ilginç bir şekilde bulgular, üniversite öğrencisi olmayan katılımcı örneğinde ise, Amerikalı katılımcıların otonomi etiğini, Brezilyalı katılımcıların ise topluluk etik kodunu kullandıklarını ortaya çıkarmıştır (Haidt, Koller, Dias, 1993).

Benzer bir araştırmada, Amerikalı ve Filipinli katılımcılar, ağırlıklı olarak kullandıkları ahlaki etik kodları bakımından karşılaştırılmış ve Amerikalı katılımcıların otonomi etiğini kullanırken, Filipinli katılımcıların üç etik kodunu da kullandıkları bulgulanmıştır (Vasquez, Keltner, Ebenbach ve Banaszynski, 2001).

Jensen (1995), Amerikalı yetişkinlerle çalışmış ve yapmış olduğu derinlemesine görüşmelerde otonomi odağının sözlü olarak daha çok orta sınıf genç yetişkinler tarafından kullanıldığını, öte yandan orta yaşı ve daha yaşı yetişkinlerin daha dengeli bir şekilde hem otonomi hem de topluluk, doğa ve Tanrı odaklarını da benimsediklerini tespit etmiştir (Jensen, 1995).

Tepe, Piyale, Şirin ve Rogers-Şirin'in (2016) araştırması da Haidt ve diğerslerinin (1993) kullanmış olduğu tabu senaryolarını Türk örnekleminde kullanmış ve katılımcılarının vermiş olduğu cevapları Shweder ve diğerslerinin (1987) etik kodlarına göre kodlamışlardır. Araştırmada, dindarlık ve politik eğilim açısından etik kodlarına verilen ağırlığın değışip değışmediğinin analizi amaçlanmıştır. Sonuç olarak ise, kendilerini İslamcı ve politik görüş olarak sağ kanatta konumlandıran katılımcıların kutsallık etik kodunu kullanırken, kendilerini seküler ve politik olarak solda tanımlayan katılımcıların daha çok otonomi etik kodunu kullandıkları bulunmuştur.

Jensen (1995) ve Tepe ve diğerslerinin (2016) yapmış olduğu çalışmalar, hangi ahlak kodunun kullanıldığının farklı kültürler kadar aynı kültürün içinde alt kültürlerde de değışiklik gösterebileceğinin işaretidir. Bu muhtemel değışikliklerin sebebini Miller (2001), sosyo-tarihsel süreçler ve bağlamsal farklılıklarla açıklamaktadır. Aynı zamanda Rozin ve diğersleri (1999), batı kültürlerindeki kutsallık etiğindeki kullanımın azalmasını, hak ve zararın önlenmesine verilen önemden ve ahlaki otoritenin ideal adalet kavramı çerçevesinde şekillenmesinden dolayı olabileceğini savunmaktadırlar (akt. Guerra ve Giner-Sorolla, 2010). Bu değışimler, kültür çerçevesinde kendisini gösteren bireysel ahlak anlayışında da farklılıklar olabileceğini iyice öne çıkarmış ve niteliksel araştırmalar dışında ahlak etik kodlarının ölçek geliştirilerek de tespit edilebileceğini, böylelikle kavramlar arası karşılaştırmalar yapılabileceğini düşündürmüştür. Bu doğrultuda,

Guerra ve Giner-Sorolla (2010) Otonomi, Topluluk, Kutsallık ölçeğini geliştirmişlerdir. Üç ahlak etik kodunun kullanım yoğunluğunun ölçülmesi 44 maddede ahlaken doğru ve yanlış bulunan davranışların değerlendirilmesi şeklinde ve iki kısım halinde düzenlenmiştir.

Padilla-Walker ve Jensen (2014) da 18 maddeden oluşan Etik Değerler ölçeğini geliştirmişler ve kişilerin yaşamlarındaki ahlaki değerlendirmelerinde hangi etik koduna daha çok önem verdiğini ölçümlemeyi amaçlamışlardır.

V. Ahlaka Sezgisel Yaklaşım

Haidt tarafından öne atılan Ahlaki Sezgi Modeli 1990'lar sonrası yükselişe geçen otomatiklik (automaticity) akımından etkilenmiştir. 1980'li yıllarda Robert Zajonc, Wundt'un 1890'lı yıllarda oluşturduğu “duygusal öncelik (affective primacy)” terimini canlandırmıştır. Duygusal öncelik kavramsal olarak insanların bir şeye yaklaşmasını veya o şeyden uzaklaşmasını sağlamaktadır. Wundt, algının bu duygusal tepkilerle sıkı bir ilişkide olduğu ve bir şeyi sevip sevmeme üzerine verdiğimiz kararın, anlık ve hızlı bir şekilde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Zajonc da bu kavram çerçevesinde psikologların insanları sakın ve mantıklı bilgi işleyicileri olarak algılanmasına; bir şeyi algılayıp sınıflandırıp daha sonrasında olaylara tepki gösterdikleri fikrine karşı çıkmıştır. Duyguların birincil olarak hızlı bir şekilde gerçekleştiği ve algının bir parçası olduğu birinci işlem ve evrimsel olarak daha geç gelişmiş ve dil kazanımı ile köklenmiş olan düşünmenin (thinking) ise ikinci işlem olarak düşünülebileceği ikili işlem modelinin (dual process model) psikologlar tarafından kullanılması gerektiğini söylemiştir (akt. Haidt, 2012). İlerleyen yıllarda Kahneman (2011) da ikili işlem modelini kullanmış ve Sistem 1 düşünme şeklinin çaba gerektirmeyen kısa yollar (heuristics) kullanılarak oluşturulan hızlı ve otomatik olduğunu, Sistem 2 düşünme şeklinin ise yavaş, analitik ve bilinçli bir şekilde çaba gerektirdiğini öne sürmüştür. Ahlaki sezgicilik kuramında da benzer olarak ahlaki kararlar alınırken öncelikli olarak sezgilerin, sonrasında ise nedenselleştirmenin aktive olduğu savunulmaktadır (Haidt, 2012). Teoride bahsedilen ahlaki sezgi bir anda ortaya çıkan ve kişilerin davranışlarına karşı bilinçdışı olarak verilen

çıkarsamalar (Haidt, 2001, akt. Cesur, 2018). Başka bir deyişle Haidt, Sistem 1 düşünme şeklinde olduğu gibi ahlaki kararların da hızlı ve otomatik bir yönü olduğunu belirtmektedir. Teorik yapılanmasını fil ve sürücüsü metaforuyla açıklayan Haidt, sezgileri fil olarak düşünmektedir. Fil, sezgiler gibi hızlı bir şekilde aktive olmakta ve oluşabilecek alternatif kararlar evrenini belirlemektedir. Bu esnada, sürücüsü ise filin bir sonraki hareketini tahmin ederek ona göre bir sonraki adımı kararlaştırmaya çalışan dikkatli bir hizmetkar gibi hareket etmelidir. Haidt (2012), sezgilerin de düşünme yoluyla şekillenebileceğini göz ardı etmese de, sezgilerin otomatik ve hızlı olmasından ötürü birincil ve ani olarak harekete geçtiğini savunmaktadır. Öte yandan fil, sürücüden daha güçlü olmakla beraber mutlak belirleyen değildir (Haidt, 2012).

Haidt (2012), insanların bazı durumlarda güçlü ahlaki tepkiler vermelerine rağmen, bu tepkilerini mantıksal bir prensibe dayandıramadıkları durumları “ahlaki şaşakalma (moral dumbfounding)” kavramıyla açıklamış ve bu durumun Sosyal Sezgici Modeli’ne kanıt olduğunu öne sürmüştür. Yapmış olduğu bir araştırmada, karşılıklı anlaşarak cinsel ilişkiye giren kardeşlerle ilgili geliştirilen ahlaki tepkilere bakmıştır. Kardeşler, anlaşarak beraber olmalarının yanı sıra, bunu kimseyle paylaşmamış, birbirlerine zarar vermemiş ve korunarak cinsel ilişkiye girmişlerdir. Katılımcılar, hikayeye ilgili olarak ahlaki yargılarını belirtmeleri istendiğinde, enest hikayesini güçlü bir şekilde yanlış bulmuş, fakat verilen bilgilerle beraber neden yanlış bulduklarını açıklayamamışlardır. Katılımcılar enest sonrası engelli doğacak çocuklara işaret ettiklerinde, kardeşlerin doğum kontrolü kullandıkları hatırlatılmıştır. Ahlaki yargılarıyla ilgili olarak oluşturdukları meşrulaştırmalara hikayede belirtilen benzer öğeler sunularak karşılık verildiğinde katılımcılar daha fazla neden üretememiş ve “Neden olduğunu bilmiyorum, sadece yanlış” benzeri açıklamalarda bulunmuşlardır (Haidt, Björklund ve Murphy, 2000). Haidt’a (2012) göre, muhakemeyi gerçekleştirmelerine sebep olan ana süreçleri açıklamakta güçlük çekmeleri, bilinçdışı sezgisel kısa yolların bu sürecin gerçekleşmesinde payı olduğuna işaret etmektedir. Sosyal Sezgici Model’ e göre, enest hikayesi sezgisel olarak hızlı ve ani bir şekilde iğrenti (revulsion) ve yanlışlık hissiyatı

vermektedir. Sonrasında ensestin neden yanlış bulunduğuna dair istenen sözel açıklama, kişinin bir avukat gibi davasını kazanmak için açıklamalar sunmasına ve kararını meşrulaştırmaya çalışmasına neden olmaktadır (Haidt, 2001). Bu doğrultuda Haidt'in vurguladığı bir diğer nokta ahlakın, geleneksel teorilerin sunduğunun aksine, zarar verme ve adil olma değerlerinden daha geniş bir çerçeveye oturtulması gerektiği ve ahlakın çoğu zaman körleştirici bir etkisi olduğudur. Haidt ve diğerlerinin (1993) yaptığı çalışmada, katılımcılar zarar içermeyen tabu ihlallerinde zarar olmadıklarını kendileri de bildirirler dahi, senaryolardaki ihlalleri ahlaken yanlış bulmaya devam etmişlerdir. Haidt'in, Sosyal Sezgi Model'e paralel olarak oluşturduğu Ahlaki Temeller Kuramı da ahlakın temellerini zarar ve adalet ekseninden daha kapsamlı bir şekilde incelemeyi önermekte ve ahlakın 5 temeli olduğunu savunmaktadır (Haidt ve, Graham, 2007). Haidt ve Graham, Shweder'in, Fiske'in ve Schwartz'ın ahlak ve değerlerle alakalı teorilerinden ve De Waal'ın şempanzelerin sosyal yaşamını inceleyerek betimlediği sosyal yaşamlarından yola çıkarak kültürler arası ortaya çıkan sezgileri ve otomatik duygusal tepkileri tespit etmeye çalışmış ve bunların sahip olabileceği sosyal işlevlerini bulmaya yönelik çalışmıştır (Haidt, Graham, 2007; Cesur, 2018, sf. 188).

Bakım vermeye karşılık zarar verme (Care/Harm)

Haidt ve Graham (2007), memeli evriminin beyin yapısını anaç ve kişinin kendi soyundan olanlarının acı çekmesine karşı duyarlı hale getirdiğini belirtmektedirler. Bu duyarlılık ilerleyen süreçte anne-çocuk ilişkisinin ötesine geçmiştir ve insanlar başkalarının acı çekmesine karşı bir antipati geliştirmiş ve karşılığında merhamet (compassion) duyma potansiyellerini arttırmıştır. Zalimliğe ve zarara yol açmaya karşı gelişen duyarlılık, zarar vereni hoş karşılamamaya neden olmuştur (Haidt ve Graham, 2007). Bu ahlak temelini ilk tetikleyicileri kendi çocuğunun acı çekmemesi için ilgi gösterme ve bakım verme iken, daha sonrasında acı çekene karşı hassasiyet ve koruma da tetikleyiciler olarak gelişmiştir (Haidt, 2012). Davranışı gerçekleştiren üçüncü kişiye karşı yapılan “nazik” ve “gaddar” şeklindeki benzetmeler ve zarar vermemenin bir erdemlilik durumu içerisine

yerleştirilmesi, ahlak söylemi içerisinde bakım vermeyi normatif ideal haline getirmektedir (Graham ve diğ. 2012).

Adalete karşılık hilekarlık (Fairness/Cheating)

Evrimsel olarak hayatta kalmanın yolu olarak gelişen karşılıklı özgecilik ortaklık kurma ve işbirliğini körüklemekle beraber, duygusal olarak da kızgınlık, suçluluk ve minnettar olma duygularını motive etmiştir. Karşılıklı etkileşimlerde edinilen bu motivasyonlar ise adalet ve hakkaniyet olgularını ahlaki kararlarla ilişkilendirmiştir (Haidt ve Graham, 2007). Trivers'in (1971) formüle ettiği karşılıklı özgecilik kavramı içerisinde daha önce de bahsedildiği üzere, insanlar soydaşları olmayan diğer insanlar ile iyiliğe karşılık iyilik minvalinde karşılıklılık ilkesi ile etkileşime girmektedirler. Bunun avantajı olarak ise karşılıklı olarak hareket edildiğinde, birden fazla kişiyi gerektiren görevler yapılabilir hale gelmekte, dolayısıyla elde edilen kazanç da o yönde artmaktadır. Bu karşılıklılık içerisinde herkesin adil bir şekilde payını alması ve kişilerin yapılan yardıma karşılık vereceğine karşı güven duymaları önem kazanmaktadır. Bu doğrultuda, adalet ahlaki temelinin kökeninde, birlikte hareket edebilme tetikleyici olarak yer almaktadır. Günümüzde ise adalet modülünü, karşılıklılık ve aldatmanın yanı sıra, kültürel ve politik açıdan eşitliğin sağlanması ve sosyal adalet kavramları da tetiklemektedir (Haidt, 2012).

Sadakate karşılık ihanet (Loyalty/Betrayal)

Soydaşların oluşturduğu gruplar olarak yaşayan insanlar, güvenlik, dayanışma ile ilgili güçlü sosyal duygular geliştirmişlerdir. Bunun yanı sıra, gruplarından olmayana karşı şüphe ve güvensizlik duygusu da beraberinde gelmiştir. Güçlü iç grup olgusu, özellikle de çatışma dönemlerinde iç grup dinamiklerine yatırımda bulunan ve grubu için fedakarlık yapan üyeleri değerli hale getirmiştir. Buna bağlı olarak ise, sadakat ve vatana bağlılık erdemleri kültürel olarak yapılanmıştır (Haidt ve Graham, 2007). Sadakat olgusu, birbiriyle uyumlu birleşmeler sağlanabilmesi için içsel bir hazırlığın parçası olarak işlev görmektedir. Bu ahlak temelinin kökeninde, kimin grup üyesi olduğu, kimin hain olduğu olduğu bilgisi ilk tetikleyicilerindendir. Bu

sayede, grup bağıllığı sağlanabilir ve grup üyelerinin kazançları grup üyeleri tarafından paylaşılabilir hale gelmektedir (Haidt, 2012).

Otoriteye karşılık otoriteyi yıkma (Authority/Subversion)

Tarih boyunca insanlar gruplar halinde yaşamalarının yanı sıra, bu grupları, baskın veya lider olan ve koruma ve çeşitli hizmetler sunan erkek ve kadınların daha fazla ayrıcalığa sahip olduğu hiyerarşik bir düzende oluşturmuşlardır (Haidt ve Graham, 2007). Primatolojist Frans de Waal (1982), rütbe ve otoriteye saygının sosyal kurallara karşı duyarlılığı geliştirdiğini söylemektedir. Davranışsal ve görünüş olarak üst ve alt rütbe göstergeleri bu ahlak temelini ilk tetikleyicileri olmuştur. Otoritenin sağlanması hem insan hem de hayvan gruplarında düzeni sağlama, kaosu önleme motivasyonlarını barındırmaktadır. Bu ahlak temelini günümüzdeki tetikleyicileri ise düzeni ve istikrarı sağlayacak olan meşru otoriteye sahip kurumlara, geleneklere, toplumsal değerlere itaat etme, saygı duyma ve boyun eğme şeklinde genişlemiştir (Haidt, 2012).

Kutsallığa karşılık yozlaşma (Sanctity/degradation)

Zararlı, zehirli yiyeceklerden uzak durmayı evrimsel olarak kolaylaştırdığı söylenen tikslenme duygusu, çoğu kültürde biyolojik olarak hastalık bulaşması, mikroplar, çürüyen besinler ile harekete geçmiştir. Zamanla bu duygu, biyolojik kökenlerinin yanı sıra sosyal bir tetikleyici halini almış ve genel olarak bedensel aktiviteler ile ilgili erdemler, dinsel durumlar ve kutsallığın bozulduğu durumlarda da tetiklenmeye başlamıştır (Haidt ve Graham, 2007). Kutsallık etiğinin kökeni patojen kaçınımı iken, daha sonrasında iç grup bütünlüğünü bozacak dış grup üyelerine karşı da genişleme göstermiştir. Haidt (2012) bu durumun insanları ahlaki topluluklar olarak birbirine bağladığını öne sürmektedir.

Haidt ve Graham (2007), öne sürdükleri ahlaki temeller kuramındaki temellerin Shweder'in üç bölümden oluşan ahlaki etik kodlarıyla örtüştüğünü belirtmişlerdir. Bakım verme ve adalet temelleri otonomi etiğinin, sadakat ve otorite temelleri, toplum etiğinin, kutsallık temeli ise kutsallık etiğinin içerisinde düşünülmektedir.

Ahlakın beş temeli çoğu zaman bireyselleştirici (individualizing) ve bağlayıcı (binding) temeller olarak iki ana başlıkta da gruplandırılmaktadır. Bireyselleştirici grubun içerisinde ilgi gösterme ve adalet temelleri, bağlayıcı grubun içinde ise sadakat, otorite ve kutsallık temelleri yer almaktadır. Ahlaki durumlar karşısında hangi ahlaki temelin baskın bir şekilde harekete geçtiğinin, kişilerin dindarlık seviyeleri ve politik görüşlerine göre değişkenlik gösterebileceği öne sürülmektedir. Liberal ve dindarlık seviyesi düşük olan kişilerin bireyselleştirici, muhafazakar ve dindar kişilerin ise hem bağlayıcı hem bireyselleştirici temellere dayandırarak ahlaki muhakemelerini gerçekleştirebildikleri tahmin edilmiştir (Haidt ve Graham, 2007). Bu hipotezlerin test edebilmesi amacıyla dört çalışma yürütülmüştür. Ahlaki temellerle bağıntılı sorunlara, ifadelere, senaryolara veya metin içine yerleştirilen kelimelere verilen tepkiler gibi değişkenler kullanılarak teoriye farklı yönlerden yaklaşılmıştır. Dört araştırmada da ahlaki temeller ve politik eğilim ile ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçları, hipotezlerini destekler ölçüde liberallerin bireyselleştirici temellere ağırlık verirken, muhafazakarların beş ahlaki temele de eşit ölçüde önem verdikleri sonucunu ortaya çıkarmıştır (Graham, Haidt ve Nosek, 2009).

Bu hipoteze yönelik son araştırma ise duruma farklı bir açıdan yaklaşarak, liberallerin de kutsallık ahlaki temeline önem verdiğini, sadece muhafazakarlardan farklı durumları kutsallaştırdıklarını ortaya çıkarmıştır (Frimer, Tell ve Haidt, 2015). Liberallerin kutsallaştırdıkları şeyler arasında doğal yıkımlar ve acı hissedebilen varlıkların acı çekmesi yer almaktadır. Araştırmada bakım verme ahlaki temeli ile karışmaması amacıyla cansız fakat liberallerin kutsal bulabileceği Cerro Torre dağı seçilmiş, dağcılarının kalıcı bir şekilde dağın yüzeyine cıvata çakmalarının ahlaki açıdan değerlendirilmesi istenmiştir. Yaptıkları üç çalışmada bu durumu yanlış bulan kişilerin en fazla kutsallık ahlaki temelini, sonrasında otorite ve adalet temellerini kullanarak açıklama yaptıkları gözlenmiştir. Sonuçlar, liberallerin de kendi kutsal buldukları durumlar olduğu konusuna dikkat çekmiştir.

Son yıllarda Ahlaki Temeller Kuramı içindeki beş temelin ötesinde başka ahlaki temeller de olabileceği düşünülmektedir. Kurama eklenmesi önerilen altıncı temel Özgürlüğe karşı Baskı Altına Alma (Liberty/ Oppression)

olmuştur. Bu temel, eşitlikçi ve anti otoriteryen bir duruş içerisinde grup normlarına saygı göstermemenin ve grup üyelerine karşı zorbalığın hoş karşılanmadığı bir temel olarak karşımıza çıkmaktadır (Yalçındağ, 2015).

VI. Ahlaki Duygular

Haidt (2001), ahlaki sezgi kavramını tanımlarken salt duygusal süreçlere işaret etmiyor olsa da sezgiler, duygusal süreçlerin büyük çoğunluğunu barındırmaktadır. Haidt, ahlaki sezgileri bilinçli ahlaki kararlarda aniden ortaya çıkan, bilinçli bir farkındalık, adım adım bir arayış veya değerlendirme barındırmaksızın duygusal durumlarla da birleşerek sonucu çıkaran yargılar olarak tanımlamaktadır.

Duygular genellikle ortamdaki algılanan değişikliklere, tehditlere veya olanaklara yönelik olarak verilen, özellikle de kişinin kendi ilgisine hizmet eden yanları olan durumlarda ortaya çıkan tepkilerdir. Duyguların aynı zamanda sosyal gruplar arasındaki ilişkileri güçlendirici, bağlılık ve aidiyet hislerini yükseltici bir işlevi de vardır. Gruba olan sadakatin ve grup sınırlarının belirginleşmesi duyguların grup üyeleri içerisinde ortak paylaşımı yoluyla gerçekleşmektedir (Keltner ve Haidt, 1999). Bu yönüyle bütün duyguların hızlı ve güvenilir bir şekilde çevreye uyum sağlamamızı kolaylaştırdığı, dolayısıyla da bütün canlılar için evrimsel açıdan uyum sağlayıcı bir yönü olduğu aşikardır. Fakat diğer hayvanlardan farklı olarak insanlar, kendini doğrudan etkileyen durumların dışında da diğer sosyal olaylara tepki verebilen bir duygusal dünyaya sahiptirler. İnsanların duygu dünyasının bu yönü ahlaki duygular olarak tanımlanabilmektedir. Ahlaki duygu denildiğinde ne kast edildiği sorusuna cevaben Haidt (2003) ahlaki duyguları, ahlaki ihlaller karşısında hissedilen duygular veya ahlaki davranışları teşvik eden duygular olarak tanımlamaktadır (Haidt, 2003). Prinz (2007) ise ahlaki durumlara bağlı olarak ortaya çıkan, ahlaki kurallara uyan veya onlara karşı çıkan durumları tespit edebilen duyguları, ahlaki duygular olarak belirtmiştir.

Ahlak literatürünün günümüzde bize sunduğu bulgular ışığında, ahlaki ihlallere yapılan muhakeme ile birlikte kişilerin duygusal tepkiler gösterdikleri ve kendi yaptıkları ihlaller dışında başkalarının yapmış oldukları ihlallere karşı

hassasiyet geliştirdikleri bilinmektedir (Haidt, 2003). Bu duygusal tepkilerin Sosyal Sezgi Model ile birlikte ahlakın bir parçası olduğu, son yıllarda ahlak literatüründe çokça tartişılan bir konu olmuştur (Rozin ve diğ., 1999).

Haidt (2003, sf. 3) ahlaki duyguları dört alt bölüme ayırmaktadır:

- 1) Ötekini suçlayıcı duygular; aşağılama, öfke, tikslenme
- 2) Öz- bilinçli duygular; utanma, mahcubiyet, suçluluk
- 3) Başkalarının acı çekmesiyle alakalı duygular; empati
- 4) Başkalarının övülmesiyle (praising) alakalı duygular; şükran, yüceltme

Rozin ve diğ. (1999) iki temel ahlaki duygu kümesi olarak *öz-bilinçli* ve ikinci olarak da *ötekini suçlayıcı* duygular üzerinde durmuşlardır.

Öz-bilinçli duygular bireyin toplum içerisindeki ahlaki değerini ve yerini değerlendirmeyi içerir ve insanları kültürün ve geleneklerin kabul ettirdiği koşulları kabul ederek yaşamaları için motive eder. Freud’a (1976) göre bu duygular bireyin sosyal düzeni içselleştirmesi bakımından çok önemlidir (Freud, 1976; akt., Rozin ve diğ., 1999).

Ötekini suçlayıcı duyguların temel meselesi de bir bakıma sosyal düzenin birliğidir, fakat öz-bilinçli duygulardan farklı olarak bu duygular kişinin kendisine değil başkalarına yöneliktir. Bir başka deyişle, bu küme içerisinde toplanan üç duygunun ortaklaştığı özellik, başkalarını ayıplamaya yönelik olmasıdır (Rozin ve diğ., 1999). İnsanlar, yaşamlarında mütemadiyen hilekarları, yalancıları ve iki yüzlüleri yakalamak için beraber çalışırlar ve gelişmiş dil becerileri ile bu bilgileri sözel olarak birbirleriyle paylaşırlar. Bu durumun özünde, karşılıklı özgecilik kavramı içerisinde güvenli etkileşebilecekleri ortaklar olduklarını birbirlerine göstermek de yatmaktadır. Dolayısıyla üçüncü kişilerin onlar hakkında ne düşündüğü ve itibarları onlar için önemlidir. Birbirlerine ne yaptıklarını ve birbirlerinin düşüncelerini bu denli önemseyen insanların aynı güveni vermeyen insanlara karşı olumsuz duygular hissetmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Bu olumsuz duygular da bu bölümde bahsedilecek olan aşağılama, kızgınlık ve tikslenme duygularını kapsamaktadır (Haidt, 2003).

Çalışmamız katılımcıların farklı içerikler çerçevesinde ahlaki ihlalleri gerçekleştiren faillerin değerlendirilmesine yöneliktir. Bu bağlamda ötekini suçlayıcı duyguların çalışmaya dahil edilmesi uygun görülmüştür. Aynı zamanda literatürde Rozin ve diğerleri ötekini suçlayıcı olarak üç duygu ile Shweder'ın üç ahlak etik kodunu eşleştirmiştir. Bu bölümde bu duygulardan ve eşleşmeden ayrıntılarıyla bahsedilecektir.

Aşağı görme

Aşağı görme/aşağılama duygusunun, kızgınlık ve tikslenme duygusunun karışımı olduğunu öne süren teorisyenler olsa da (örn, Plutchik, 1980 akt. Haidt, 2003) Ekman ve Friesen (1975) çalışmalarında temel duyguları ayırtırken yapmış oldukları incelemeler sonrasında, aşağılama duygusunu hissedenlerin yüz ifadelerindeki değişiklikler yönünden bu duygulardan ayrıldığını öne sürmüşlerdir (akt., Haidt, 2003). Bu ayrımın sonrasında yapılan bazı çalışmalar ise aşağılama duygusunun tikslenme duygusu olarak etiketlenemediğini öne sürmektedir (Russell, 1991, akt., Haidt, 2003).

Aşağılama duygusu çoğu zaman hiyerarşi ve sosyal değerlendirmenin düşey boyutuyla ilişkilendirilir (Rozin ve diğ., 1999). Miller (1995), aşağılamanın rütbe ve prestij ayrımını yapmanın gizil bir yolu olduğunu iddia etmektedir. Izard'ın (1977) önerisine göre ise aşağılama duygusu kişilerin ait olmadıkları grup üyesine yukarıdan bakması ve onları aşağıda görmesi ile hissedilir (Izard, 1977; akt. Rozin ve diğ., 1999). Hiyerarşik toplumlarda aşağılama duygusu kendinden aşağıda olana karşı soğuk bir aldırmaçlık göstergesidir. Güçlü bir duygu olan kızgınlık hissedilecek kadar değer verilmediğinin göstergesidir. Eşitlikçi toplumlarda ise aşağılama duygusu daha çok kişinin ortaya koyduğu ve sahiplendiği prestijin ve konumun sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Haidt, 2003). Miller (1995) demokratik toplumlarda astın üste duyduğu 'yukarıyı aşağılamanın (upward contempt)' da yaygın olduğunu öne sürmüştür.

Aşağılama duygusu saldırma ve geri çekilme motivasyonları yerine daha çok sosyal bilişsel değişikliklere yol açmakta ve aşağılama hissedilen kişiye karşı daha az sıcaklık ve saygı duyulmasına yol açmakta ve o kişiyle

gelecekte gerçekleşebilecek etkileşim isteğini azaltmaktadır (Oatley ve Johnson-Laird, 1995, akt. Haidt, 2003).

Aşağılama duygusu genel olarak kişiye ve aşağılamaya tabi olan nesnenin görece konumlarına bağlıdır. Dolayısıyla güçlü şekilde hissedilen aşağılama duygusu öz-ilgililik (self-relevance) gerektirmektedir (Haidt, 2003).

Kızgınlık

İşlevselci bir bakış açısından kızgınlığın kendini savunma, sosyal ve kişiler arası davranışları düzenlemeye yönelik uyum sağlayıcı bir kökeni olduğu gibi aynı zamanda hedeflerin gerçekleştirilmesine engel teşkil edebilecek bir durum karşısında bu engelleri aşmayı kolaylaştıracak bir işlevi olduğu da düşünülmektedir (Saarni, Campos, Camras ve Witherington, 2006 akt. Lemerise ve Dodge, 2000).

Kızgınlığın gelişimsel süreçte ortaya çıkışı oldukça erkendir. Yapılan araştırmalar, 4 aylık bebeklerde ilk kızgınlık belirtilerinin ortaya çıktığı, bir sosyal figüre yöneltilen kızgınlığın ise 7 aydan sonra gözlemlenebildiğini ortaya çıkarmıştır (Stenberg ve Campos, 1990, akt. Lemerise ve Dodge, 2000). Bilimsel gözlemler, küçük çocuklardaki kızgınlığın daha çok çocuğun kendi fiziksel çevresini denetim altına alma çabası ile ilişkilendirilebileceğini göstermektedir. Kızgınlığın bu aşamada davranışsal bir strateji olarak düzenleyici işlevi yönüyle problem çözme becerilerine katkı sağladığı düşünülmektedir (Lemerise ve Dodge, 2000).

Parker ve Gottman çocukların kendi duygusal tepkilerini oluştururken yaşatlarının ve diğerlerinin bu duyguları nasıl yansıttıklarını gözlemleyerek sosyalizasyon ile değiştirebileceklerini söylemektedir (Parker ve Gottman, 1989, akt. Lemerise ve Dodge, 2000). Dolayısıyla diğer duygularda olduğu gibi duyguların yansıtılış şekli sosyal çevreden etkilenmektedir. Aynı zamanda, yapılan araştırmalar kızgınlığın da sosyal davranışları etkileyebildiğini öne sürmektedir (Lemerise ve Arsenio, 2000, akt. Lemerise ve Dodge, 2000). Kızgınlığın düzenleme mekanizması olarak çocukların başkalarının sosyal durumlardaki niyetliliğini yorumlama becerileri gösterilmektedir. Özellikle başkalarının niyetlerini yorumlama becerisinden

yoksun çocukların yaşlılarına yönelik saldırgan davranışlarının arttığı bilinmektedir (Dodge, Pettit, McClaskey ve Brown, 1986 akt. Lemerise ve Dodge, 2000). Yapılmış olan büyük ölçekli bir anket çalışması, suçluların yapmış oldukları ihlali kasıtlı olarak yapıp yapmadıkları algısının kızgınlık ve merhamet (compassion) duygularına bağlı olduğunu göstermektedir (Peterson, 2010). Evrimsel bakış açısından bakıldığında da grup üyeleri arasındaki yüksek bağlılık beraberinde kural ihlallerini idare etme yönünde davranışları evrimleştirmektedir. Son yıllarda yapılan nöropsikoloji araştırmaları da sosyal kural ihlallerini tespit etme esnasında, beynin kasıtlılık okurken harekete geçen bölgelerinin kullanıldığını göstermektedir (Ermer ve diğ. 2006 akt., Peterson, 2010). Sosyal kural ihlallerini idare etme durumlarında ortaya çıkan kızgınlık duygusu ihlalcilere yönelik olarak tayin edilen cezalandırıcı ve suçlayıcı ifadelerle sebep olmaktadır (Peterson, 2010). Bu doğrultuda, kızgınlık duygusu kasıtlı bir şekilde gerçekleştirilen sosyal kural ihlallerinde ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan cezalandırma ve suçlama isteğinin, evrimsel olarak birlikte hareket etmeyi (cooperation) güvence altına aldığı söylenmektedir (Prinz ve Nichols, 2012). Öte yandan, kasıtlı olmayan veya kazara gerçekleştirilen kural ihlalleri ise uzlaşmayı arttırıcı merhamet duygusunu açığa çıkarmaktadır (Peterson, 2010). Peterson (2010) biliş ve duygu süreçlerinin eş zamanlı olageldiğini düşünmektedir. Russell ve Giner-Sorolla (2011) da kızgınlığın iki önemli içeriksel ipucu dahilinde ortaya çıkabildiğini söylemektedirler; bunlar ilgili davranışın diğer insanlara zarar verip vermediği ve davranışın uygulanmasında niyetlilik veya kasıt olup olmadığıdır (Russell & Giner-Sorolla, 2011). Bu noktada, kızgınlık duygusunun niyetlilikle olan bu ilişkisinin, niyetlilik atıflarında gerçekleşebilecek yanlışlıkları etkileyebileceği düşünülebilir.

Sosyal kural ihlallerinde harekete geçen kızgınlık duygusunun ahlaki karar alma mekanizmalarını etkileyip etkilemediği, kızgınlığın ahlaki kararlarda da düzenleyici rolü olup olmadığını akla getirmektedir. Haidt'a (2003) göre, kızgınlık duygusu, ahlaki düzenin sağlanması ve ahlaksızlığı gerçekleştiren kişinin durumu onarmasına yönelik harekete geçmesini motive etmekte, aynı zamanda saldırma, aşağılama ve adil olmadığı veya ahlaksız olduğu düşünülen kişiye hesabını verme motivasyonunu da barındırmaktadır.

Katılımcılarından kızgınlık hissettikleri geçmiş deneyimleri rapor etmelerini isteyen araştırmalar da, kızgınlık ile en çok adaletsizlik ve karşılık verme durumlarının ilişkilendirildiğini bulgulamıştır (Shaver, Schwartz ve O'Connor, 1987).

Tiksinme

Darwin, tiksindenin tanımını iki parça olacak şekilde yapmaktadır. Ona göre tiksinden duygusu özellikle tat alma duygusu ile bağılı olarak çok canlı bir şekilde algılanan veya hayal edilebilen iğrenç bir şeye tekabül etmektedir. İkincil olarak ise, yukarıda bahsedilen duyguyu; koku, dokunma veya görme ile açığa çıkaran benzer duygular da tiksinden olarak tanımlanabilmektedir (Darwin, 1872; akt. Haidt, 2003). Bu tarz tanımlar, tiksindenmeyi oral odaklı fiziksel objelere karşı geliştirilen iğrentiler olarak betimlemekle birlikte, benzer iğrentilere yol açan fiziksel olmayan objelere karşı hissedilen duyguların da bu yönüyle tiksinden olabileceğini önermektedir (Haidt, 2003).

Rozin, Haidt ve McCauley (2008), tiksindenin daha önce de bahsedildiği üzere hayvanlardaki gibi bir tiksinden/sevmeme (distaste) duygusundan kaynaklandığını, daha sonrasında ise evrimsel olarak ‘ağzımızın bekçisi’ olarak daha genel bir kapsama oturduğunu öne sürmektedir. Yemeklerle ilgili hissedilen ‘ana (core) tiksinden’ hastalıklı, çürümüş ve zararlı besinleri reddetme sisteminin oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise sosyal bir yön de kazanarak ‘bedenimizin bekçisi’ olarak genişleyerek evrilmiş ve seks, uyuşturucu, bedensel değişimlerden bedeni koruma ile ilgili kültürel kuralların ihlal edilip edilmediği ile de tetiklenmeye başlamıştır (Haidt ve Hersch, 2001). Tiksinme duygusunun çoğu kültürde gözlemlenebilen bu tanım genişlemesi, aşağı görülen bireyler veya gruplarla bir sınır koyma ve kendisini veya grubunu onlardan ayırıştırma yolunda da yardımcı olmaktadır (Haidt, 2003). Rozin, Haidt ve McCauley (1993) tiksinti uyandırıcı bir insanın en ufak fiziksel varlığının bile bulaşıcı olarak algılanabileceğine ve “kişiler arası tiksinden” olarak düşünülebileceğine işaret etmektedirler (Rozin, Haidt ve McCauley, 2008). Douglas (1966) kişilerin ait oldukları çevreyi de bedenlerinin bir uzantısı

olarak gördüklerini, dolayısıyla çevrelerindeki kural ihlallerinin de sınır aşımı olarak algılanabileceğini söylemektedir (Douglas, 1966). Kendini aşağı duruma getiren insanlar, hayvansılıkla insanlık arasındaki çizgiyi belirsizleştirerek başkalarında tikslenme duygusunu uyandırabilmektedirler (Haidt, 2003). Bu yönden bakıldığında başkasının yaşadığı ensest ve kuralları ihlalin uğrattığı zararın, ahlaki duyguları bu kadar kolay harekete geçirmesi şaşırtıcı değildir. Tylor (1871, 1974), Frazer (1890, 1959) ve Maus (1902, 1972) tikslenme duygusunun iki kural ile birlikte şekillendiğini öne sürmüştür, tikslenme uyandıran şeylerin yayılma (contagion) durumu ve benzerlik durumu. Tiksindiren şeylerle temas eden veya aynı benzer özellikleri taşıyan kişiler/objeler/durumlar aynı oranda tikslenme duygusunu açığa çıkartabilmektedir (Frazer, 1890/1959, s.35; akt, Haidt, Rozin, McCauley ve Imada, 1997). Bu nedenledir ki, tiksinsenmenin bütün şekilleri; kaçınma, kovmak veya iletişimi kesme, ardından ise temizlenme ve arınma motivasyonlarını beraberinde getirmektedir (Rozin, Haidt ve McCauley, 2008). Tikslenme duygusu toksik yemeklere veya hayvansı davranışlara karşı dikkatli olmanın yanı sıra, bedeni ve ruhu korumakla ilişkili olduğu için sosyal düzen içinde itibarın korunması ile de ilgilidir. Bu yanılla sosyo-moral tikslenme olarak adlandırabileceğimiz tikslenme şekilleri kişiler arası ilişkide de ortaya çıkabilmektedir (Haidt ve diğerler, 1997). Haidt (2003) tikslenme duygusu harekete geçen insanın, bu duyguyu açığa çıkartan kişiyi davranışlarından değil, nasıl biri olduğu ile ilişki kurarak kınadığını söyler. Dolayısıyla tikslenme duygusunun kişiler arası ilişkileri onarılamaz bir şekilde bozduğu ve itibarı koruma amacıyla uzaklaşma davranışını tetiklemesi, gözlenmesi gereken bir nokta olarak ön plana çıkmaktadır.

Haidt, konuyla ilgili meslektaşlarıyla yaptığı araştırmalarda, Shweder ve diğerlerinin (1987) öne sürdüğü üç etik kodu ile başkalarını suçlamaya yönelik duygular arasında bir bağlantı kurmuştur (Rozin, Lowery, Imada & Haidt, 1999). Rozin ve diğerlerine (1999) göre aşağılama, bireyler arasındaki hiyerarşik ilişkiler ile ilgili olmasından mütevellit daha çok *topluluk* etik kodu çerçevesi içindeki ihlaller ile alakalıdır. Kızgınlık duygusu hakların ihlalinde ortaya çıktığı bilgisi dahilinde *otonomi* (autonomy) etik kodu ile eşleştirilmiştir (Rozin ve diğ., 1999). Tikslenme duygusu ise ‘ruhun’

yozlaşması ve alçalması ile ilişkilendirildiğinden etik kodları içerisinde *kutsallık* kodu içerisinde yer bulmuştur. Hipotezlerini test edebilmek amacıyla yapmış oldukları araştırmada, Amerikalı ve Japon katılımcılarının aşığılama ile ilgili kelime ve yüz ifadelerini saygısızlık, vazife ve hiyerarşie (topluluk etik koduna) yönelik yapılan ahlaki ihlallerle eşleştirdiklerini bulgulamıştır. Kızgınlık duygusu ise haklar ve eşitlik (otonomi etik kodu) ihlalleri, tiksınme duygusu ise yemek ve seks tabuları gibi fiziksel temizlik (kutsallık etik kodu) ihlalleri ile eşleştirilmiştir (Rozin ve diğ, 1999).

Solomon'a göre (2000) filozofların ortak görüş sağladığı noktalardan biri de duyguların kasıtlılığı olduğudur. Filozoflara göre niyetlilik kavramı teknik bir kavramdır fakat niyetlilik kavramının sağduyusal anlamı duygular ile yakalanabilmektedir. Çünkü çoğu zaman duygular 'bir şey' ya da 'biriyle' ilgili olmaktadır. Bu görüşten yola çıkıldığında, ahlaki niyetlilik kavramının incelendiğı bu araştırmada ahlaki duyguların da incelenmesi yerindedir. Araştırmmanın kurgusu ahlaki ihlalleri gerçekleştiren faillerin incelenmesi yönünde olduğu için de ötekini suçlayıcı ahlaki duyguların araştırılması uygun görölmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

HİPOTEZLER

I. Araştırmanın Tahminleri ve Problemleri

1. (a) Geleneksel atıf kuramlarının da öne sürdüğü üzere niyetlilik algısının sosyal yakınlığa göre değışeceği öngörülmektedir. Sosyal olarak yakın ve sosyal olarak uzak 3ncü kişilerin yapmış olduğu ahlaki ihlallerle ilgili değıerlendirmelerde, niyetlilik atfının uzak 3ncü kişi durumlarında daha fazla olacağı düşünölmektedir.
- (b) Shweder'in farklı etik kodlarının niyetlilik üzerinde etkisi olacağı düşünölmektedir. En fazla niyetlilik atfının Kutsallık etik kodu içerisinde gerçekleştirileceğı öngörülmektedir.
- (c) Shweder'in farklı etik kodlarını ihlal eden ahlaki bağlamların, sosyal mesafe ile etkileşime gireceğı ve niyetlilik atıflarında değışimlere yol

açabileceği tahmin edilmektedir. Kutsallık etik kodu çerçevesinde sunulan algılanan kasıtlılığın sosyal mesafe derecesinden etkilenmeyeceği düşünülmekle beraber, diğer etik kodlarının sosyal mesafe ile etkileşime girdiğinde algılanan niyetliliği ve ortaya çıkan ahlaki duyguları değiştirip değiştirmeyeceği de araştırılacaktır.

2. (a) Shweder'in etik kodlarının farklı ahlaki duyguları arttıracığı düşünülmektedir. AKİ hipotezine uygun olarak otonomi etik kodunun kızgınlık, topluluk etik kodunun aşağılama, kutsallık etik kodunun ise tikslenme duygularını arttıracığı tahmin edilmektedir.

(b) Sosyal mesafe ve ahlaki duygular arasındaki ilişki incelenecektir. Sosyal mesafe arttıkça ortaya çıkacak olan en güçlü duygunun öfke olduğu, sosyal mesafe azaldıkça ise ortaya çıkacak en güçlü duygunun aşağılama olduğu düşünülmektedir.

(c) Shweder'in etik kodları ve ahlaki duygular arasındaki tahmin edilen ilişkinin sosyal mesafe ile değişip değişmediği araştırılacaktır.

3. Araştırma çerçevesinde farklı etik kodları içerisinde katılımcıların hissettiği ahlaki yanlışlık dereceleri, cezalandırma istekleri, ihlal sonrası faile hissedilen uzaklaşma istekleri ve ihlali gerçekleştiren kişi ile arkadaşlık kurma potansiyellerinin değişip değişmediği de incelenmesi gereken problemler olarak belirlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

I. Araştırmanın Deseni

Araştırma kapsamında algılanan niyetliliğin ve ahlaki duyguların, ahlaki ihlalleri gerçekleştiren kişiye olan yakınlıktan etkilenip etkilenmediği incelenmiştir. Aynı zamanda bu farklılığın, ahlaki durumların içeriğinde Otonomi (Autonomy), Topluluk (Community) veya Kutsallık (Divinity) olmasına göre değişiklik gösterip göstermediğine de bakılmıştır. Bu amaçla deneysel 2 (Sosyal mesafe: 3ncü kişi ve Yakın arkadaş durumu) X 3 (Etik

kodları: Otonomi, Topluluk, Kutsallık) durumlu bir araştırma deseni oluşturulmuştur. Sosyal mesafe, denekler arası desen (between subjects design), etik kodları ise denek içi desen (within subjects design) olarak düzenlenmiştir.

II. Katılımcılar

Tahmini 0.25 etki büyüklüğü ve 95% güven aralığı ile G*Power analizi yapılmış ve gereken örneklem sayısının 44 olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bu sayı ulaşılması gereken asgari rakam olarak kabul edilmiş ve araştırmanın örneklemine oluşturmak üzere genç yetişkin (young adult) yaş aralığında olan 18-35 yaş arası İstanbul'da ikamet eden yaklaşık 215 kişiye ulaşılmıştır ($Ort_{yaş} = 22.74$, $SS = 4.39$, $Min = 18$, $Max = 35$). Data, uygun örneklem yöntemi ile toplanmıştır. Katılımcıların 153'ü kadın ($Ort_{yaş} = 22.46$, $SS = 4.35$) 62'si ise erkektir ($Ort_{yaş} = 24.81$, $SS = 4.08$). Katılımcıların, yüzde 63.3'ü yüksek okul veya üniversite öğrencisi, yüzde 26.5'i üniversite mezunu, yüzde 10.2'si ise lise mezunudur. Araştırmaya katılan katılımcıların yüzde 68.8'i kendisini orta gelirli olarak tanımlarken, yüzde 18.1'i yüksek gelirli, yüzde 8.8'i düşük gelirli olarak tanımlamaktadır. Katılımcılarımızın çoğunluğu (%88.8) bekadır.

III. Veri toplama araçları

A. Bağımsız Değişken Ölçümleri

Sosyal Mesafe:

Araştırma deseninde bağımsız değişken olarak bulunan *sosyal mesafe* deneysel hazırlama (priming) yöntemi ile manipüle edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılar rasgele olarak iki gruba ayrılmıştır. Bir grup, sosyal mesafe bakımından uzak üçüncü kişilerle ilgili muhakemeler yaparken, ikinci grup sosyal mesafe bakımından yakın hissettikleri insanlarla ilgili muhakemede bulunmuşlardır. Manipülasyon süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi, işlem kısmında verilecektir.

Shweder'in Üç Etik Kodu:

Araştırmanın bir diğer bağımsız ölçümü ise Shweder'in üç etik kodu olan *Otonomi (Autonomy)*, *Topluluk (Community)* ve *Kutsallıktır (Divinity)*. Araştırma materyali olarak her bir etik kodunu ihlal eden içeriklere sahip, ikişerden olmak üzere toplam altı hikaye oluşturulmuştur. Hikayelerin oluşturulmasında literatürde konuyla ilgili olarak kullanılmış hikayelerden (Clifford, Iyengar, Cabeza ve Sinnott-Armstrong, 2015; Hutcherson ve Gross, 2011; Rozin ve diğ., 1999) ve Cesur ve diğerlerinin 2010 yılında yaptığı çalışmanın verilerinden faydalanılmıştır (Cesur, Kahraman, Turgut, Deveci, Altınal, Aygöl ve Yetkinoğlu, 2010). Araştırma amacı olarak niyetlilik algısı ölçülmesi hedeflendiği için hikayelerdeki niyetlilik belirtilen ifadeler araştırmacılar tarafından belirsizleştirilmiştir. Hikayeler oluşturulduktan sonra bir pilot çalışma düzenlenmiş ve araştırma materyali ile ilgili olarak altı kişiden geri bildirim alınmış ve gerekli düzeltmeler gerçekleştirilmiştir. Kullanılan hikayeler şu şekildedir (Hikayelerin kullanımında yararlanılan kaynaklar her bir hikaye sonrası referans olarak belirtilmiştir, hikayelerin her bir grupta nasıl sunulduğuna ilişkin ayrıntılı bilgi için ise lütfen Ek.2 'yi inceleyiniz):

Topluluk (Community) hikayeleri;

Anne vefat: Arkadaşınız/Bir kadın/Bir adam annesinin hastalanıp hastaneye kaldırıldığını öğrenir, fakat ziyaret etmeyi sürekli erteler. Bir ay sonra, annesi vefat eder. (Hutcherson ve Gross, 2011; Rozin ve ark., 1999).

Otobüs: Arkadaşınız/Bir kadın/Bir adam otobüse biner, otobüste boş yerlerden birine oturur. İleriki duraklardan birinde otobüse yaşlı ve engelli biri biner. Arkadaşınız/Kadın/Adam otobüse binen yaşlı engelliği görmesine rağmen yer vermeden yolculuğuna devam eder. (Cesur ve diğ., 2010; Hutcherson ve Gross, 2011).

Otonomi (Autonomy) hikayeleri;

Kopya: Arkadaşınız/Bir kız öğrenci/Bir erkek öğrenci sınava hazırlanmadığı için sınav günü sınıfın en çalışkan öğrencisinin yanına

oturur ve ondan kopya çeker. O esnada gözetmen bunun farkına varır ve ikisini de sınıftan dışarı çıkarır, tutanak hazırlayarak disipline gönderir. (Cesur ve diğ., 2010).

Hastane: Arkadaşınızın/ Bir kadının/ Bir adamın gideceği hastanede bir yakını doktor olarak çalışmaktadır. Arkadaşınız/Adam randevu saatlerini bekleyenlerin olduğu sıraya aldırmadan öne geçerek randevusuz bir şekilde muayene olur. (Clifford, Iyengar, Cabeza ve Sinnott-Armstrong, 2015).

Kutsallık (Divinity) hikayeleri;

Domuz: Bir öğrenci ile şişmanlığı dolayısıyla sürekli dalga geçilmektedir. Bir gün bu öğrencinin sınıfındaki arkadaşınız/bir kız öğrenci/ bir erkek öğrenci, şişman öğrenciye “Domuz” diye bağırır. Şişman öğrenci, bu alaylarından ötürü kendine olan güvenini kaybeder. (Cesur ve diğ., 2010)

Reşit olmayanla ilişki: Arkadaşınız/Bir kadın/Bir adam, yanında 12-13 yaşlarında biri ile yürümektedir. Yollarına devam ederlerken etrafı kolaçan ettikten sonra sarmaş dolaş bir şekilde öpüştüklerine tanık olursunuz. (Rozin ve diğ., 1999).

B. Bağımlı Değişken Ölçümleri

Doğruluk/ Yanlışlık: Hikayelerde geçen ihlallerin doğruluk algısını ölçmek amacıyla -3 (Çok yanlış) 3 (Çok doğru) aralığındaki Likert tipi ölçek kullanılmıştır. Yanlışlık algısı derecelendirilirken eksi uçun yanlışlığı daha çok çağrıştırdığı ve katılımcıya derecelendirirken kolaylık sağladığı için Likert tipi derecelendirmenin anlatıldığı şekilde kullanılmasına karar verilmiştir. Fakat daha sonra diğer ölçümlerin derecelendirme yönüyle aynı olması açısından ters kodlanmış ve en yüksek puanın ahlaken yanlış olmayı ifade ettiği şekilde analize dahil edilmiştir (*Örnek madde için bkz: sf 77, soru 1*)

Algılanan niyetlilik: 0 (Hayır, kasıtlı değildir) ve 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır) arası oluşturulan Likert tipi derecelendirme ölçeği ile sorulmuştur. Algılanan niyetlilik ile ilgili sorular Russell ve Giner-Sorrolla'nın (2011) yaptığı araştırmadan faydalanılarak oluşturulmuştur (Örnek madde için bkz: sf 78, soru 5).

Cezalandırma: İhlalciye karşı cezalandırıcı düşünceler de ihlalcilerin herhangi bir şekilde cezalandırılıp cezalandırılmaması gerektiğini belirten 0 (Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) ve 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı) arası oluşturulan Likert tipi derecelendirme ölçeği ile sorulmuştur (Örnek madde için bkz: sf 78, soru 7).

Hissedilen yakınlık: Hikayelerde geçen ihlallerden sonra ihlalcie karşı hissedilen yakınlık da 0 (Hiç değişmezdi) ve 6 (Daha uzak hissederdim) arası Likert tipi derecelendirme ölçeği ile ölçülmüştür (Örnek madde için bkz: sf 78, soru 8).

Arkadaş kalma potansiyeli: İhlalciyle arkadaş kalma olasılıklarının ne olacağı 0 (Hiç)- 6 (Çok yüksek) arası Likert tipi derecelendirme ölçeği ile ölçülmüştür (Örnek madde için bkz: sf 78, soru 11).

İhlalciye yönelik duygular: Katılımcılardan ihlalcilere karşı hissettikleri duyguları Likert tipi derecelendirme ölçeği ile yine 0 (Hiç hissetmezdim)- 6 (Aşırı derecede hissederdim) aralığında derecelendirmeleri istenmiştir. Verilen duygu listesinde bulunan ana duygular AKİ teorisinde (Contempt/Anger/Disgust) (Rozin ve diğ., 1999) bulunan ve araştırma hipotezlerinde de yer alan Aşağılama, Kızgınlık ve Tikslenme duygularıdır. Nabi'ye (2002) göre, "tiksinme" kelimesinin biyolojik veya sosyal ve ahlaki tiksinmeye işaret edip etmediği, araştırmalara katılan katılımcılar tarafından ayrıştırılamamaktadır. Bu nedenle tiksinme duygusu ölçülürken kullanılan kelimeye dikkat edilmesi gereklidir. Bu öneri dikkate alınarak, tiksinme duygusu ikiye bölünmüş ve "tiksinme" ve "itici bulma" olarak iki şekilde sorulmuştur. AKİ teorisinde yer alan duygulara ek olarak Üzüntü, Acıma, Nefret ve Kayıtsızlık duyguları da katılımcıları sadece AKİ duygularına yoğunlaştırmamak amacıyla ve aynı zamanda AKİ teorisi öngörülerini dışında

da güçlü hissedilebilecek duygular olarak katılımcıya sunulmuştur (*Örnek madde için bkz: sf 77, soru 2*)

Hikayelerin şiddet içeriklerinin değerlendirilmesi: Hikayelerin ihlal algısının şiddetinin tespiti için çalışma sonunda katılımcılardan her bir hikayeyi şiddet içeriklerine göre değerlendirilmesi istenmiştir. Likert tipli alınan ölçümde derecelendirme 1 (Şiddet ve zarar içeriği çok az) ile 5 (Şiddet ve zarar içeriği çok fazla) aralığında gerçekleştirilmiştir. (*Örnek madde için bkz: sf 85, soru 67*)

Demografik bilgiler: Bağımlı değişken ölçümlerine ek olarak katılımcıların demografik bilgilerini alabilmek amacıyla katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, okul ve meslek bilgileri, medeni durumları ve ait oldukları ekonomik sınıflarıyla ilgili bilgi sorulmuştur. Aynı zamanda, katılımcıların dini inançlarının hayatlarında ne kadar önemli olduğu 0 (Hiç önemli değildir)- 6 (Son derece önemlidir), politik olarak kendilerini sağ ve sol aralığında nerede konumlandıkları ise 1 (Aşırı sol)- 7 (Aşırı sağ) Likert tipi derecelendirme ölçekleri ile sorulmuştur.

IV. İşlem

Araştırma www.surveymonkey.com anket oluşturma sitesi kullanılarak çevrim içi olarak yaratılmıştır ve katılımcılara link olarak iletilmiştir. Katılımcılar gönüllülük esasına göre araştırmaya dahil edilmiş olup, hepsine araştırma ile ilgili bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmıştır. İstanbul Üniversitesi ve Acıbadem Üniversitesi öğrencileri olan katılımcılara, katılımları karşılığında derslerinden ek puan verilmiştir. Survey monkey ara yüzündeki işlevler kullanılarak katılımcılar, araştırma deseni çerçevesinde belirlenmiş olan Üçüncü kişi durumu ve Yakın arkadaş durumu şeklindeki iki durumdan birine rasgele bir şekilde tayin edilmiştir.

Üçüncü kişi durumunda, katılımcılara sunulan hikayelerde ahlaki ihlalleri gerçekleştiren kişiler, üçüncü kişi zamiri kullanılarak yazılmıştır. Literatürde belirtildiği üzere, aynı cinsiyetten arkadaşlık kurulması, okul öncesi ve ilkokul yıllarında arkadaşlık ilişkilerinde ağır basmaktadır (Arndorfer ve Stormshak, 2008). İnsan gelişiminin ilerleyen dönemlerinde

karşı cinsiyetlerden arkadaş edinmek de sağlıklı gelişim açısından büyük önem taşıyor olsa da, yakın arkadaşlıkların çoğunlukla aynı cinsiyetten kişilerle kurulmaya devam edildiği bulgulanmıştır (Bukowski, 1999). Bu durum göz önüne alınarak, katılımcıların üçüncü kişi özneli kişilerle kurulan ilişkiyi kontrol edebilmek ve cinsiyet faktörünü önceden kontrol edebilmek amacıyla, üçüncü kişinin öznesi katılımcının cinsiyetine göre “Bir adam” ya da “Bir kadın” şeklinde oluşturulmuştur ve araştırma sadece katılımcıların aynı cinsiyetten üçüncü kişi öznesi görecekleri şekilde tasarlanarak sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla katılımcılar kendi cinsiyetlerden olan üçüncü kişi öznelerinin, ahlaki durumları ihlal edecekleri hikayeleri okuyabilecek şekilde durumlara dağıtılmışlardır.

Yakın arkadaş durumunda ise katılımcılardan kendilerini yakın hissettikleri bir arkadaşlarının ismini yazmaları istenmiştir. Gizlilik esası gereği, katılımcılar, arkadaşlarının soyadlarını yazmamaları konusunda ayrıca uyarılmıştır. Daha sonra katılımcıların zihinlerinde ismini yazdıkları arkadaşlarının temsillerinin uyanması ve aktive olması için, arkadaşları ile ilgili olarak birkaç soru yöneltilmiştir. Bu işlem esnasında yöneltilen sorular Fitzsimons ve Bargh’ın 2003 yılında yapmış oldukları çalışmadan alınmıştır. Katılımcılara arkadaşlarını ne kadar tanıdıkları sorulmuş, daha sonra katılımcılardan arkadaşlarını betimlemeleri istenmiştir. Ek olarak, aralarındaki ilişkiyi ve arkadaşlarıyla en çok ne yapmaktan hoşlandıklarını birkaç cümle ile yazmaları da istenmiştir. Bu yol ile katılımcıların isimlerini yazdıkları arkadaşları ile ilgili zihinlerindeki temsillerin aktive olması sağlanmaya çalışılmıştır. İsimlerini yazdıkları arkadaşlarıyla ilgili zihinsel temsilleri uyanan katılımcılardan daha sonra hikayelerdeki ihlalleri, isimlerini yazmış oldukları arkadaşları yapıyormuş gibi hayal ederek okumaları ve değerlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların yazdıkları yakın arkadaşları kendi cinsiyetlerinden olmayan 8 katılımcının cevapları analize dahil edilmemiştir.

Oluşturulan hikayelerin katılımcılara sunulacağı sıra www.random.org adresinden faydalanılarak rasgele şekilde düzenlenmiştir ve her katılımcı hikaye sırasını belirlenen rasgele sıraya uygun olarak görmüştür. Katılımcılara sunulan ahlaki duyguların sıralaması ise her katılımcıda rasgele

olarak farklı sıralanacak şekilde Surveymonkey aracılığı ile sağlanmıştır (Verilen anketlerin bir örneği olarak lütfen Ek.1'i inceleyiniz).

V. Verilerin İstatistiksel Analizi

Araştırma desenine uygun minimum katılımcı sayısını bulmak amacıyla G*Power programı kullanılmıştır. Araştırma sonucu elde edilen veriler ise SPSS 20 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak analize tabi tutulmuştur. Oluşturulan hipotezlerin test edilebilmesi için korelasyon ve karışık metotlu ANOVA analizleri uygulanmıştır

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın problemlerini ve hipotezlerini test edebilmek adına yapılmış olan istatistiki testler sunulacaktır. Hipotezlerin test edilmesinde öncelikle cinsiyet faktörüne bakabilmek amacıyla ilerleyen bölümlerde rapor edilmiş bütün karışık metotlu ANOVA analizleri cinsiyet değişkeninin eklenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Yani, kadın katılımcıların ve erkek katılımcıların kendi cinsiyetlerinden failler gördüğü hikayeler ayrı bir şekilde analize sokulmuş ve sonuçların cinsiyet ile anlamlı ilişkisi olmadığı bulgulanmıştır. Bu nedenle, bulgular cinsiyet göz ardı edilerek tekrarlanmış ve raporlamalar da bu şekilde sunulmuştur.

I. Hikayelerin Şiddet İçeriklerinin Değerlendirmeleri

Araştırmanın bağımsız ölçümü olarak oluşturulan hikayeler çeşitli ahlaki ihlalleri içermektedir. Hikayelerin ihlal olarak algılanmasının sağlanması ve betimleyici olarak hangi hikaye içeriğinin katılımcılar tarafından daha şiddetli olarak algılandığının tespiti için betimleyici analiz yapılmıştır. Bulgular, içeriksel olarak en şiddetli algılanan hikayelerin Kutsallık hikayeleri olduğunu göstermektedir. Bulguların istatistiksel bilgileri Tablo.1'de sunulmuştur.

Tablo. 1 Hikayelerin Şiddet İçeriğinin Betimleyici İstatistikleri

	N	Ort	SS
Hastanede sıra	215	2.40	1.26
Sınavda kopya	215	2.73	1.28
Hasta anne ziyareti	215	2.89	1.35
Otobüste yer vermeme	215	2.90	1.22
Şişman öğrenciye "Domuz" deme	215	4.18	0.97
Reşit olmayan kişiyle öpüşme	215	4.44	0.95

II. Üç Etik Koduna Göre Algılanan Yanlışlık, Cezalandırma, Hissedilen Yakınlık Ve Arkadaşlık Potansiyeli

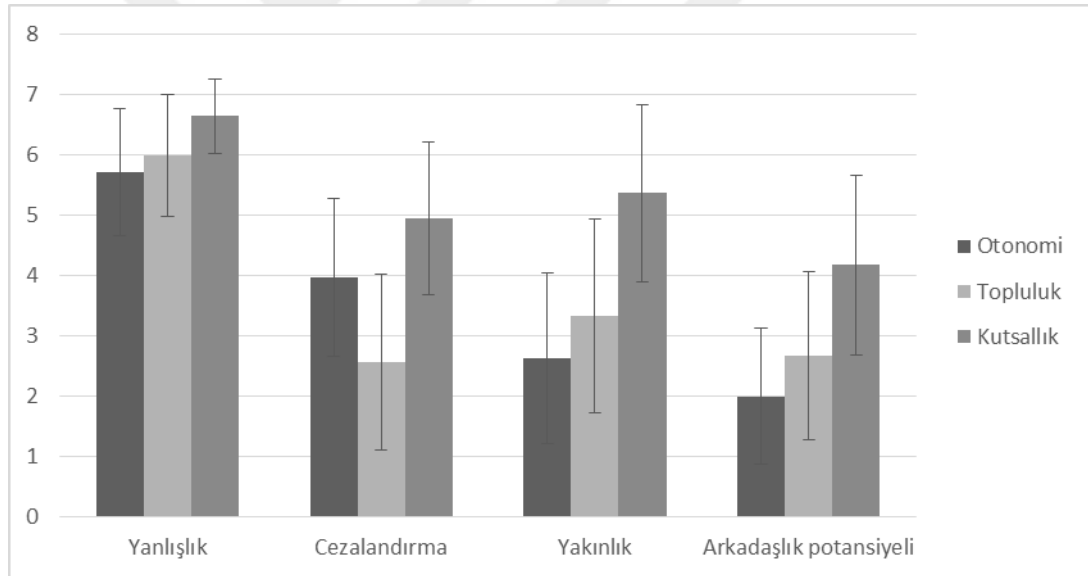
Üç ahlak etik koduna göre oluşturulan hikayelerdeki algılanan yanlışlık, cezalandırma, olay sonrası hissedilen yakınlık ve sadece yakın arkadaş manipülasyon grubundakiler için arkadaş kalma isteği ayrı bir şekilde Tek Yönlü Tekrarlayan Ölçümlü ANOVA ile analiz edilmiştir. Bulguların aynı yönde olması amacıyla yanlışlık ve arkadaşlık potansiyeli puanları ters kodlanarak analize sokulmuştur.

Bulgular algılanan yanlışlık için yapılan analiz sonucunda en yanlış rapor edilen etik kodunun Kutsallık etik kodu olduğunu ortaya çıkarmıştır ($Ort= 6.64$, $SS=0.62$). Topluluk ($Ort= 5.99$ $SS= 1.01$) ve Otonomi ($Ort= 5.71$, $SS= 1.05$) etik kodları ise Kutsallık etik kodunu takip etmektedir ($F(2, 213)= 93.19$ $p \leq .001$ $\eta^2= .467$ Wilks' Lambda= 0.533).

Katılımcıların okudukları ihlallerden sonra failleere karşı hissettikleri cezalandırma isteği analiz edildiğinde de benzer şekilde Kutsallık ($Ort= 4.94$, $SS= 1.27$) etik kodu cezalandırma puanlarının anlamlı bir şekilde en yüksek olduğu görülmektedir. İkincil olarak ise Otonomi etik kodu rapor edilmiştir ($Ort= 3.96$, $SS= 1.31$). Topluluk ($Ort= 2.56$, $SS= 1.45$) kodu ise cezalandırma puanlarında en düşük olan etik kodu olmuştur ($F(2, 213)= 215.48$ $p \leq .001$ $\eta^2= .669$ Wilks' Lambda= 0.331).

Analizler katılımcıların en çok Kutsallık etik kodu hikayelerini okuduktan sonra faile uzak hissettiklerini ortaya çıkarmıştır ($Ort= 5.36$, $SS= 1.47$). Topluluk ($Ort= 3.32$, $SS= 1.61$) ve Otonomi ($Ort=2.63$, $SS=1.42$) etikleri ise sırasıyla Kutsallık etiğini takip etmiştir ($F (2, 213)= 294.42$ $p \leq .001$ $\eta^2=.734$ Wilks' Lambda= 0.266).

Daha önce bahsedildiği üzere sadece yakın arkadaş manipülasyonuna maruz kalmış katılımcılar için, ahlaki ihlaller sonrası faille arkadaş kalma potansiyelleri üç ahlak etik koduna göre analize sokulmuştur. Bulgular arkadaşlık kurma potansiyeli ortalamalarının sırasıyla Kutsallık ($Ort= 4.17$, $SS= 1.49$), Topluluk ($Ort= 2.67$, $SS= 1.39$) ve Otonomi ($Ort= 1.99$, $SS= 1.13$) olduğunu ortaya çıkarmıştır. Analizler arkadaşlık kurma isteğinin en fazla Kutsallık hikayesi sonrası negatif şekilde etkilendiğini göstermiştir ($F (2, 93)= 102$ $p \leq .001$ $\eta^2=.687$ Wilks' Lambda= 0.313). (Bkz. Şekil.1)

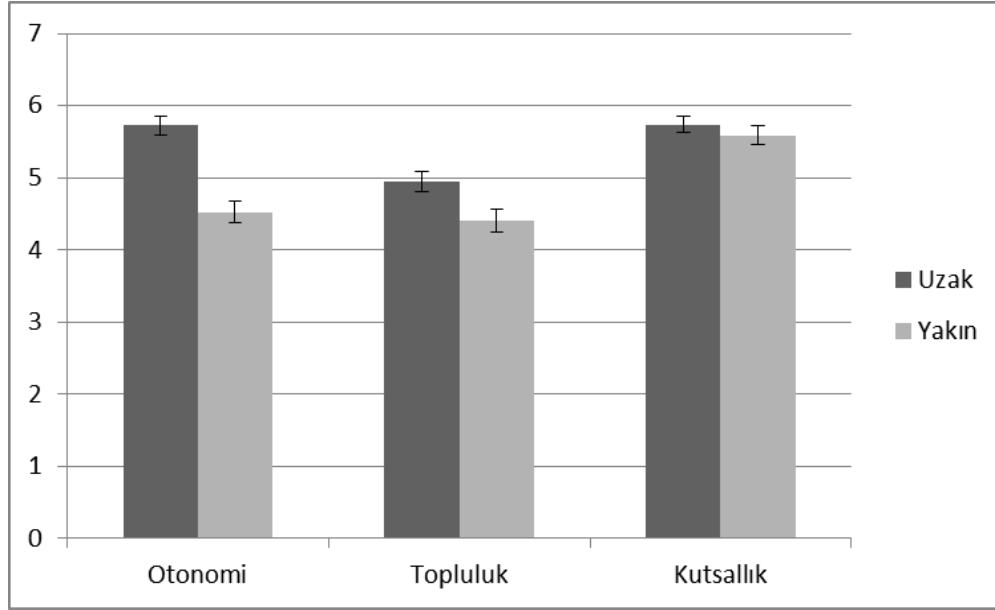
Şekil. 1 Algılanan yanlışlık, cezalandırma isteği, algılanan yakınlık ve arkadaş kalma potansiyelinin bar grafiği

III. Sosyal Mesafe Ve Üç Etik Kodunun Niyetlilik Algısına Etkisi

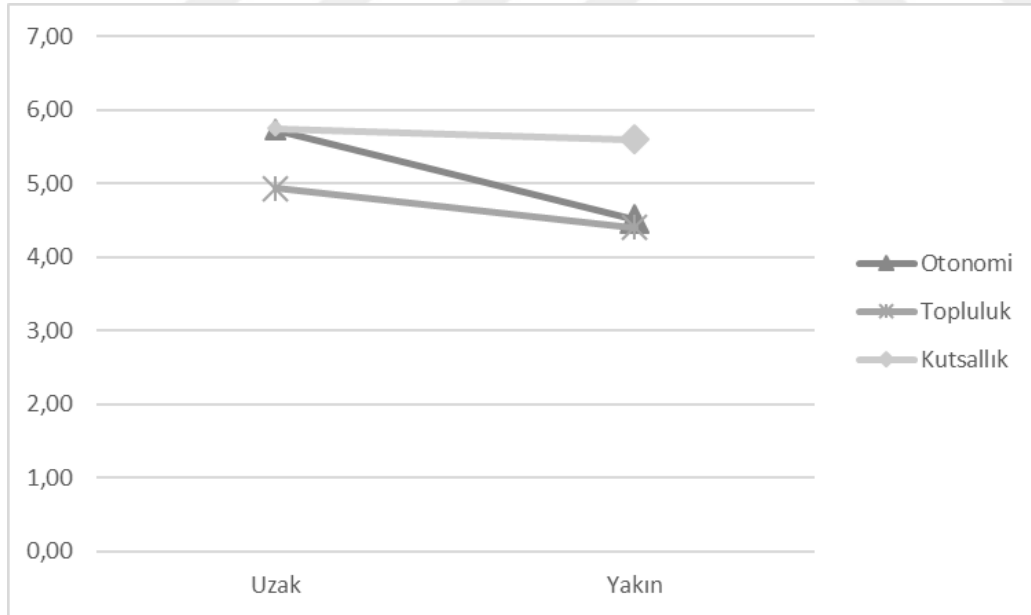
Sosyal mesafe ve üç etik kodunun niyetlilik algısına etkisini ölçebilmek adına karışık metotlu ANOVA testi uygulanmıştır. Analiz deseni 2 (Sosyal mesafe: Yakın ve uzak) X 3 (Üç etik kodu: Otonomi, Topluluk, Kutsallık) şeklinde oluşturulmuştur.

1/a ve 1/b hipotezleri için analizde ana etkilere bakılmıştır. Sonuçlar, sosyal mesafe değişkenin niyetlilik üzerinde ana etkisi olduğunu göstermiştir ($F(1, 213) = 16.5$, $p \leq .001$, $\eta^2 = .072$). 3ncü kişi durumunda faillerin yapmış oldukları ihlallere ($Ort = 5.47$, $SS = 0.10$) yakın durumdakilere ($Ort = 4.84$, $SS = 0.12$) göre daha fazla niyetlilik atfedildiği bulunmuştur. Bulgular üç ahlak etik kodunun da niyetlilik algısına ana etkisi olduğuna işaret etmektedir ($F(2, 212) = 52.79$, $\eta^2 = .332$, Wilks' Lambda = .668, $p \leq .001$). Yapılan ikili karşılaştırmaların hepsinin $p \leq .001$ düzeyinde anlamlı olduğu bulunmuştur. Veriler katılımcıların en fazla Kutsallık hikayelerine niyetlilik atfettiklerini göstermektedir ($Ort = 5.67$, $SS = 0.08$). Kutsallık etik kodunu sırasıyla Otonomi ($Ort = 5.12$, $SS = 0.10$) ve Topluluk ($Ort = 4.67$, $SS = 0.11$) etik kodları takip etmektedir.

Sosyal mesafe ve üç etik kodunun niyetlilik algısına etkileşimi anlamlı bulunmuştur ($F(2, 212) = 15.93$, $\eta^2 = .131$, Wilks' Lambda = .869, $p \leq .001$). Otonomi etik kodunda 3ncü kişi durumuna, yakın kişi durumuna göre daha fazla niyetlilik atfedilmektedir ($Ort_{3ncü\ kişi\ durumu} = 5.73$, $SS = 0.13$; $Ort_{yakın\ kişi\ durumu} = 4.52$, $SS = 0.15$, $p \leq .001$). Aynı şekilde, topluluk ahlak kodu içerisinde de yakın kişi durumunda daha az niyetlilik atfı gerçekleşmektedir ($Ort_{3ncü\ kişi\ durumu} = 4.94$, $SS = 0.14$; $Ort_{yakın\ kişi\ durumu} = 4.41$, $SS = 0.15$, $p \leq .05$). Öte yandan sonuçlar, 1/c hipotezinde öngörüldüğü şekilde Kutsallık etik kodunda 3ncü kişi ve yakın kişi durumlarının niyetlilik algısına olan etkisinin anlamsız olduğunu göstermektedir. (Bkz. Şekil.2 ve 3)

Şekil. 2 Etik kodlarındaki niyetlilik algısının sosyal mesafeye olan değişimini gösteren bar grafiği

Şekil. 3 Etik kodlarındaki niyetlilik algısının sosyal mesafeye olan değişimini gösteren plot grafiği

IV. Üç Etik Kodunun Ve Sosyal Mesafenin Ahlaki Duygulara Etkisi

Metot kısmında belirtildiği üzere tiksınme duygusu tiksınme ve itici gelme olarak ikiye ayrılarak sorulmuştur. Ahlaki duygular arasında yapılan korelasyon analizleri bu iki duygunun her bir etik kodu içerisinde birbirleriyle en yüksek ilişkiye sahip duygular olduğunu göstermektedir (Bkz. Tablo.2) Birbirleriyle olan yüksek ve anlamlı korelasyonları sebebiyle bu tiksınme ve itici gelme ilerleyen analizlerde birleştirilerek tiksınme adı altında raporlanmıştır.

Tablo. 2 *Duygu Toplam Puanlarının Korelasyonları*

	1	2	3	4
1. Kızgınlık	—			
2. Aşağı görme	.53**	—		
3. İtici gelme	.71**	.63**	—	
4. Tiksınme	.62**	.72**	.79**	—

* $p < .05$ ** $p < .01$, *** $p < .001$ N= 215

Tiksınme ve itici gelme duygularının birleştirilmesi sonrası yapılan analiz sonuçları

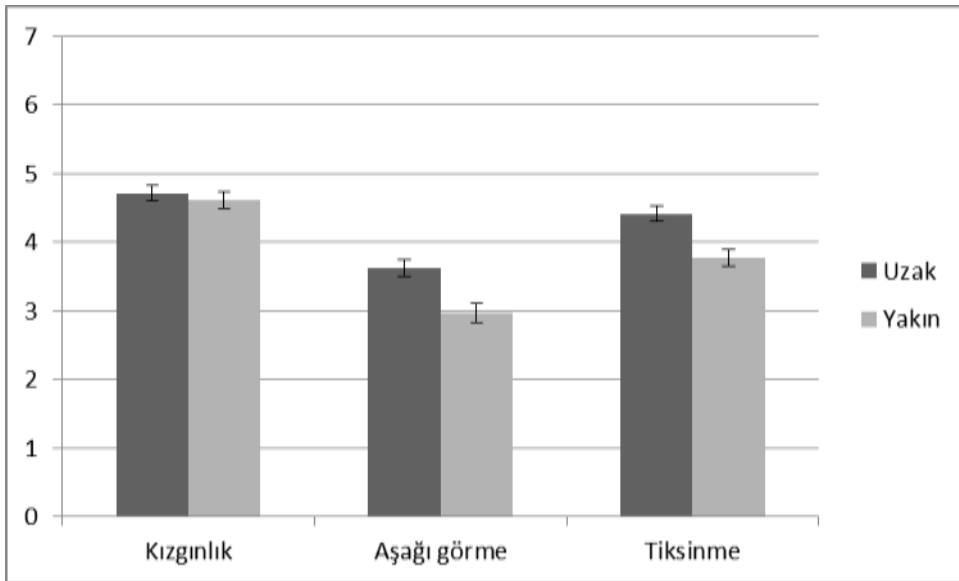
Tiksınme ve itici gelme duygularının birleştirilmesiyle oluşturulan duyguya bundan sonra tiksınme denecektir. Üç etik kodun ve sosyal yakınlığın ahlaki duygulara olan etkisini ölçebilmek adına 2 (Sosyal mesafe: uzak, yakın) X 3 (Üç etik kodu: otonomi, topluluk, kutsallık) X 3 (Ahlaki duygular: kızgınlık, aşağı görme, tiksınme) karışık metotlu ANOVA testi uygulanmıştır.

Sosyal mesafe ve üç etik kodunun ana etkilerine bakıldığında üç değişkenin de $p \leq .01$ oranında anlamlı olduğu bulunmuştur. Sonuçlar katılımcıların uzak 3ncü kişi durumunda yakın duruma göre duygularını daha şiddetli rapor ettiklerini göstermektedir ($F(1, 213) = 9.95$, $p \leq .01$, $Ort_{uzak} =$

4.25, $SS= 0.10$ $Ort_{yakın}= 3.78$, $SS= 0.11$). Üç etik kodunun ana etkisi incelendiğinde ise Kutsallık senaryolarında hissedilen duyguların ($Ort= 5.19$, $SS= 0.08$) en şiddetli olarak rapor edildiği gözlenmiştir. Kutsallık etik kodunu sırasıyla Topluluk ve Otonomi etik kodları takip etmektedir ($Ort_{topluluk}= 3.63$, $SS= 0.11$ $Ort_{otonomi}= 3.22$, $SS= 0.09$, $F(2,212)= 254.85$ $\eta^2= .706$, Wilks' Lambda= .294, $p \leq .001$).

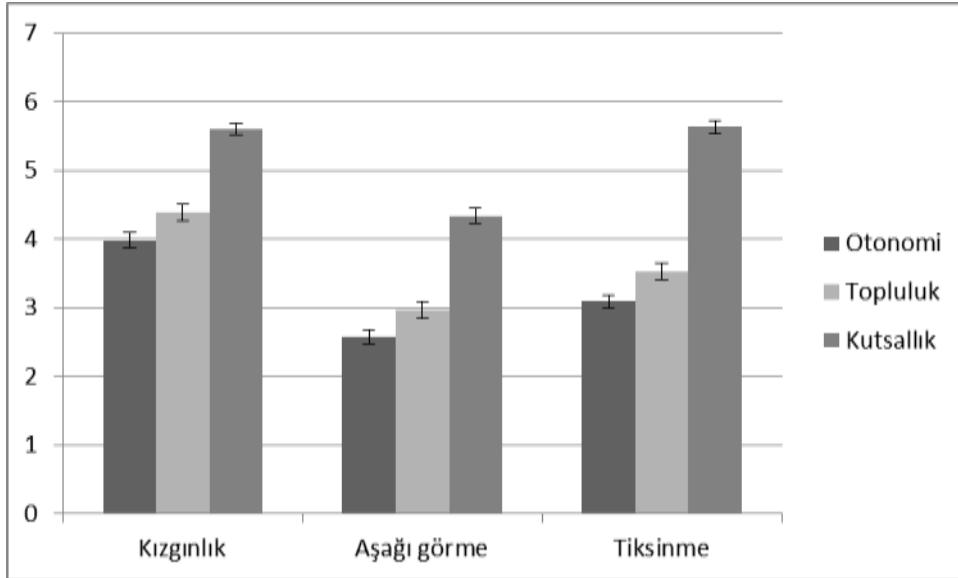
Ahlaki duyguların ana etkisine bakıldığında $p \leq .001$ oranında anlamlılık olduğu görülmektedir. Sonuçlar, duyguların şiddetliden en az şiddetliye doğru kızgınlık ($Ort_{kızgınlık}= 4.66$, $SS= 0.081$), tiksınme ($Ort_{tiksinme}= 3.30$, $SS= 0.093$) ve aşağı görme $Ort_{aşağıgörme}= 3.30$, $SS= 0.093$) sırasıyla rapor edildiğini işaret etmektedir ($F(2, 212)= 128.76$ $\eta^2= .548$, Wilks' Lambda= .452, $p \leq .001$).

Ahlaki duygular ile sosyal yakınlığın ikili etkileşimi de anlamlıdır. İkili karşılaştırmalara bakıldığında ise kızgınlık duygusunun anlamlı bir etki göstermediği görülmektedir. Tiksınme ($Ort_{tiksinmeuzak}= 4.41$, $SS= 0.106$, $Ort_{tiksinmeyakın}= 3.77$, $SS= 0.119$) ve aşağı görme ($Ort_{aşağıgörmeuzak}= 3.62$, $SS= 0.124$, $Ort_{aşağıgörmeyakın}= 2.97$, $SS= 0.139$) duygularına bakıldığında ise her iki ahlaki duyguda da uzak üçüncü kişiye daha şiddetli duygular hissedildiği gözlemlenmektedir ($F(2, 212)= 10.03$ $\eta^2= .086$, Wilks' Lambda= .914, $p \leq .001$) (Bkz. Şekil.4)

Şekil. 4 Ahlaki duyguların sosyal mesafeye göre değişimini gösteren bar grafiği

Üç etik kodunun ahlaki duygular ile ikili etkileşimi de anlamlıdır ($F(4, 210) = 36.31$, $\eta^2 = .409$, Wilks' Lambda = .591, $p \leq .001$). Otonomi, Topluluk ve Kutsallık etik kodlarının ikili karşılaştırmaları da $p \leq .001$ düzeyinde anlamlıdır. Bulgulara göre, otonomi etik kodunda en yüksekten en düşüğe doğru duyguların değerlendirilmesi, kızgınlık ($Ortkızgınlık = 3.98$, $SS = 0.111$), tiksınme ($Orttiksınme = 3.09$, $SS = 0.100$) ve aşağı görme ($Ortaşağıgörme = 2.58$, $SS = 0.099$) şeklinde olmuştur. Topluluk etik kodunda ise duyguların en yüksekten en düşüğe sıralanışı benzer şekilde kızgınlık ($Ortkızgınlık = 4.39$, $SS = 0.126$), tiksınme ($Orttiksınme = 3.53$, $SS = 0.121$) ve aşağı görme ($Ortaşağıgörme = 2.96$, $SS = 0.124$) olmuştur. Görüldüğü üzere, iki durumda da hissedilen en kuvvetli duygu kızgınlık olmuştur. Otonomi etik kodu içerisinde kızgınlık duygusunun kuvvetli çıkması beklenilir bir durum olarak düşünülmektedir. Öte yandan, topluluk durumunda en az hissedilen duygunun aşağı görme olması, beklenilenin aksinedir. Kutsallık etik kodunda ise tiksınme ve itici gelme duygularının birleştirilerek analize sokulması sonrasında en kuvvetli hissedilen duygu tiksınme olmuştur ($Orttiksınme = 5.63$, $SS = 0.087$). Kızgınlık ($Ortkızgınlık = 5.60$, $SS = 0.088$) ve aşağı görme ($Ortaşağıgörme = 4.34$, $SS = 0.123$) duyguları tiksınme duygusunu takip etmektedir. (Bkz. Şekil.5)

Şekil. 5 Ahlaki duyguların farklı ahlaki kodlara göre değişimini gösteren bar grafiği

Ahlaki duygular, üç etik kodunun ve sosyal yakınlığın üçlü etkileşimi de anlamlıdır ($F(4,210) = 4.96$, $\eta^2 = .086$, Wilks' Lambda = .914, $p \leq .001$). Uzak 3ncü kişi durumundaki otonomi, topluluk ve kutsallık etik kodu karşılaştırmalarında $p \leq .05$ düzeyinde anlamlılık görülmektedir. Otonomi etik kodunda kızgınlık en şiddetli hissedilen duygu olmuştur ($Ortkızgınlık = 4.37$, $SS = 0.148$, $Orttiksinme = 3.69$, $SS = 0.133$, $Ortaşağıgörme = 3.04$, $SS = 0.131$). Topluluk etik kodunda da benzer şekilde kızgınlık en kuvvetli hissedilen duygudur ($Orttiksinme = 3.73$, $SS = 0.161$, $Ortkızgınlık = 4.17$, $SS = 0.167$, $Ortaşağıgörme = 3.15$, $SS = 0.165$). Kutsallık etik kodunda da ise tiksınme- itici gelme duygularının birleştirilmesi sonrası en kuvvetli hissedilen duygu tiksınme çıkmıştır ($Orttiksinme = 5.79$, $SS = 0.116$, $Ortkızgınlık = 5.59$, $SS = 0.117$, $Ortaşağıgörme = 4.68$, $SS = 0.164$). Yakın durumunda da otonomi ve topluluk etik kodlarında aşağı görme ve tiksınme dışında bütün ikili karşılaştırmalar $p \leq .01$ düzeyinde anlamlılık görülmüştür. Otonomi etik kodunda duyguların raporlanış sırası yüksekten düşüğe doğru kızgınlık ($Ortkızgınlık = 3.58$, $SS = 0.166$), tiksınme ($Orttiksinme = 2.50$, $SS = 0.150$) ve aşağı görme ($Ortaşağıgörme = 2.13$, $SS = 0.148$) olmuştur. Topluluk etik kodunun içerisinde en yüksekten en düşüğe doğru raporlanan duygu puanları sırasıyla kızgınlık ($Ortkızgınlık = 4.62$, $SS = 0.188$), tiksınme ($Orttiksinme = 3.33$, $SS = 0.181$) ve aşağı görmedir ($Ortaşağıgörme = 2.77$, $SS = 0.185$). Yakın durumundaki kutsallık etik kodundaki ikili karşılaştırmalara bakıldığında kızgınlık- tiksınme ikilisi anlamlı bulunmamıştır. Onun dışındaki ikili karşılaştırmalar $p \leq .001$ düzeyinde anlamlıdır. İtici gelme- tiksınme duygularının birleştirilmesi sonrasında yapılan analizler en şiddetli hissedilen duygunun kızgınlık olduğunu göstermektedir ($Ortkızgınlık = 5.62$, $SS = 0.132$). Sırasıyla tiksınme ($Orttiksinme = 5.48$, $SS = 0.130$) ve aşağı görme ($Ortaşağıgörme = 4.01$, $SS = 0.184$) duyguları kızgınlık duygusunu takip etmektedir. (Bkz.Tablo.3)

Tablo. 3 Ahlaki duyguların farklı etik kodlarına ve sosyal mesafeye göre gösterdiği değişim tablosu

	Otonomi			Topluluk			Kutsallık		
	Uzak	Yakın	Total	Uzak	Yakın	Total	Uzak	Yakın	Total
Kızgınlık	4,37 (0,15)	3,58 (0,17)	3,98 (0,11)	4,17 (0,17)	4,62 (0,19)	4,39 (0,12)	5,59 (0,12)	5,62 (0,13)	5,60 (0,09)
Aşağı görme	3,04 (0,13)	2,13 (0,15)	2,58 (0,10)	3,15 (0,17)	2,77 (0,19)	2,96 (0,12)	4,68 (0,16)	4,01 (0,18)	4,34 (0,12)
Tiksinme	3,69 (0,13)	2,5 (0,15)	3,09 (0,10)	3,73 (0,16)	3,33 (0,18)	3,53 (0,12)	5,79 (0,12)	5,48 (0,13)	5,63 (0,09)

* Parantez içerisinde verilen değerler standart sapma değerlerini ifade etmektedir.

TARTIŞMA

Sosyal yakınlığın değiştiği durumlardaki niyetlilik algısında oluşacak değişimleri ve farklı ahlaki ihlaller içerisinde açığa çıkan ahlaki duyguları inceleyen bu araştırma, diğer araştırmalardan farklı olarak niyetliliği manipüle etmek yerine algı olarak ölçümlemesi bakımından bir ilk olması ile öne çıkmaktadır. Niyetlilik algısı alan yazında atıf teorileri tarafından oldukça sık çalışılan bir konu olmasına rağmen, ahlaki çoğulculuk yaklaşımını benimseyen ahlak teorileri ile çok fazla çalışılmamıştır. Literatürde yer alan Shweder'in üç ahlak etik kodu ile Haidt'ın yoğunlaştığı üç ahlaki duygu olan kızgınlık, aşağı görme ve tiksiniye duygularının etik kodlarına göre değişimini araştırması bakımından var olan literatür bulgularının tekrarlanıp tekrarlanamayacağını da tartışma konusu haline getirmiştir, bu araştırma aynı zamanda bu konuya yönelik genellenebilirlik prensibini test ederek bilimsel olarak katkı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında, faile yüklenen niyetliliğin ahlaki içeriğe ve failin değerlendiriciye olan sosyal yakınlığına göre değişeceği varsayılmıştır. Otonomi ve topluluk ihlalleri içeren ahlaki ihlal durumlarında katılımcıların kendilerine yakın olan failere daha az niyetlilik atfedeceği, kutsallık etik durumunda ise bu etkinin bozulacağı öngörülmüştür. Var olan literatür ile paralel olarak ise otonomi ihlallerinde kızgınlık, topluluk ihlallerinde aşağı görme, kutsallık ihlallerinde ise tiksiniye duygusunun en yüksek rapor edilen duygular olacağı beklenmiştir. Araştırmanın sonuçları sosyal yakınlığın farklı ahlaki durumlardaki niyetlilik

algısına olan etkisi konusunda beklenildiği doğrultuda çıkmıştır. Bu araştırma, etik kodlarına göre ahlaki duygularındaki değişimi açıklamakta ise kızgınlık ve tikslenme duygularında hipotez doğrulamasında başarılı olmuş, aşağı görme duygusunda ise yetersiz kalmıştır. Bu bölümde, ortaya çıkan bulguların yorumlaması ve tartışılması yapılacaktır.

Çalışmanın temel değişkenlerinden biri olan Shweder'in üç ahlak etik kodu ve sosyal yakınlığın birbiriyle etkileşiminin niyetlilik algısına olan etkisine bakıldığında bu tez çalışması Otonomi ve Topluluk etik kodlarında insanların kendilerine yakın olana daha az niyetlilik attettiklerini ortaya çıkarmıştır. Bulunan bu bulgu alan yazınında yer edinmiş birçok sosyal psikoloji teorisiyle açıklanabilmektedir. Sosyal Kimlik Kuramı, grup aidiyeti ve grup özdeşleşmesi yaşadığı bireylere karşı insanların iç grup yanlılığının etkisinde bilişsel değerlendirme süreçlerinde bulunduğu, dolayısıyla da gruba hizmet eden yanlılıklar gerçekleştirerek, grup üyelerinin gerçekleştirdiği olumsuz davranışlar için daha çok dışsal atıflar yaptığı söylenmektedir (Tajfel, 1982). Bu durumda bulgularımızda ortaya çıkan niyetlilik değerlendirmelerinin sosyal yakınlığa göre olan değişimi iç grup üyesinin kayırmacı ve korumacı bir süreci olarak değerlendirilebilir. Bir başka kuram olan Kurgusal Düzey Kuramı (Eyal, Liberman ve Trope, 2008) çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, sosyal yakınlığın kurgu düzeylerini etkilediği, sosyal mesafe kurulan kişi ile ilgili değerlendirme düzleminde daha çok düşük kurgu düzeyinin yani daha somut, içeriğe bağlı temsillerin aktive olmasını tetiklediğini söyleyebiliriz. Beri yandan, uzak kişinin yaptığı ihlaller ile yapılan değerlendirmeler yüksek kurgu düzeyinde gerçekleşmiş olabilir, dolayısıyla da daha üst anlamlı genel ahlaki prensipler çerçevesinde yapılmış olabilir. Yüksek kurgu düzey kuramları Kant'ın bakış açısıyla daha deontolojik bakış açısını devreye sokmakta ve kişileri daha evrensel ve değişmez ahlak kurallarına uygun hareket etmeye teşvik ediyor gibi görünmektedir. Psikolojik açıdan uzak olan kişilerle ilgili olan durumlarda neden yüksek kurgu düzeyi kullanılarak yaklaşıldığını Kurgu Düzeyi Kuramı fail ile ilgili olan bilgi yetersizliği ve belirsizliği ile açıklamaktadır. Kurgu Düzeyi Kuramı'na göre düşük kurgu düzeyi kuramı daha detaylı inceleme gerektirir. Psikolojik olarak uzakta olan kişi hakkında gerekli detaylı bilgi

ulaşılamaz, dolayısıyla da güvenilirmez olacaktır. Bu sebeple kuram, uzağımızda olan kişiler hakkında değerlendirme yaparken daha soyut, genel üst anlam içeren kurallara göre hareket ettiğimizi söylemektedir (Eyal, Liberman ve Trope, 2012). Bu varsayım açısından bakıldığında niyetlilik ve sosyal mesafe ile ilgili olan bulgularda gözlemlenen uzak durumdaki kişiye daha fazla niyetlilik atfetme hali uzak durum değerlendirmelerinde yüksek kurgu düzeyinin aktive olması ile açıklanabilir. Dolayısıyla, Kurgu Düzeyi Kuramı'nın öne sürdüğu yüksek-düşük kurgu düzeyi kurgularının ahlaki ihlallere yönelik niyetlilik algısında geçerli olabileceği düşünülebilir.

2000'li yıllarda çıkan Ahlaki Ruhsatlandırma (Moral Licensing) Kuramı daha önce ahlaklı davranışlara sahip insanların sonradan yaptığı ahlaki ihlallerinin daha kabul edilebilir olduğunu öne sürmektedir (Merritt, Effron ve Monin, 2010). Öncesinde ahlaki olarak kabul edilebilir ve 'iyi' şeyler yapan insanlar kendilerini genel olarak ahlaklı tanımlamakta ve bu durumla tutarlı olarak ahlaklı olarak onaylanan davranışları gelecekte de gerçekleştireceklerini düşünmektedirler (Blanken, Van de Ven ve Zeelenberg, 2015). Kişi, kendisiyle alakalı 'ahlaklı insan' imgesi oluşturduğuunda ise bir nevi ahlaksız davranışları bu imgeyi kaybetme korkusu olmadan gerçekleştirme ruhsatını eline almış olmaktadır. Başkalarının gözünde ahlaksız gözüktüğuünde ise ahlaklı insan imgesini yenileyecek ve durumu telafi edecek pozitif davranışları gerçekleştirmeye ihtiyaç duyacağı düşünölmektedir (Blanken, Van de Ven ve Zeelenberg, 2015). Kişilerin ait oldukları çevreyi kendilerinin bir uzantısı olarak görmeleri ve yakın kurdukları kişilerle iç grup aidiyeti oluşturmaları (Douglas, 1966; Tajfel ve Turner, 1986) önerisi ile beraber düşünöldüğuünde, bu durum ahlaki ruhsatlandırmayı sadece kendileri için değil ahlaki karakterlerine ilişkin fikir sahibi oldukları ve mesafe kurdukları insanlar için de yapabileceklerini akla getirmektedir.

Ahlaki karakter ile ilgili çıkarımda bulunmak ve ahlaki senaryolarda verilen içerik ile ilgili çıkarımlarda bulunmak bilişsel olarak daha çaba gerektiren süreçleri içermektedir. Sosyal Sezgiçi Modele göre, ahlaki durumlarla ilgili kararların temeli sezgisel süreçler ile belirlenmekte, sonrasında yapılan rasyonel muhakemeler ise bu kararın meşrulaştırılmasına

hizmet etmektedir (Haidt, Koller ve Dias, 1993). Gruplar halinde hareket etmek, grup üyesini kendinden olarak benimseme ve koruma hali ve grup üyeleri ile birlik kurma evrimsel psikoloji alanı için de insan davranışlarının temel motivasyonlarından biridir (Krebs, 2008). Genel olarak sosyal psikoloji çerçevesinden de bakıldığında grup aidiyeti ve grup saygınlığının korunması, kişilerin kendi öz benliklerinin korunması için de oldukça önemlidir (Hortaçsu, 2007). Bu durumda, yakın çevrenin gerçekleştirdiği ihlaller grup sezgisel süreçlerinden etkilenebilmekte ve bilişsel olarak da değerlendirci kendi grup üyesine daha az niyetlilik atfedebilmektedir. Ait oldukları grup üyesinin yapmış olduğu ahlaki ihlal karşısında oluşan ahlaki sorumluluk bütün grup üyeleri tarafından paylaşılmaktadır. Bu durumda, bulgulara karşımıza çıkan yakın arkadaş durumunda gerçekleşen niyetlilik atfetmeme durumu failler ile ilgili önceden oluşturulmuş ahlaklı kişilik özellik temsilleri ve ardından gelen ihlallere karşı ahlaki ruhsatlandırma süreci sebebiyle oluşmuş olabilir.

Öte yandan sosyal yakınlığın niyetlilik üzerindeki etkisi Kutsallık etik kodu içerikli hikayelerin değerlendirme sürecinde gerçekleşmemiş ve bu etki yok olmuştur. Bu bulgu, sezgisel süreçler sonrasında devreye giren meşrulaştırma sürecini beklenilenin aksi yönünde grup üyesinin aleyhine döndürecek olan etkenin ne olabileceğini düşündürmüştür. Bu noktada, sosyal mesafe etkisinin anlamsız sonuç verdiği kutsallık etik kodunu incelemek yerinde olacaktır. Kutsallık etik kodu içerisinde ahlaki bütünlüğün sağlanması ruhun kirletilmemesi ve alçaltılmamasını merkeze almaktadır (Shweder ve diğerleri, 1997). Jensen (1995) Topluluk- Otonomi- Kutsallık etik kodlarıyla yaptığı gelişimsel oluşumunu araştırdığı araştırmada Kutsallık etik kodunun en erken gelişen ahlak etik kodu olduğunu bulgulamıştır. Bu yönüyle, kutsallık etik kodunun gözettiği uyum sağlayıcı davranışların insan davranışının en temelinde yer aldığı ve en arkaik ahlak şeması olduğu düşünülebilir. Sosyal düzenin ruhun saflığının korunmasının gözetilerek oluşturulacağı fikri kişinin bu doğrultuda karşılaşabileceği bulaşmalardan (contamination effect) kendisini uzaklaştırması yönüyle gerçekleşecektir (Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Bulaşma etkisinden kaçınma etkisi, kaçınmacı davranışları beraberinde getirmektedir. Araştırmada ortaya çıkan

ihlal sonrası uzaklaşma isteğinin en fazla olduğu durumun Kutsallık ihlallerinde ortaya çıkması bu düşünce ile paralellik göstermektedir. Graham ve Haidt (2012) ahlak psikolojisi çerçevesinde kutsallığı açıklarken insanların sahip olduklarını geri plana atarak ve sahip olduklarının çok ötesinde insanlara, mekanlara, zamanlara ve fikirlere yatırım yapma eğilimi olarak tanımlamaktadır. Bu yatırımlar, insanları ortak kimlik oluşturabilecekleri daha geniş gruplara bağlar ve bu çerçevede kutsal olanın değiş tokuşu ya da kutsal olandan taviz verilmesi ihanet olarak görülmektedir. Chakroff, Dungan ve Young, 2013'te yaptıkları çalışmada ahlaki karakter değerlendirmelerinin, kişinin lekeleyici veya zarar verici davranışlar gerçekleştirmesi ile ilişkili olduğunu bulunmuştur. Araştırma bulguları ahlaki karakterin kişinin kendisini lekeleyen davranışlar gerçekleştirdiğinde daha olumsuz ve sert yargılandığını göstermiştir (Chakroff, Dungan ve Young, 2013). Gerçekleştirilen başka bir araştırma bu durumun iç grup üyeleri için de aynı olduğunu göstermiştir (Schmidt, Rakoczy ve Tomasello, 2012). Kişinin kendisini temiz ve saf tutması ancak ait olduğu grup üyelerinin de aynı saflığı sağlaması yoluyla olabilmektedir. Bu bulgudan yola çıkarak tez çalışması çerçevesinde bulunan sonuçlar değerlendirildiğinde Kutsallık etik kodunun kirletici ve ruhu alçaltıcı ihlallerinin ahlaki karakter algısını kötü yönde etkilemiş olabileceği, dolayısıyla da ahlaki ruhsatlandırma sürecini hükümsüz kılmış olabileceği fikri de öne çıkmaktadır.

Dolayısıyla sosyal mesafe durumundan bağımsız olarak grup ahengi ve sosyal düzenin devamının tehdit altında olması, durumun meşrulaştırma süreçlerini etkilemekte ve fail suçlu olarak atfedilmektedir. Bu doğrultuda ahlaki ruhsatlandırmaya izin vermeyecek ölçüde ruhu kirletici şekilde gerçekleştirilen ihlaller ahlaki cezalandırma isteğini ön plana çıkarabilmektedir. İhlal edenin ihlali değerlendiren kişiye olan yakınlığının fark etmemesi ve 3ncü kişi ile aynı ölçüde niyetli görülmesi bu varsayımları güçlendirmektedir. Yine de araştırmanın sağladığı veriler farklı etik kodlarının ve sosyal yakınlığın ahlaki karakter ve ahlaki ruhsatlandırma ile olan ilişkisini tam anlamıyla ölçmemektedir. İleriye yönelik çalışmalarda ihlalleri gerçekleştiren faillerin ahlaki karakterlerinin doğrudan

ölçümlemesinin ve değişken olarak analize katılmasının öne sürülen varsayımları kuvvetlendireceği düşünülmektedir.

Çalışmanın bir diğer odak noktası olan ahlaki duygularla ilgili yapılan analizler, Rozin ve diğerlerinin (1999) öne sürdüğü Otonomi, Topluluk ve Kutsallık ile ötekini suçlayıcı üç duygu olan kızgınlık, aşağı görme ve tikslenme arasındaki ilişkiyi test edebilmeyi amaçlamıştır. Sonuçlar, öne sürüldüğü üzere Kutsallık etik ihlallerinde en fazla hissedilen duygunun tikslenme, Otonomi etik ihlallerinde en fazla hissedilen duygunun ise kızgınlık olduğunu doğrulamıştır. Varsayılan Topluluk- aşağı görme ilişkisi ise bulgulanamamıştır. Sosyal mesafenin ve Shweder'in etkileşimi sonrası ahlaki duygulardaki değişimin analizinde ise Otonomi ve Topluluk etik kodlarında benzer sonuçlar çıkmıştır. Öte yandan Kutsallık etik koduna bakıldığında uzak 3ncü kişi durumunda tikslenme, yakın arkadaş durumunda ise kızgınlık en yüksek hissedilen duygu olarak rapor edilmiştir. Aynı zamanda, yakın arkadaş durumunda kızgınlık ve tikslenme arasındaki farkın anlamsızlaştığı gözlenmiştir.

Kutsallık etik kodunda en fazla ortaya çıkan duygunun tikslenme duygusu olması bu etik kodunun bulaşma etkisini (contamination effect) tetiklediği varsayımını daha da güçlendirmektedir. Haidt ve diğerleri (1997) tikslenme duygusunun bulaşma hassasiyetiyle de ortaya çıktığını öne sürmektedir. Girişte de bahsedildiği üzere, tikslenme yayılma ve benzerlik içeren durumlarda açığa çıkabilmektedir. Tikslenme duygusunun toksik besinler, ensest gibi sapkın olarak adlandırılan cinsel davranışlar ve hayvansı davranışlardan uzak durabilmek amacıyla ortaya çıktığı söylenmektedir (Haidt ve diğerleri, 1997). Tikslenme duygusunu açığa çıkaran motivasyonlar, Shweder'in Kutsallık etik kodu içerisinde sözü geçen etik ihlallerin içerikleriyle benzerlik taşımaktadır. Bu yönüyle Kutsallık etik kodunda ortaya çıkan tikslenme duygusunun ortaya çıkışı sürpriz değildir. Tikslenme duygusunu tetikleyen benzerlik ve yayılma durumlarının ise, bulgulara ortaya çıkan uzaklaşma isteğine katkı sağladığı düşünülmektedir. Tikslenme duygusu ile yapılan diğer araştırmalar, tikslenme duygusunun uzaklaşma motivasyonunu arttıran bir duygu olduğunu deneysel metotlarla da tespit etmiştir (Haidt, Hersh, 2001; Rozin ve diğerleri, 1999). Çalışmamız da

literatürde bulunan bu bulguları doğrulamaktadır. Aynı zamanda, bulguların sosyal mesafe ile yeniden incelenmesi Kutsallık ihlallerinin ortaya çıkardığı tikslenme duygusu ile beraber kişiler arası ilişkileri onarılamaz ölçüde zedelediği ve yakın arkadaş durumunda dahi uzaklaşma isteğini arttırarak sosyal grup üyesinin gruptan aforoz edilmesine yol açabileceğini göstermektedir. Russell ve Giner-Sorolla (2011) yapmış oldukları bir dizi deney sonrası, iğrenme duygusunun düşünme ve davranışta bağlama bağlılığının düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı zamanda niyetlilik algısına ilişkin duyarlılığın tikslenme duygusunda düşük olduğunu öne sürmüşlerdir. Dahası bu niyetlilik duyarsızlığının tikslenmeyi kızgınlık duygusundan ayıran parçası olduğunu savunmaktadırlar. Vücut saflığına ve temizliğine ilişkin normların ihlal edilip edilmemesi kasıtlı olsun ya da olmasın hoş karşılanmayacaktır. Öte yandan, suçlamanın bir parçası olarak niyetlilik kızgınlığı ortaya çıkartabilme veya yoğunlaştırabilme potansiyeline sahiptir (Russell ve Giner-Sorolla, 2011). Bu yönüyle, Russell ve Giner-Sorolla'nın (2011) da çalışmalarında belirtmiş oldukları gibi, kızgınlık duygusu tikslenme duygusuna nazaran daha mantıksal bir duygu olabilir.

Fakat araştırma bulguları niyetlilik atfının en fazla yapıldığı etik kodunun Kutsallık etik kodu olduğunu bulgulamıştır. Bu yanıyla beraber bu bulgu Kutsallık algısının niyetlilik bağlamından etkilenmediği bulgusuyla çelişkilidir. Kutsallık ihlallerindeki fail yakın arkadaş olduğunda tikslenme yerine kızgınlık hissedilmesi ve kızgınlık ve tikslenme arasındaki karşılaştırmada anlamsız sonuçlar elde edilmesi açıklayıcı bir çerçeve oluşturabilir. Molho, Tybur, Güler, Balliet ve Hoffmann'ın (2017) yapmış olduğu yeni araştırmada tikslenme duygusunun sosyal dışlama ve doğrudan olmayan agresyon ile kızgınlığın ise yüz yüze fiziksel veya sözlü karşılaşma ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Ek olarak tikslenmenin düşük maliyetli (low cost) olmasından ötürü daha çok başkasıyla, kızgınlığın ise yüksek maliyetli (high cost) olmasından dolayı kendiyile ilgili olan değerlendirmelerde ortaya çıktığını göstermişlerdir. Bulgularımızda yakın arkadaş durumunda ortaya çıkan kızgınlık duygusu sosyal mesafenin bu durumdaki etkisine işaret ediyor olabilir. Hutcherson ve Gross (2011) tikslenme ve kızgınlık duygularının semantik muadilleri olduğunu, Nabi

(2002) ise kızgınlık ve tiksindenmenin ahlaki öfke (outrage) ifadesi esnasında değiştirilebilir bir şekilde kullanılabildiğini öne sürmüşlerdir. Nabi (2002) aynı zamanda çalışmasında katılımcılarının tiksindikleri olayları anlatırken daha çok kızgınlığa benzer durumlardan bahsettiklerini bulgulamıştır. Çalışmamız çerçevesinde sosyo-ahlaki tiksindenmenin kızgınlık ile değiştirilebilir kullanılabileceği ihtimaliyle tiksitmeyi biyolojik tiksitmeyi ifade etmesi için “tiksinme”, sosyo-ahlaki tiksitmeyi ifade etmesi için ise “itici gelme” olarak iki şekilde sorulmuştur. Fakat itici gelme ve tiksindenme arasındaki yüksek korelatif ilişki sebebiyle analizlere iki duyguyu birleştirerek devam etme kararı alınmıştır. Öte yandan yakın arkadaş durumunda ortaya çıkan bulgumuz, bu iki duygu arasındaki ilişkiyi daha iyi ayırtılabilecek bir araştırmanın gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Suçlama ile olan ilişkisinin yanı sıra kızgınlık duygusunun evrimsel olarak adaleti sağlayacak kuralların ihlal edilmemesi, bu yönüyle de işbirliği (cooperation) olanaklarını güvence altına alması süreçlerinde gelişen bir duygu olduğu düşünülmektedir (Ermer ve diğ., 2006 akt., Peterson, 2010). Bu yanı sıra, kızgınlık duygusunun kişiler arası ilişkileri düzenleme konusunda önemli bir işlevi olduğu düşünülebilir. Buna bağlı olarak ahlaki kızgınlık duygusu adaletsizlik ve hak ihlallerinin gerçekleştiği durumlarda ortaya çıkar (Prinz, 2007, sf. 70). Birine zarar içeren çoğu durumda hissedilen kızgınlık duygusu algılanan tehdit ile başa çıkmak için agresyonu düzenleyen doğal bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır (Prinz, 2007). Günümüzde yapılan araştırmalar, kızgınlık duygusunun aktive olduğu başlıca durumların zarar ve hak ihlalleri olduğunu deneysel olarak da göstermiştir (örn. Russell ve Giner-Sorolla, 2011, Shaver, Schwartz ve O’Connor, 1987). Otonomi etik kodunun çerçevesi de hak ve adalet ihlalleri üzerinde durmakta ve zarar olgusunu merkezine almaktadır (Prinz, 2007). Dolayısıyla Shweder’in kavramsallaştırdığı Otonomi etiği, kızgınlık uyandıran durumlarla paralellik göstermektedir. Bu yönüyle Otonomi ihlallerinde kızgınlık duygusunun en fazla ortaya çıkan duygu olması şaşırtıcı değildir.

Girişte de bahsedildiği üzere aşağı görme duygusu hiyerarşi ve prestij kaybı ile ilişkilendirilmektedir. Shweder ve diğerleri (1997), Topluluk etik kodunun toplumsal düzenin sağlanması, çevreye saygılı ve duyarlı

yaklaşılması, toplumsal görevlere sahip çıkılması ile ilgili olan ahlak tutumlarını kapsadığını düşünmektedir. Toplumsal görevleri yerine getirmek bir bakıma toplumun ve çevrenin gözünde kişinin prestijini korumasıyla doğrudan ilişkilidir. Aşağı görme çoğu zaman durumu değerlendiren kişinin ihlali gerçekleştiren kişiye aşağı bakması, hiyerarşik olarak kendini daha yukarıda görmesi esnasında hissedilir ve ihlali gerçekleştiren kişinin uğradığı prestij kaybına reaksiyon beraberinde tetiklenmektedir. Sunar, Cesur, Tepe ve Piyale'nin (2018) yapmış oldukları araştırmada ötekini suçlayıcı ve kendini suçlayıcı ahlaki duyguların hiyerarşiden etkilendiğini bulgulamıştır. İhlali gerçekleştiren fail hiyerarşide üstte olduğunda, mağdura karşı aşağı görme duygusu hissetmektedir. İhlali gerçekleştiren fail hiyerarşik olarak altta olduğunda ise bu duygu gözlenememektedir. Bu bulgular, aşağı görme ve hiyerarşi arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermekte, faillerin hiyerarşik konumlarının da ahlaki muhakemelerde önem taşıdığına işaret etmektedir. Rozin ve diğerlerinin (1999) kurmuş olduğu aşağı görme- Topluluk bağlantısının bulgularımız tarafından desteklenmemiş olması çalışmamız bağlamında kurgulanan failer ve katılımcılar arasında hiyerarşik ilişkinin olmaması sebebiyle olabilir. Kurulan yakın arkadaş- 3ncü kişi durumlarında, ihlali gerçekleştiren kişinin gözlemcilerin yakın arkadaşları olması hiyerarşiyi sağlamamaktadır. Üçüncü kişi durumunda ise ihlalcinin belirsiz olması herhangi bir hiyerarşik ilişkinin kurulabilmesi için fazla belirsiz kalmaktadır. Sonuçlar, aşağı görme duygusunun bu varsayımı destekler şekilde yakın arkadaş durumunda en az hissedilen duygu olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla, ihlali gerçekleştiren kişilerin araştırmada kurgulanış biçiminin topluluk-aşağı görme ilişkisini ortaya çıkarmak için yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Bu noktada, ihlallerde kullanılan sosyal mesafe manipülasyonunun çeşitli şekillerde değiştirilerek kullanılması bu durumu test edebilir.

Literatürde topluluk-aşağı görme ilişkisini bulgulayamamış başka araştırmalar da mevcuttur (örn; Russell, Piazza ve Giner-Sorolla, 2012). Öngörülen topluluk-aşağı görme ilişkisinin aksine, Russell ve diğerlerinin (2012) kendi araştırmalarında da bulguladığı üzere topluluk ihlallerinde en fazla hissedilen duygu kızgınlık olmuştur. Hatta beklenenin tam tersi

sayılabilecek bir şekilde aşağı görme en az hissedilen ahlaki duygu olmuştur. Rozin ve diğerleri (1999) topluluk ihlallerinin otonomi ve kutsallık ihlalleri ile karşılaştırıldığında daha kabul edilebilir ihlaller olabileceğini belirtmiştir. Genel olarak bakıldığında bu araştırmada da duygu yoğunluğunun en az hissedildiği durum topluluk ihlalleri olmuştur. Bulgularda ortaya çıkan cezalandırma isteğinin de en az topluluk ihlallerinde ortaya çıkması bu durumu destekler niteliktedir.

İleriye Yönelik Değerlendirmeler ve Sınırlılıklar

Çalışmanın en temel sınırlılıklarından birisi verilerin üniversite örnekleminde toplanmış olmasıdır. Henrich, Heine ve Norenzayan (2010), psikoloji alanında yapılan çoğu araştırmanın üniversite öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirildiğini ve çoğu örneklemin batılı, eğitilmiş, endüstriyel, zengin ve demokratik toplumsal yapıyı yansıttığını öne sürmüştür. Bu noktada, psikoloji araştırmalarının çoğunun evrensel insan davranışları ile ilgili temsiliyet gücü son zamanların en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Bu çalışmanın da İstanbul'da ikamet eden üniversite öğrencilerinden oluşması ahlaki açıdan yapılan muhakemelerin genellenebilir olmasını zayıflatmaktadır. İleriye yönelik çalışmaların bu örneklem sınırlılığını gidermesinin temsiliyet gücünü yükselteceği düşünülmektedir.

Çalışmada cinsiyet faktörünü kontrol edebilmek amacıyla ahlaki ihlalleri gerçekleştiren faillerin cinsiyeti araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyetleri ile aynı olacak şekilde ayarlanmıştır. Öte yandan, ahlaki değerlendirmelere fail/ mağdur cinsiyetinin önemine yönelik çalışmalar literatürde mevcuttur. Örneğin, Chu ve Grün (2017), çalışmalarında kadın değerlendiricilerin erkek değerlendiricilere oranla ahlaki durumlara daha negatif yanıt verdiklerini bulmuşlardır. Aynı zamanda, mağdurun kadın olmasının sadece değerlendirici ve faillerin cinsiyetlerinin aynı olduğu durumlarda daha negatif ahlaki muhakemeye yol açtığını tespit etmişlerdir (Chu ve Grün, 2017). Çalışmamızda katılımcı ve faillerin cinsiyetleri aynı tutulmuş fakat mağdurun cinsiyetine yönelik herhangi bir düzenleme

yapılmamıştır. Mağdurun, değerlendircinin ve failin cinsiyetlerinin hesaba katıldığı ikinci bir araştırmanın yapılması literatüre katkı sağlayacaktır.

Çalışmamızda uzak kişi durum manipülasyonu 3ncü bir yabancı kişi (bir kadın ya da bir erkek) olarak düzenlenmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere, 3ncü kişi durumu aynı zamanda değerlendirci için faili belirsizleştirmektedir. Bu anlamda, dış grubun ahlaki muhakemelerinin değerlendirilmesi de bu belirsizlik çerçevesinde gerçekleştirilebilmektedir. Sosyal mesafenin dış grubun daha belirli özelliklerle manipüle edilmesi yoluyla yapılacak bir araştırmanın daha farklı sonuçlar verebileceği düşünülmektedir. Örneğin sosyal mesafenin etnik gruplar şeklinde manipüle edilmesi farklı sosyal kimliklere ait kişilere gerçekleştirilen ahlaki muhakemeler ile ilgili fikir verecektir.

Araştırmanın bir diğer kısıtlılığı ise ahlaki duyguların ölçümünün katılımcı sözlü öz-bildirimler ile gerçekleştirilmesidir. Nabi'nin (2002) bahsetmiş olduğu gibi tikslenme ve kızgınlık duyguları birbirlerinin yerine kullanılabilen duygulardır. Bu durum karıştırıcı bir özellik taşıyabilmekte ve gerçekten ölçülmek istenen duygunun ölçüldüğüne ilişkin şüphe uyandırabilmektedir. Molho ve arkadaşları (2017) araştırmalarında bu durumu önleyebilmek adına duyguları görsel yüz ifadeleri şeklinde sormayı tercih etmişlerdir. İleriye dönük araştırmaların benzer şekilde yüz ifadeleri ile duygu ölçümünü yapmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada Shweder'in etik kodlarını ayırtılabilmek için kullanılan hikayelerin geliştirilmesi aşamasında “garip” öyküler yerine daha sosyal hikayeler yaratılmaya çalışılmıştır. Böylelikle etik kodlarının sosyal mesafe ile olan etkileşiminin daha iyi yakalanabileceği düşünülmüştür. Bu anlamda, ahlakın sosyal ilişkileri düzenleme yolu olduğunu öne süren kuramlar mevcuttur (örn. Fiske, 1992). Sunar ve diğerlerinin (2016) araştırması Sosyal İlişki Modeli kuramı kapsamında farklı sosyal ilişki modellerinin farklı ahlaki duygular açığa çıkardığını bulgulamıştır. Sosyal ilişkilerin ortaklık, hiyerarşi, eşitlik veya oran olarak dört şekilde gerçekleştiğini belirten Sosyal İlişki Model'i araştırmada kullanılan hikayelerin manipülasyonu için farklı bir yol olabilir.

SONUÇ

Algılanan niyetlilik ve ahlaki duyguları sosyal mesafe ve Shweder'in farklı ahlaki içerikleri ile ele almayı amaçlayan bu araştırma ahlak atıf süreçlerinin bağlamsal özelliklere bağlı olarak değişip değişmeyeceğini ve bu süreçte ahlaki duygulardaki değişimi incelemeyi amaçlamıştır. Literatürde niyetlilik kavramı çoğu zaman manipüle edilen bir kavram olmuş, fakat ahlaki ihlaller sonrası oluşan algılanan niyetlilik kavramına bakılmamıştır. Sosyal mesafe ve farklı ahlaki içerik manipülasyonları sonrası algılanan niyetliliğe bakması açısından araştırma literatürde bilindiği kadarıyla ilk olma özelliği taşımaktadır. Sosyal yakınlığa bağlı olarak algılanan niyetliliğin yabancılara atfedileceği klasik atıf teorileri ile beraber ilk akla gelen varsayım olmaktadır. Fakat bu durumun bağlamdan bağımsız gerçekleşmeyeceğini ve her bağlamda gerçekleşmeyeceğini düşünerek yapılan bu araştırma, atıf yanlılıklarının ahlaki içeriklere bağlı olarak da farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir. Çalışma aynı zamanda AKİ hipotezinin Shweder'in üç ahlak etik koduyla eşleşmesini test etmiş, fakat kısmi olarak destekleyen bulgular bulmuştur. Sonuç olarak literatür ile paralel olarak aşağı görme-topluluk eşleşmesinin sağlanamaması aşağı görme duygusu ile ilgili daha çok inceleme yapılması gereğini ortaya çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- ARNDORFER, C., L. & STORMSHAK, E. A.: 2008
BLANKEN, I. VAN de VEN, N., ZEELLENBERG, M.: 2015
BUKOWSKI, W. M., SIPPOLA, L. K., HOZA, B.: 1999
- Same-sex versus Other-sex Best Friendship in Early Adolescence: Longitudinal Predictors of Antisocial Behavior Throughout Adolescence. **Journal of Youth and Adolescence**, 37(9), 1059-1070.
- A Meta-analytic Review of Moral Licensing. **Personality and Social Psychology Bulletin**, 41(4), 540-558.
- Same and Other: Interdependency Between Participation in Same and Other-sex Friendships. **Journal of Youth and Adolescence**, 28(4), 439-459.
- CAMERON, C. D., LINDQUIST, K. A., GRAY, K.: 2015
- A Constructionist Review of Morality and Emotions: No Evidence for Specific Links Between Moral Content and Discrete Emotions. **Personality and Social Psychology Review**, 1-24.
- CESUR, S.: 2018
CESUR, S., KAHRAMAN, F., TURGUT, İ., DEVECİ, E., ALTINAL, B. E., AYGÜL, Z., YETKİNOĞLU, Ö.: 2010
- Ahlakın sosyal psikolojisi.** Pales Yaşanan Ahlakı Çatışma Örnekleri Üzerinden Türkiye’de Gündelik Ahlak Anlayışı, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 33 (9), 348-367.
- CHAKROFF, A., DUNGAN, J., YOUNG, L.: 2013
- Harming Ourselves and Defiling Others: What Determines A Moral Domain? **PloS One**, 8(9), e74434.
- CHAKROFF, A., KOSTER-HALE, J., BROWN, A., SAXE, R., YOUNG, L.: 2015
- When Minds Matter for Moral judgment: Intent Information is Neurally Encoded for Harmful but not Impure Acts. **Social Cognitive and Affective Neuroscience**, 11, 476-484.
- CHANDLER, T. A., SHAMA, D. D., WOLF, F. M., PLANCHARD, S. K.: 1981
- Multiatributional Causality: A Five Cross National Samples Study. **Journal of Cross- Cultural Psychology**, 12, 207-221.
- CHU, Q., GRUHN, D.: 2017
- Moral Judgments and Social Stereotypes : Do the Age and Gender of the Perpetrator and the Victim Matter ? **Social Psychological and Personality Science**, 1-9.

- CLARK, C. J.,
LUGURI, J. B.,
DITTO, P. H.,
KNOBE, J.,
SHARIFF, A. F.:
2014
CLIFFOR, S.,
IYENGAR, V.,
CABEZA, R.,
SINNOTT-
ARMSTRONG,
W.: 2015
DEMİRTAŞ
MADRAN, H. A.:
2011
DE WAAL, F.:
1982
DODGE, K. A.,
PETTIT, G. S.,
MCCLASKEY, C.
L., BROWN, M.:
1986
DOUGLAS, M.:
1966
ERMER, E.,
GUERIN, S.,
COSMIDES, L.,
TOOBY, J.,
MILLER, M.:
2006
EYAL, T.,
LIBERMAN, N.,
TROPE, Y.: 2008
EYAL, T.,
LIBERMAN, N.,
TROPE, Y.: 2012
FISKE, S. T.,
TAYLOR, S. E.:
1991
FISKE, A. P.: 1992
- Free To Punish: A Motivated Account of Free Will Belief. **Journal of Personality and Social Psychology**, 106(4), 501–513.
- Moral Foundations Vignettes: A Standardized Stimulus Database of Scenarios Based on Moral Foundations Theory. **Behavior Research Methods**, (713), 1–21.
- Sosyal Kimlik ve Ayrımcılık.
<http://secbir.org/images/haber/2011/01/07-andac-demirtas-madran-2.pdf> adresinden 07.07.2016 tarihinde alınmıştır.
- Chimpanzee Politics: Power And Sex Among Apes.**
London: Jonathan Cape.
- Social Competence in Children. **Monographs of the Society for Research in Child Development**, 51(2, Serial No. 213).
- Purity And Danger: An Analysis of Concepts Of Pollution and Taboo.** LHomme (Vol. 9).
- Theory of Mind Broad and Narrow. **Social Neuroscience** 1: 196–219.
- Judging Near and Distant Virtue and Vice. **Journal of Experimental Social Psychology**, 44(4), 1204-1209.
- Morality and Psychological Distance: A Construal Level Theory Perspective. İçinde **The Social Psychology of Morality: Exploring the Causes of Good And Evil** (ss. 11-33). American Psychological Association, Washington, DC.
- Social Cognition.** 2. New York, NY: McGraw-Hill.
- The Four Elementary Forms of Sociality: Framework For a Unified Theory of Social Relations. **Psychological Review**, 99:689-723

- FITZSIMONS, G. M., BARGH, J. A.: 2003 Thinking of You: Nonconscious Pursuit of Interpersonal Goals Associated With Relationship Partners. **Journal of Personality and Social Psychology**, 84(1), 148-164.
- FREUD, S.: 1976 The Interpretation of Dreams İçinde J. Strachey (Ed.) **The complete psychological Works of Sigmund Freud**. New York: Norton.
- FRIMER, J. A., TELL, C. E., HAIDT, J.: 2015 Liberals Condemn Sacrilege Too: The Harmless Desecration of Cerro Torre. **Social Psychological and Personality Science**, 6(8), 878–886.
- GRAHAM, J., HAIDT, J., NOSEK, B. A.: 2009 Liberals and Conservatives Rely on Different Sets of Moral Foundations. **Journal of Personality and Social Psychology**, 96(5), 1029–1046.
- GRAHAM, J., HAIDT, J.: 2012 Sacred Values and Evil Adversaries: A Moral Foundations Approach. İçinde **The Social Psychology of Morality: Exploring the Causes of Good And Evil** (ss. 11-33). American Psychological Association, Washington, DC.
- GRAHAM, J., HAIDT, J., KOLEVA, S., MOTYL, M., IYER, R., WOJCIK, S. P., DITTO, P. H.: 2012 Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. İçinde **Advances in Experimental Social Psychology, Forthcoming, Academic Press**, ss. 55-130
- GRAY, K. & WEGNER, D. M.: 2009 Moral Typecasting: Divergent Perceptions of Moral Agents and Moral Patients. **Journal of Personality and Social Psychology**, 96, 505–520.
- GUERRA, V. M., GINER-SOROLLA, R. S.: 2010 Community, Autonomy, and Divinity Scale (CADS): Development of a Theory-based Moral Codes Scale. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 41(1), 35-50.
- GUTIERREZ, R. & GINER-SOROLLA, R.: 2011 Disgusting but Harmless Moral Violations Are Perceived As Harmful Due to the Negative Emotions They Elicit. **Revista de Psicología Social**, 26(1), 141–148.
- HAIDT, J.: 2001 The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. **Psychological Review**, 108, 814-834.
- HAIDT, J., KOLLER, S., DIAS, M.: 1993 Affect, Culture, and Morality, or Is It Wrong to Eat Your Dog? **Journal of Personality and Social Psychology**, 65, 613-628.

- HAIDT, J.,
BJÖRKLUND, F.,
MURPHY, S.:
2000
HAIDT, J.: 2003
Moral Dumbfounding: When Intuition Finds No Reason. **Yayınlanmamış Metin**, University of Virginia.
- HAIDT, J.,
GRAHAM, J.:
2007
HAIDT, J.: 2012
When Morality Opposes Justice: Conservatives Have Moral Intuitions That Liberals May Not Recognize. **Social Justice Research**, 20(1), 98-116.
- HAIDT, J.,
HERSH. M. A.:
2001
HAIDT, J.,
ROZIN, P.,
McCAULEY, C.,
IMADA, S.:1997
The Righteous Mind: Why Good People are Divided by Politics and Religion. Vintage.
- HAIDT, J.,
HERSH. M. A.:
2001
Sexual Morality: The Cultures and Emotions of Conservatives and Liberals. **Journal of Applied Social Psychology**, 31(1), 191–221.
- HAIDT, J.,
ROZIN, P.,
McCAULEY, C.,
IMADA, S.:1997
Body, Psyche, and Culture: The Relationship Between Disgust and Morality. **Psychology and Developing Societies**, 9(1), 107–131.
- HEIDER, F.:1958
The psychology of Interpersonal Relations. New York: Wiley.
- HENDERSON, M. D.,
FUJITA, K.,
TROPE, Y. &
LIBERMAN, N.:
2006
Transcending the “Here”: The Effect of Spatial Distance on Social Judgment. **Journal of Personality and Social Psychology**, 91(5), 845–856.
- HENDERSON, M. D.,
WAKSLAK, C. J.,
FUJITA, K. &
ROHRBACH, J.:
2011
Construal Level Theory and Spatial Distance Implications for Mental Representation, Judgment, and Behavior. **Social Psychology**, 42(3), 165–173.
- HENRICH, J.,
HEINE, S. J. &
NORENZAYAN, A.: 2010
The Weirdest People in the World? **Behavioral and Brain Sciences**, (33), 61–135.
- HEWSTONE, M.,
JASPARS, J. M. F.:1984
Intergroup Relations and Attribution Processes İçinde Tajfel, H. (1984). **Social Identity and Intergroup Relations**, Cambridge University Press, Maison Des Sciences De l’Homme, Cambridge.
- HEWSTONE, M.:
1990
The ‘Ultimate Attribution Error’? A Review of the Literature on Intergroup Causal Attribution. **European Journal of Social Psychology**, 20(4), 311–335.
- HORTAÇSU, N.:
2007
Ben Biz Siz Hepimiz: Toplumsal Kimlik Ve Gruplararası İlişkiler. İmge Kitabevi, Ankara.

- HUTCHERSON, C. A. & GROSS, J. J.: 2011 The Moral Emotions: A Social-Functionalist Account of Anger, Disgust, and Contempt. **Journal of Personality and Social Psychology**, 100(4), 719–737.
- HUGHES, J. S. & TRAMIFOW, D.: 2014 Mind Attributions About Moral Actors: Intentionality Is Greater Given Coherent Cues. **British Journal of Social Psychology**, 220–235.
- IZARD, C. E.: 1977 **Human Emotions**. New York: Plenum.
- JENSEN, L.: 1995 Habits of the Heart Revisited: Autonomy, Community, and Divinity in Adults' Moral Language. **Qualitative Sociology**, 18, 71-86.
- JONES, E. E., NISBETT, R. E.: 1971 **The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior**. Morristown, NJ: General Learning Press.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç.: 1999 **Yeni İnsan ve İnsanlar**. Evrim, 10. Baskı, İstanbul
- KAHNEMAN, D.: 2011 **Thinking, Fast and Slow**. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- KASHIMA, Y., TRIANDIS, H. C.: 1986 The Self-Serving Bias in Attributions As a Coping Strategy: a Cross-Cultural Study. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 17, 83-97.
- KELLEY, H. H.: 1973 The process of causal attribution. *American Psychologist*, 28, 107–128.
- KELTNER, D., HAIDT, J. 1999 Social Functions of Emotions At Four Levels of Analysis. **Cognition & Emotion**, 13(5), 505-521.
- KNOBE, J.: 2003 Intentional Action and Side Effects in Ordinary Language. **Analysis**, 63(279), 190-194.
- KOÇAK, A.: 1999 Davranışların Nedenlerini Algılama: Yükleme Kuramları. **Selçuk İletişim**, 1, 108-120.
- KREBS, D. L.: 2008 Morality: An Evolutionary Account. **Perspectives on Psychological Science**, 3(3), 149-172.
- KUŞDİL, E. M., ÜZÜMÇEKER, E., ÇAVUŞOĞLU, M., TURHAN, F.: 2014 Muktedirlerin Söylemi ve Ana Akım Sosyal Psikolojik Açıklamalar Arasındaki Benzerlikler: Taksim Gezi Parkı Protestosu Örneği. **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, 12-47, 78-95.
- LEMERISE, E. A., ARSENIO, W. F.: 2000 An Integrated Model of Emotion Processes and Cognition in Social Information Processing. **Child Development**, 71, 107–118.
- LEMERISE, DODGE: 2000 The Development of Anger And Hostile Interactions. İçinde Lewis, M., Haviland-Jones, J. M., Barrett, L. F. (2010). **Handbook of Emotions**. Guilford Press, ss. 730-741.

- LINKE, L. H. : 2012 Social Closeness and Decision Making: Moral, Attributive and Emotional Reactions To Third Party Transgressions. **Current Psychology**, 31(3), 291–312.
- LIVIATAN, I., TROPE, Y., LIBERMAN, N.: 2008 Interpersonal Similarity As a Social Distance Dimension: Implications For Perception of Others' Actions. **Journal of Experimental Social Psychology**, 44(5), 1256–1269.
- MALLE, B. F. :2006a Intentionality, Morality, and Their Relationship in Human Judgment. **Journal of Cognition and Culture**, 6(1), 87–112.
- MALLE, B. F.: 2006b The Actor-Observer Asymmetry in Attribution: A (Surprising) Meta-Analysis. **Psychological Bulletin**, 132(6), 895–919.
- MERRITT, A. C., EFFRON, D. A., MONIN, B.: 2010 Moral Self-Licensing: When Being Good Frees Us to Be Bad. **Social and Personality Psychology Compass**, 4: 344–357.
- MILLER, W. I.:1995 Upward Contempt. **Political Theory**, 23(3), 476–499.
- MILLER, J.(2001) Culture and Moral Development. İçinde Matsumoto, D. (Ed.), **The Handbook of Culture and Psychology**, 151–170. New York: Oxford University Press.
- MOLHO, C., TYBUR, J. M., GÜLER, E., BALLIET, D., HOFFMANN, W.:2017 Disgust and Anger Relate to Different Aggressive Responses to Moral Violations. **Psychological Science**, 28(5), 609–619.
- MONIN, B., PIZARRO, D. A., BEER, J. S.:2007 Reason and Emotion in Moral Judgment: Different Prototypes Lead to Different Theories, İçinde K.D. Vohs, R. F. Baumeister, & G. Loewenstein (2007). **Do Emotions Help or Hurt Decision Making?: A Hedgefoxian Perspective**. New York: Russell Sage Foundation.
- MORSE, S. J.:2003 Diminished Rationality, Diminished Responsibility. **Ohio State Journal of Criminal Law**, 1, 289–308.
- MOSCOVICI, S.:2000 **Social Representations: Explorations in Social Psychology**. NYU Press.
- NABI, R. L.: 2002 The Theoretical Versus the Lay Meaning of Disgust: Implications For Emotion Research. **Cognition & Emotion**, 16(5), 695–703.
- OATLEY, K., JOHNSON- The Communicative Theory of Emotions: Empirical Tests, Mental Models, and Implications For Social Interaction.

- LAIRD, P. N.: 1995
PARKER, J. G.,
GOTTMAN, J. M.: 1989
PAULHUS, D. L.
& CAREY, J. M.: 2011
PELLIZZONI, S.,
GIROTTI, V. &
SURIAN, L.: 2010
PETERSON, M.
B.: 2010
PLUTCHIK, R.: 1980
PREMACK, D.: 1990
PINKER, S.: 2002
PRINZ, J.: 2007
PRINZ, J.,
NICHOLS, S.: 2012
ROZIN, P.,
HAIDT, J.,
MCCAULEY, C.R.: 2008
ROZIN, P.,
LOWERY, L.,
IMADA, S. &
HAIDT, J.: 1999
RUSSELL, P. S. &
GINER-SOROLLA, R.: 2011
- İçinde L. L. Martin & A. Tesser (Eds.), **Goals and Affect**. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
Social and Emotional Development in a Relational Context: Friendship Interaction From Early Childhood To Adolescence. İçinde T. J. Berndt & G. W. Ladd (Eds.), **Peer Relationships in Child Development** (ss. 95–131). New York: Wiley.
FAD-Plus: Measuring Lay Beliefs Regarding Free Will and Related Constructs. **Journal of Personality Assessment**, 93(1), 96–104.
Beliefs and Moral Valence Affect Intentionality Attributions: The Case of Side Effects. **Review of Philosophy and Psychology**, 1(2), 201–209.
Distinct Emotions, Distinct Domains: Anger, Anxiety and Perceptions of Intentionality. **The Journal of Politics**, 72(02), 357.
Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis. New York: Harper & Row.
The Infant's Theory of Self-Propelled Objects. **Cognition**, 36, 1-16.
The Blank Slate . New York, NY: Viking.
The Construction of Morals. Oxford, ss. 68.
Moral Emotions, İçinde Doris, J. M., & Moral Psychology Research Group. (2012). **The Moral Psychology Handbook**, ss. 111- 146.
Disgust. İçinde J. M., Barrett ,Lewis, M., Haviland-Jones, , L. F. (eds.), **Handbook of Emotions**, 3ncü baskı, ss. 757-776. New York: Guilford Press.
The CAD Triad Hypothesis: A Mapping Between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity). **Journal of Personality and Social Psychology**, 76(4), 574–586.
Moral Anger, But Not Moral Disgust, Responds to Intentionality. **Emotion**, 11(2), 233–240.

- RUSSELL, P. S.,
PIAZZA, J.,
GINER-
SOROLLA, R.:
2012
SAARNI, C.,
CAMPOS, J. J.,
CAMRAS, L. A.,
WITHERINGTON
: 2006
SCHMIDT, M. F.
H., RAKOCZY,
H., TOMASELLO,
M.:2012
SHAVER, P.,
SCHWARTZ, J.,
KIRSON, D.,
O'CONNOR, C.:
1987
SHWEDER, R. A.,
MAHAPATRA,
M. & MILLER,
J.:1987
SHWEDER, R. A.,
MUCH, N. C.,
MAHAPATRA,
M. & PARK, L.:
1997
SOLOMON, R. C.:
2000
STENBERG, C. J.,
CAMPOS, J. J.:
1990
SUNAR, D.,
CESUR, S., TEPE,
B., PİYALE, Z. E.,
BİTEN, F. A.:
2016
SUNAR, D.,
CESUR, S., TEPE,
B., PİYALE, Z. E.:
2018
TAJFEL, H.:1982
CAD Revisited: Effects of the Word Moral On the Moral
Relevance Of Disgust (and Other Emotions). **Social
Psychological and Personality Science**, 4(1), 62-68
Emotional Development: Action, Communication, and
Understanding. İçinde N. Eisenberg, W. Damon, & R. M.
Lerner (Eds.), **Handbook Of Child Psychology: Social,
Emotional, and Personality Development** (ss. 226-299).
Hoboken, NJ, US: John Wiley & Sons Inc.
Young Children Enforce Social Norms Selectively
Depending on the Violator's Group Affiliation. **Cognition**,
124(3), 325-333.
Emotion Knowledge: Further Exploration of a Prototype
Approach. **Journal of Personality and Social Psychology**,
52(6), 1061–1086.
Culture and Moral Development. Kagan & s. Lamb (Ed.),
The Emergence of Morality in Young Children (ss. 1-83).
Chicago: University of Chicago Press.
The “Big Three” of Morality (Autonomy, Community,
Divinity) and The “Big Three” Explanations of Suffering. A.
Brandt & p. Rozin (Ed.), **Morality and Health** (ss. 119-
169). New York: Routledge.
The Philosophy of Emotions. İçinde J. M., Barrett ,Lewis,
M., Haviland-Jones, , L. F. (eds.), **Handbook of Emotions**,
3ncü baskı, ss. 3-16. New York: Guilford Press.
The Development of Anger Expressions in Infancy. İçinde
N. L. Stein, B. B. Leventhal, & T. Trabasso (Eds.),
Psychological and Biological Approaches to Emotion (ss.
297–310). Hillsdale: NJ: Erlbaum.
İhlal Edilen İlişki Modelleri Çerçevesinde Duyguların
Ahlaki Yargı İle İlişkisi. **1nci Sosyal Psikoloji Kongresinde
Sunulmuş Bildiri**, Başkent Üniversitesi, Ankara.
Moral Emotions Show a Unique Pattern in Authority
Ranking Relationships. **30ncu APS (Association for
Psychological Science) Poster Bildirisi**, San Francisco,
Amerika.
Social Psychology of Intergroup Relations. **Annual Review
of Psychology**, 33(1), 1.

- TAJFEL, H.,
TURNER, J. C.:
1986
- The Social Identity Theory of Intergroup Behaviour. İçinde S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), **Psychology of Intergroup Relations** (ss. 7–24). Chicago, IL: Nelson-Hall
- TEPE, B.,
PİYALE, Z. E.,
ŞİRİN, S.,
ROGERS-ŞİRİN,
L.:2016
- Moral Decision-Making Among Young Muslim Adults on Harmless Taboo Violations : The Effects of Gender , Religiosity , and Political Affiliation. **Personality and Individual Differences**, 101, 243–248.
- TOPALOĞU, T.:
2006
- Girişimcinin Motivasyonel ve Bilişsel Kişilik Özellikleri: Girişimci ve Yöneticilerin Öğrenilmiş (Manifest) Gereksinimleri ve Kontrol Odaklarının Kıyaslanmasına Yönelik Bir Araştırma. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.**
- TROPE, Y.,
LIBERMAN, N.:
2010
- Construal Level Theory of Psychological Distance. **Psychological Review**, 117(2): 440–463.
- TURIEL, E.: 1983
- The Development of Social Knowledge: Morality and Convention.** Cambridge, England: Cambridge University Press.
- XIAO, Y., WOHL,
M. J. A., VAN
BAVEL, J.: 2015
- Proximity Under Threat: Understanding the Role of Physical Distance in Intergroup Relations. 30 Haziran 2016 tarihinde http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=266255 5 indirilmiştir.
- VAN PROOIJEN,
J., W.: 2006
- Retributive Reactions to Suspected Offenders: The Importance of Social Categorizations and Guilt Probability. **Personality and Social Psychology Bulletin**, 32(6), 715–726.
- VELEZ GARCIA,
A. E. &
OSTROSKY-
SOLIS, F. :2006
- From Morality to Moral Emotions. **International Journal of Psychology**, 41(5), 348–354.
- WRIGHT, S. C.,
ARON, A.,
MCLAUGHLIN-
VOLPE, T. &
ROPP, S. A.: 1997
- The Extended Contact Effect : Knowledge of Cross-Group Friendships and Prejudice, **International Relations and Group Processes**, 73(1), 73–90.
- VASQUEZ, K.,
KELTNER, D.,
EBENBACH, D.,
BANASZYNSKI,
T.: 2001
- Cultural Variation and Similarity in Moral Rhetorics: Voices From the Philippines and the United States. **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 32, 93-120.

- YALÇINDAĞ, B.: 2015 Searching For the Content and Scope of Morality With a Framework of Moral Foundations Theory. **ODTÜ Yayınlanmamış Doktora Tezi.**
- YILMAZ, O. & BAHÇEKAPILI, H. G. : 2015 Özgür İrade ve Determinizm (Yenilenmiş) Ölçeğinin Türkçe Standardizasyon Çalışması. **Yayımlanmamış Ham Veri.**
- WEINER, B., FRIEZE, I., KUKLA, A., REED, L., REST, S., ROSENBAUM, R.:1971 Perceiving the Causes of Financial Success and Failure. "1–26. <http://www.researchgate.net/publication/232428593> adresinden indirilmiştir.
- WEINER, B.:1982 An Attribution Theory of Motivation and Emotion. **Series in Clinical & Community Psychology: Achievement, Stress, & Anxiety.**
- YOUNG, L., SAXE, R.: 2011 When Ignorance is No Excuse: Different Roles for Intent Across Moral Domains. **Cognition**, 120(2), 202–214.
- ZIMBARDO, P. G.: 2004 A Situationist Perspective on The Psychology of Evil: Understanding How Good are Transformed Into Perpetrators. İçinde A. G. Miller. **The Social Psychology of Good and Evil** (ss. 21-50). New York, NY: Guilford Press.

EKLER

EK.1

Değerli katılımcı,

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Psikoloji Ana Bilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Sevim Cesur'un danışmanlığında, Zeynep Ecem Piyale tarafından yüksek lisans tezi kapsamında yürütülmektedir. Çalışmanın amacı insanların ahlaki durumlar karşısındaki düşüncelerini araştırmaktır. Çalışmada sizden tahminen 20 dakika ayırmanız istenmektedir. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. Çalışma süresince sizden kimliğinizi tespit eden bilgiler istenmeyecek ve cevaplarınız gizli tutulacaktır. Çalışmanın bulguları ile ilgili bilgi almak veya çalışmayla ilgili soru sormak isterseniz Zeynep.piyale@isikun.edu.tr mail adresine mail atarak iletişim kurabilirsiniz.

Yukarı yazılanları okudum ve bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve telkin olmaksızın katılmayı kabul ediyorum. _____

1. Lütfen kendinizi yakın hissettiğiniz, benzer görüşlere sahip olduğunuz bir arkadaşınızın ismini yazın. (Gizlilik esasına uygun olarak lütfen ismini belirttiğiniz arkadaşınızın soyadını yazmayınız!) _____

2. İsmi yazmış olduğunuz arkadaşınızın cinsiyeti nedir? ____ Kadın ____ Erkek

3. Bu arkadaşınızı ne kadardır tanıyorsunuz? _____

4. Bu arkadaşınızı birkaç cümle ile tanımlayınız. _____

5. Bu arkadaşınızla ne sıklıkta görüşürsünüz? _____

6. Bu arkadaşınızla olan ilişkinizi tanımlamak isterseniz birkaç cümle ile nasıl tanımlardınız? _____

7. Bu arkadaşınızla en çok ne yapmaktan hoşlanırsınız? _____

- Bu bölümde sizlerden 6 adet olay okumanız istenecek ve her bir olaydan sonra çeşitli soruları yanıtlamanız beklenecektir. Lütfen yukarıda bahsetmiş olduğunuz yakın arkadaşınızı, olaylardaki eylemleri gerçekleştiren karakter olarak düşününüz. Her bir soruyu lütfen dikkatlice okuyunuz ve sizin düşüncelerinize en çok uyan cevabı işaretleyiniz.
- Arkadaşınız annesinin hastalanıp hastaneye kaldırıldığını öğrenir, fakat ziyaret etmeyi sürekli erteler. Bir ay sonra, annesi vefat eder.**

- Yukarıdaki arkadaşınızın yapmış olduğu davranışın doğruluğunu/ yanlışlığını derecelendiriniz.
-3(Çok yanlış) -2 -1 0 1 2 3(Çok doğru)
- İnsanlar çoğu durum karşısında çeşitli duygular hissederler. Hikayede geçen olay ile gerçek hayatta karşılaşsaydınız bu olaya veya tanık olsaydınız, hikayedeki arkadaşınızın yaptığına karşı aşağıdaki duygulardan hangilerini ne derecede hissederdiniz? Lütfen derecelendiriniz.

	Hiç hissetmezdim (0)	1	2	3	4	5	Aşırı derecede hissederdim(6)
Kızgınlık/öfke	0	1	2	3	4	5	6
Aşağı görme	0	1	2	3	4	5	6
Tiksinme/ iğrenme	0	1	2	3	4	5	6
İtici bulma	0	1	2	3	4	5	6
Kayıtsızlık	0	1	2	3	4	5	6
Üzüntü	0	1	2	3	4	5	6
Acıma	0	1	2	3	4	5	6
Nefret	0	1	2	3	4	5	6
Diğer (Lütfen belirtiniz)_____	0	1	2	3	4	5	6

- Sizce bu olayda arkadaşınız yaptıklarından ötürü birine zarar vermiş midir? Derecelendiriniz.
0 (Zarar Yok) 1 2 3 4 5 6 (Zarar var)
- Evet ise kime/nasıl?_____
- Sizce bu olayda arkadaşınız yaptığı davranışları kasıtlı olarak mı yapmıştır? Derecelendiriniz.
0 (Hayır, hiç kasıtlı değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır)
- Sizce arkadaşınız yaptıklarından dolayı sorumlu mudur? Derecelendiriniz.
0 (Hayır, hiç sorumlu değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen sorumludur)

7. Sizce olaydaki arkadaşınız yaptıklarından ötürü herhangi bir şekilde cezalandırılmalı mıdır? Derecelendiriniz.
0(Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) 1 2 3 4 5 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı)
8. Olaydaki arkadaşınızın yaptıklarından sonra, onunla olan yakınlığınız ne kadar değişirdi?
0 (Hiç değişmezdi) 1 2 3 4 5 6 (Daha uzak hissederdim)
9. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra, arkadaşınıza karşı ne kadar soğukluk/sıcaklık hissettiğinizi belirtiniz.
0(Çok soğuk) 1 2 3 4 5 6 (Çok sıcak)
10. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra, arkadaşınıza karşı ne kadar olumlu/olumsuz hissettiğinizi belirtiniz.
0(Çok olumsuz) 1 2 3 4 5 6 (Çok olumlu)
11. Bu olaydaki durum gerçek olsaydı, bahsi geçen arkadaşınızla yakın arkadaş kalma ihtimaliniz ne olurdu?
0(Hiç) 1 2 3 4 5 6 (Çok yüksek)

• **Arkadaşınız otobüse biner, otobüste boş yerlerden birine oturur. İleriki duraklardan birinde otobüse engelli ve yaşlı biri biner. Arkadaşınız otobüse binen engelli yaşlıyı görmesine rağmen ona yer vermeden yolculuğuna devam eder.**

12. Yukarıdaki arkadaşınızın yapmış olduğu davranışın doğruluğunu/ yanlışlığını derecelendiriniz.
-3(Çok yanlış) -2 -1 0 1 2 3(Çok doğru)

13. Hikayede geçen olay ile gerçek hayatta karşılaşıyorsanız bu olaya veya tanık olsaydınız, hikayedeki arkadaşınızın yaptığına karşı aşağıdaki duygulardan hangilerini ne derecede hissederdiniz? Lütfen derecelendiriniz.

	Hiç hissetmezdim (0)	1	2	3	4	5	Aşırı derecede hissederdim(6)
Kızgınlık/öfke	0	1	2	3	4	5	6
Aşağı görme	0	1	2	3	4	5	6
Tiksinme/ iğrenme	0	1	2	3	4	5	6
İtici bulma	0	1	2	3	4	5	6
Kayıtsızlık	0	1	2	3	4	5	6
Üzüntü	0	1	2	3	4	5	6
Acıma	0	1	2	3	4	5	6

Nefret	0	1	2	3	4	5	6
Diğer (Lütfen belirtiniz)	0	1	2	3	4	5	6

14. Sizce olaydaki arkadaşınız yaptıklarından ötürü birine zarar vermiş midir?
Derecelendiriniz.

0 (Zarar Yok) 1 2 3 4 5 6 (Zarar var)

15. Evet ise kime/nasıl? _____

16. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptığı davranışları kasıtlı olarak mı yapmıştır?
Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç kasıtlı değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır)

17. Sizce arkadaşınız yaptıklarından dolayı sorumlu mudur? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç sorumlu değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen sorumludur)

18. Sizce olaydaki arkadaşınız yaptıklarından ötürü herhangi bir şekilde cezalandırılmalı mıdır? Derecelendiriniz.

0(Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) 1 2 3 4 5 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı)

19. Olaydaki arkadaşınızın yaptıklarından sonra onunla olan yakınlığınız ne kadar değişirdi?

0 (Hiç değişmezdi) 1 2 3 4 5 6 (Daha uzak hissederdim)

20. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar soğukluk/sıcaklık hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok soğuk) 1 2 3 4 5 6 (Çok sıcak)

21. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar olumlu/olumsuz hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok olumsuz) 1 2 3 4 5 6 (Çok olumlu)

22. Bu olaydaki durum gerçek olsaydı, bahsi geçen arkadaşınızla yakın arkadaş kalma ihtimaliniz ne olurdu?

0(Hiç) 1 2 3 4 5 6 (Çok yüksek)

- Arkadaşınız sınava hazırlanmadığı için sınav günü sınıfın en çalışkan öğrencisinin yanına oturur ve ondan kopya çeker. O esnada gözetmen bunun farkına varır ve ikisini de sınıftan dışarı çıkarır, tutanak hazırlayarak disipline gönderir.

23. Yukarıdaki arkadaşınızın yapmış olduğu davranışın doğruluğunu/ yanlışlığını derecelendiriniz.

-3(Çok yanlış) -2 -1 0 1 2 3(Çok doğru)

24. Hikayede geçen olay ile gerçek hayatta karşılaşılsaydınız bu olaya veya tanık olsaydınız, hikayedeki arkadaşınızın yaptığına karşı aşağıdaki duygulardan hangilerini ne derecede hissederdiniz? Lütfen derecelendiriniz.

	Hiç hissetmezdim (0)	1	2	3	4	5	Aşırı derecede hissederdim(6)
Kızgınlık/öfke	0	1	2	3	4	5	6
Aşağı görme	0	1	2	3	4	5	6
Tiksinme/ iğrenme	0	1	2	3	4	5	6
İtici bulma	0	1	2	3	4	5	6
Kayıtsızlık	0	1	2	3	4	5	6
Üzüntü	0	1	2	3	4	5	6
Acıma	0	1	2	3	4	5	6
Nefret	0	1	2	3	4	5	6
Diğer (Lütfen belirtiniz)_____	0	1	2	3	4	5	6

25. Sizce olaydaki arkadaşınız yaptıklarından ötürü birine zarar vermiş midir? Derecelendiriniz.

0 (Zarar Yok) 1 2 3 4 5 6 (Zarar var)

26. Evet ise kime/nasıl? _____

27. Sizce olaydaki arkadaşınız yaptığı davranışları kasıtlı olarak mı yapmıştır? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç kasıtlı değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır)

28. Sizce arkadaşınız yaptıklarından dolayı sorumlu mudur? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç sorumlu değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen sorumludur)

29. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü herhangi bir şekilde cezalandırılmalı mıdır? Derecelendiriniz.

0(Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) 1 2 3 4 5 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı)

30. Olaydaki arkadaşınızın yaptıklarından sonra onunla olan yakınlığınız ne kadar değişirdi?

0 (Hiç değişmezdi) 1 2 3 4 5 6 (Daha uzak hissederdim)

31. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra, arkadaşınıza karşı ne kadar soğukluk/sıcaklık hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok soğuk) 1 2 3 4 5 6 (Çok sıcak)

32. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra, arkadaşınıza karşı ne kadar olumlu/olumsuz hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok olumsuz) 1 2 3 4 5 6 (Çok olumlu)

33. Bu olaydaki durum gerçek olsaydı, bahsi geçen arkadaşınızla yakın arkadaş kalma ihtimaliniz ne olurdu?

0(Hiç) 1 2 3 4 5 6 (Çok yüksek)

• Arkadaşınızın gideceği hastanede bir yakını doktor olarak çalışmaktadır. Arkadaşınız, randevu saatlerini bekleyenlerin olduğu sıraya aldırılmadan öne geçerek randevusuz bir şekilde muayene olur.

34. Yukarıdaki arkadaşınızın yapmış olduğu davranışın doğruluğunu/ yanlışlığını derecelendiriniz.

-3(Çok yanlış) -2 -1 0 1 2 3(Çok doğru)

35. Hikayede geçen olay ile gerçek hayatta karşılaşırdınız bu olaya veya tanık olsaydınız, hikayedeki arkadaşınızın yaptığına karşı aşağıdaki duygulardan hangilerini ne derecede hissederdiniz? Lütfen derecelendiriniz.

	Hiç hissetmezdim (0)	1	2	3	4	5	Aşırı derecede hissederdim(6)
Kızgınlık/öfke	0	1	2	3	4	5	6
Aşağı görme	0	1	2	3	4	5	6
Tiksinme/ iğrenme	0	1	2	3	4	5	6
İtici bulma	0	1	2	3	4	5	6
Kayıtsızlık	0	1	2	3	4	5	6
Üzüntü	0	1	2	3	4	5	6
Acıma	0	1	2	3	4	5	6
Nefret	0	1	2	3	4	5	6
Diğer (Lütfen belirtiniz)_____	0	1	2	3	4	5	6

36. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü birine zarar vermiş midir? Derecelendiriniz.

0 (Zarar Yok) 1 2 3 4 5 6 (Zarar var)

37. Evet ise kime/nasıl? _____

38. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptığı davranışları kasıtlı olarak mı yapmıştır?
Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç kasıtlı değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır)

39. Sizce arkadaşınız yaptıklarından dolayı sorumlu mudur? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç sorumlu değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen sorumludur)

40. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü herhangi bir şekilde cezalandırılmalı mıdır? Derecelendiriniz.

0(Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) 1 2 3 4 5 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı)

41. Olaydaki arkadaşınızın yaptıklarından sonra onunla olan yakınlığınız ne kadar değişirdi?

0 (Hiç değişmezdi) 1 2 3 4 5 6 (Daha uzak hissederdim)

42. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar soğukluk/sıcaklık hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok soğuk) 1 2 3 4 5 6 (Çok sıcak)

43. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar olumlu/olumsuz hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok olumsuz) 1 2 3 4 5 6 (Çok olumlu)

44. Bu olaydaki durum gerçek olsaydı, bahsi geçen arkadaşınızla yakın arkadaş kalma ihtimaliniz ne olurdu?

0(Hiç) 1 2 3 4 5 6 (Çok yüksek)

• Bir öğrenci ile şişmanlığı dolayısıyla sürekli dalga geçilmektedir. Bir gün bu öğrencinin sınıfındaki arkadaşınız, şişman öğrenciye “Domuz” diye bağırır. Şişman öğrenci, bu alaylarından ötürü kendine olan güvenini kaybeder.

45. Yukarıdaki arkadaşınızın yapmış olduğu davranışın doğruluğunu/ yanlışlığını derecelendiriniz.

-3(Çok yanlış) -2 -1 0 1 2 3(Çok doğru)

46. Hikayede geçen olay ile gerçek hayatta karşılaşılsaydınız bu olaya veya tanık olsaydınız, hikayedeki arkadaşınızın yaptığına karşı aşağıdaki duygulardan hangilerini ne derecede hissederdiniz? Lütfen derecelendiriniz.

	Hiç hissetmezdim (0)	1	2	3	4	5	Aşırı derecede hissederdim(6)
Kızgınlık/öfke	0	1	2	3	4	5	6
Aşağı görme	0	1	2	3	4	5	6
Tiksinme/ iğrenme	0	1	2	3	4	5	6
İtici bulma	0	1	2	3	4	5	6
Kayıtsızlık	0	1	2	3	4	5	6
Üzüntü	0	1	2	3	4	5	6
Acıma	0	1	2	3	4	5	6
Nefret	0	1	2	3	4	5	6
Diğer (Lütfen belirtiniz)_____	0	1	2	3	4	5	6

47. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü birine zarar vermiş midir? Derecelendiriniz.

0 (Zarar Yok) 1 2 3 4 5 6 (Zarar var)

48. Evet ise kime/nasıl? _____

49. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptığı davranışları kasıtlı olarak mı yapmıştır? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç kasıtlı değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır)

50. Sizce arkadaşınız yaptıklarından dolayı sorumlu mudur? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç sorumlu değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen sorumludur)

51. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü herhangi bir şekilde cezalandırılmalı mıdır? Derecelendiriniz.

0(Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) 1 2 3 4 5 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı)

52. Olaydaki arkadaşınızın yaptıklarından sonra onunla olan yakınlığınız ne kadar değişirdi?

0 (Hiç değişmezdi) 1 2 3 4 5 6 (Daha uzak hissederdim)

53. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar soğukluk/sıcaklık hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok soğuk) 1 2 3 4 5 6 (Çok sıcak)

54. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar olumlu/olumsuz hissettiğinizi belirtiniz.

0(Çok olumsuz) 1 2 3 4 5 6 (Çok olumlu)

55. Bu olaydaki durum gerçek olsaydı, bahsi geçen arkadaşınızla yakın arkadaş kalma ihtimaliniz ne olurdu?

0(Hiç) 1 2 3 4 5 6 (Çok yüksek)

•Arkadaşınız, yanında 12-13 yaşlarında biri ile yürümektedir. Yollarına devam ederlerken etrafı kolaçan ettikten sonra sarmaş dolaş bir şekilde öpüşüklerine tanık olursunuz.

56. Yukarıdaki arkadaşınızın yapmış olduğu davranışın doğruluğunu/ yanlışlığını derecelendiriniz.

-3(Çok yanlış) -2 -1 0 1 2 3(Çok doğru)

57. Hikayede geçen olay ile gerçek hayatta karşılaşılsaydınız bu olaya veya tanık olsaydınız, hikayedeki arkadaşınızın yaptığına karşı aşağıdaki duygulardan hangilerini ne derecede hissederdiniz? Lütfen derecelendiriniz.

	Hiç hissetmezdim (0)	1	2	3	4	5	Aşırı derecede hissederdim(6)
Kızgınlık/öfke	0	1	2	3	4	5	6
Aşağı görme	0	1	2	3	4	5	6
Tiksinme/ iğrenme	0	1	2	3	4	5	6
İtici bulma	0	1	2	3	4	5	6
Kayıtsızlık	0	1	2	3	4	5	6
Üzüntü	0	1	2	3	4	5	6
Acıma	0	1	2	3	4	5	6
Nefret	0	1	2	3	4	5	6
Diğer (Lütfen belirtiniz)_____	0	1	2	3	4	5	6

58. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü birine zarar vermiş midir? Derecelendiriniz.

0 (Zarar Yok) 1 2 3 4 5 6 (Zarar var)

59. Evet ise kime/nasıl? _____

60. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptığı davranışları kasıtlı olarak mı yapmıştır? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç kasıtlı değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen kasıtlı olarak yapmıştır)

61. Sizce arkadaşınız yaptıklarından dolayı sorumlu mudur? Derecelendiriniz.

0 (Hayır, hiç sorumlu değildir) 2 3 4 5 6 (Evet, tamamen sorumludur)

62. Sizce olaydaki arkadaşınız, yaptıklarından ötürü herhangi bir şekilde cezalandırılmalı mıdır? Derecelendiriniz.
0(Hiçbir şekilde cezalandırılmamalı) 1 2 3 4 5 6 (En ağır şekilde cezalandırılmalı)

63. Olaydaki arkadaşınızın yaptıklarından sonra onunla olan yakınlığınız ne kadar değişirdi?
0 (Hiç değişmezdi) 1 2 3 4 5 6 (Daha uzak hissederdim)

64. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar soğukluk/sıcaklık hissettiğinizi belirtiniz.
0(Çok soğuk) 1 2 3 4 5 6 (Çok sıcak)

65. Bu olayda geçen durumu okuduktan sonra arkadaşınıza karşı ne kadar olumlu/olumsuz hissettiğinizi belirtiniz.
0(Çok olumsuz) 1 2 3 4 5 6 (Çok olumlu)

66. Bu olaydaki durum gerçek olsaydı, bahsi geçen arkadaşınızla yakın arkadaş kalma ihtimaliniz ne olurdu?
0(Hiç) 1 2 3 4 5 6 (Çok yüksek)

67. Lütfen yukarıda okumuş olduğunuz tüm hikayelerdeki kişilerin başına gelen olayları, bu olayların şiddet derecesine göre numaralandırınız.

	Şiddet ve zarar içeriği çok az	↔			Şiddet ve zarar içeriği çok fazla
1.Hastane sıra	1	2	3	4	5
2. Reşit olmayan kişiyle ilişki	1	2	3	4	5
3. Hasta anne ziyaret	1	2	3	4	5
4. Sınavda kopya	1	2	3	4	5
5. Şişman öğrenciye "Domuz" deme	1	2	3	4	5
6.Otobüste yer vermeme	1	2	3	4	5

68. Yukarıda okumuş olduğunuz 6 olaydan sizi en çok etkilemiş olan durumu seçip birkaç cümle ile yorumlayınız.

DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

69. Cinsiyetiniz: _____ Kadın _____ Erkek

70. Yaşınız: _____

71. Eğitim düzeyiniz: __İlkokul mezunu __Ortaokul mezunu __Lise mezunu
__Yüksekokul/Üniversite mezunu __Yüksekokul/Üniversite öğrencisi
72. Mezun olduğunuz veya okumakta olduğunuz okul: _____
73. Mezun olduğunuz veya öğrencisi olduğunuz bölüm: _____
74. Öğrenci değilseniz mesleğiniz: _____
75. Aşağıdaki ekonomik gruplardan hangisi sizi en iyi tanımlar?
__Çok yüksek gelirli __Yüksek gelirli __Orta gelirli
__Düşük gelirli __Dar gelirli
76. Medeni durumunuz nedir?
__Bekar/Hiç evlenmemiş __Evli __Boşanmış __Dul
__Beraber Yaşıyor
77. Politik görüş olarak kendinizi nerede konumlandırırsınız?
1 (Aşırı sol) 2 3 4 5 6 7(Aşırı sağ)
78. Din/inanç hayatınızda ne derecede önemlidir?
0 (Hiç önemli değildir) 1 2 3 4 5 6(Son derecede önemlidir)

NOT: Hikayelerdeki ihlalleri yapanların yakın arkadaş ve üçüncü kişi olarak değiştirilerek katılımcılara verilmiştir. Bu doğrultuda, diğer durumlardaki sorular aynı olacak fakat ihlal eden kişiye yönelik (Bir kadın/Bir adam) sorulmuştur. Ek olarak üçüncü kişi durumundaki katılımcılar sayfa ikide yer alan deneysel hazırlama (priming) manipülasyonuna maruz kalmamıştır.

EK.2

Bağımsız Ölçüm Olarak Kullanılmış Hikayeler

Yakın arkadaş durumu	3ncü kişi durumu	
	Kadın ihlalci	Erkek ihlalci
Ortaklaşalık		
<u>Arkadaşınız</u> annesinin hastalanıp hastaneye kaldırıldığını öğrenir, fakat ziyaret etmeyi sürekli erteler. Bir ay sonra, annesi vefat eder.	<u>Bir kadın</u> annesinin hastalanıp hastaneye kaldırıldığını öğrenir, fakat ziyaret etmeyi sürekli erteler. Bir ay sonra, annesi vefat eder.	<u>Bir adam</u> annesinin hastalanıp hastaneye kaldırıldığını öğrenir, fakat ziyaret etmeyi sürekli erteler. Bir ay sonra, annesi vefat eder.
<u>Arkadaşınız</u> otobüse biner, otobüste boş yerlerden birine oturur. İleriki duraklardan birinde otobüse engelli ve yaşlı biri biner. <u>Arkadaşınız</u> otobüse binen engelli yaşlıyı görmesine rağmen yer vermeden yolculuğuna devam eder.	<u>Bir kadın</u> otobüse biner, otobüste boş yerlerden birine oturur. İleriki duraklardan birinde otobüse engelli ve yaşlı biri biner. <u>Kadın</u>, otobüse binen engelli yaşlıyı görmesine rağmen yer vermeden yolculuğuna devam eder.	<u>Bir adam</u> otobüse biner, otobüste boş yerlerden birine oturur. İleriki duraklardan birinde otobüse engelli ve yaşlı biri biner. <u>Adam</u>, otobüse binen yaşlı engelliği görmesine rağmen yer vermeden yolculuğuna devam eder.
Özerklik		
<u>Arkadaşınız</u> sınava hazırlanmadığı için sınav günü sınıfın en çalışkan öğrencisinin yanına oturur ve ondan kopya çeker. O esnada gözetmen bunun farkına varır ve ikisini de sınıftan dışarı çıkarır, tutanak hazırlayarak disipline gönderir.	<u>Bir kız öğrenci</u>, sınava hazırlanmadığı için sınav günü sınıfın en çalışkan öğrencisinin yanına oturur ve ondan kopya çeker. O esnada gözetmen bunun farkına varır ve ikisini de sınıftan dışarı çıkarır, tutanak hazırlayarak disipline gönderir.	<u>Bir erkek öğrenci</u>, sınava hazırlanmadığı için sınav günü sınıfın en çalışkan öğrencisinin yanına oturur ve ondan kopya çeker. O esnada gözetmen bunun farkına varır ve ikisini de sınıftan dışarı çıkarır, tutanak hazırlayarak disipline gönderir.
<u>Arkadaşınızın</u> gideceği hastanede bir yakını doktor olarak çalışmaktadır.	<u>Bir kadının</u> gideceği hastanede bir yakını doktor olarak çalışmaktadır. <u>Kadın</u>, randevu saatlerini	<u>Bir adamın</u> gideceği hastanede bir yakını doktor olarak çalışmaktadır. <u>Adam</u>, randevu saatlerini

Arkadaşınız randevu saatlerini bekleyenlerin olduğu sıraya aldirmeden öne geçerek randevusuz bir şekilde muayene olur.	bekleyenlerin olduğu sıraya aldirmeden öne geçerek randevusuz bir şekilde muayene olur.	bekleyenlerin olduğu sıraya aldirmeden öne geçerek randevusuz bir şekilde muayene olur.
Kutsallık		
Bir öğrenci ile şişmanlığı dolayısıyla sürekli dalga geçilmektedir. Bir gün bu öğrencinin sınıfındaki arkadaşınız, şişman öğrenciye “Domuz” diye bağırır. Şişman öğrenci, bu alaylarından ötürü kendine olan güvenini kaybeder.	Bir öğrenci ile şişmanlığı dolayısıyla sürekli dalga geçilmektedir. Bir gün öğrencinin sınıfındaki bir <u>kız öğrenci</u>, şişman öğrenciye “Domuz” diye bağırır. Şişman öğrenci, bu alaylarından ötürü kendine olan güvenini kaybeder.	Bir öğrenci ile şişmanlığı dolayısıyla sürekli dalga geçilmektedir. Bir gün öğrencinin sınıfındaki <u>bir erkek öğrenci</u>, şişman öğrenciye “Domuz” diye bağırır. Şişman öğrenci, bu alaylarından ötürü kendine olan güvenini kaybeder.
<u>Arkadaşınız</u>, yanında 12-13 yaşlarında biri ile yürümektedir. Yollarına devam ederlerken etrafı kolaçan ettikten sonra sarmaş dolaş bir şekilde öpüşüklerine tanık olursunuz.	<u>Bir kadın</u> yanında 12-13 yaşlarında biri ile yürümektedir. Yollarına devam ederlerken etrafı kolaçan ettikten sonra sarmaş dolaş bir şekilde öpüşüklerine tanık olursunuz.	<u>Bir adam</u> yanında 12-13 yaşlarında biri ile yürümektedir. Yollarına devam ederlerken etrafı kolaçan ettikten sonra sarmaş dolaş bir şekilde öpüşüklerine tanık olursunuz.